

การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์
(ปัญญาหนันทภิกขุ)

A Study of Child Development Based on the viewpoints of
Phra Phrommanggalājāraya (Ven. Paññānanda Bhikkhu)

นางสาวรุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์
(ปัญญานันทภิกขุ)

นางสาวรุ่งนิกา พัฒนพฤษชาติ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Study of Child Development Based on the viewpoints of
Phra Phrommangalājāraya (Ven. Paññānanda Bhikkhu)**

Miss Rungnipa Pattanaprueksachat

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)**

**Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา

.....

(พระศรีสิทธิมนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .....ประธานกรรมการ
(พระสุธีธรรมาวุธ, ผศ.ดร.)

.....กรรมการ
(พระมหาทวี มหาปัญญา, ดร.)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร.ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม)

.....กรรมการ
(ผศ. สมชัย ศรีนอก)

.....กรรมการ
(ผศ.ดร. ดลพัฒน์ ยศธร)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระมหาทวี มหาปัญญา, ดร.	ประธานกรรมการ
	ผศ.ดร.ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม	กรรมการ
	ผศ. สมชัย ศรีนอก	กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของ
พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ)
- ชื่อผู้วิจัย : นางสาวรุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระมหาทวี มหาปัญญา, ป.ธ.๙, พธ.บ., ศน.ม., M. Phil., Ph.D.
  - : ผศ.ดร. ชชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, ป.ธ.๕, พธ.บ., M.Ed., M. Phil., Ph.D.
  - : ผศ. สมชัย ศรีนอก, ป.ธ.๔, พม., พธ.บ., พธ.ม.
- วันสำเร็จการศึกษา : ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนที่สอง เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) และส่วนที่สาม เป็นการศึกษาวิธีการประยุกต์การพัฒนาเด็กมาใช้ในสังคมปัจจุบัน

ผลการวิจัยพบว่า ด้านแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเด็ก พระพุทธศาสนาเห็นว่าเด็กนั้น ก็คือ มนุษย์คนหนึ่ง ที่ประกอบไปด้วยร่างกาย (รูป) และจิตใจ (นาม) การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ ให้เกิดการสมดุลกัน โดยมีคุณธรรมเป็นแกนของการพัฒนาทุกด้าน กระบวนการพัฒนาคุณธรรมดังกล่าวข้างต้น ก็คือการอบรมเลี้ยงดูเด็ก โดยใช้หลักของศีล สมาธิ และปัญญา หลักของศีล คือ การฝึกหัดอบรมกาย และวาจา ให้เด็กพูดดี ทำดี ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยดี หลักการของสมาธิ เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ให้มีความคิดแน่วแน่ตั้งใจจริง นั่นคือมีความเพียร มีสมาธิในการเรียน และหลักของปัญญา จะฝึกหัดอบรมให้เด็กมีความเห็นที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ประเด็นการอบรมเลี้ยงดูเด็กให้พัฒนาอย่างถูกต้องนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าคุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจ ซึ่งนำไปสู่การกระทำที่ถูกต้อง และชอบธรรมต่อไป

การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มีลักษณะสำคัญคือ การพัฒนาเด็กของท่านมีความสอดคล้องกับกระบวนการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา

กระบวนการที่ท่านนำมาปรับประยุกต์ใช้ มีลักษณะที่บูรณาการมาจากหลักการของพระพุทธศาสนา อันได้แก่หลักของไตรสิกขา ที่ประกอบด้วย หลักของศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อให้การพัฒนาเด็กนั้น เป็นไปได้อย่างมีสัดส่วน กล่าวคือ ทางด้านร่างกายนั้น ใช้หลักของศีล ในการเลี้ยงดูเด็ก โดยการเริ่มตั้งแต่ให้ยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดูเด็ก การให้อาหาร การให้พักผ่อน เป็นต้น ส่วนทางด้านจิตใจ จะยึดหลักของสมาธิ การบริหารจัดการให้บริสุทธิ์ คือ การสอนให้เด็กหัดนั่งสมาธิแบบง่ายๆ ลดละอกุศล การฝึกสมาธิเพื่อช่วยให้จิตมีความบริสุทธิ์ จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็ก ส่วนทางด้านปัญญานั้น ท่านจะยึดหลักโดยการสอนให้เด็กรู้จักคิดอย่างมีเหตุผล ใช้เหตุผลในการดำรงชีวิต ท่านได้ใช้หลักการในการอบรมเลี้ยงดูเด็กโดยเน้นถึงองค์รวมทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและบุคคลที่แวดล้อมด้วย โดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาทุกด้าน

ส่วนการศึกษาวิธีการประยุกต์หลักการพัฒนาเด็กมาใช้ในสังคมปัจจุบัน คือ บทบาทของสถาบันต่างๆ ในสังคมที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาเด็ก เช่น สถาบันครอบครัว (บทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่) สถาบันการศึกษา (บทบาทและหน้าที่ของครูอาจารย์) สถาบันศาสนา (บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์) ทั้ง ๓ สถาบัน สามารถนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ โดยเป็นต้นแบบด้วยการนำมาประพฤติปฏิบัติ ตลอดจนการจัดผ่านกิจกรรมและโครงการต่างๆ ร่วมด้วย ส่วนสถาบันทางสังคมนั้น บทบาทและหน้าที่ของหน่วยงานและองค์กรต่างๆในสังคม ควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาเด็ก โดยการพัฒนาออกมาในรูปแบบของสื่อ และการจัดกิจกรรมการกุศลที่ไม่มุ่งเน้น ผลตอบแทน เพื่อจูงใจให้เด็กมีทัศนคติและเห็นความสำคัญของการประพฤติตนเป็นคนดีของสังคม สูดทำยประเพณีของการคบมิตรนั้น เป็นหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง (ผู้ปกครอง) ควรให้การอบรมสั่งสอน การเป็นแบบอย่างที่ดีประพฤติตนเป็นกัลยาณมิตร คอยชี้แนะให้แก่เด็กและเยาวชนดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง โดยการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานะและบทบาทของตน เพื่อมุ่งให้เด็กและเยาวชนของชาติเป็นบุคคลที่เก่ง ดี และมีความสุขของสังคมต่อไป

Thesis Title : A Study of Child Development Based on the viewpoints of Phra Phrommangalājāraya (Ven. Paññānanda Bhikkhu)

Researcher : Miss Rungnipa Pattanaprueksachart

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Phramaha Tawee Mahāpañño, Pali 9, B.A., M.A., M. Phil., Ph.D.
- : Assist. Prof. Chartchai Phitaktanakhom, Pali 5, B.A., M.Ed., M. phil., Ph.D.
- : Assist. Prof. Somchai Srinork, Pali 4, B.A., M.A.

Graduated Date : February 27, 2008

ABSTRACT

The objective of this research is to. A Study of Child Development Based on the viewpoints of Phra Phrommangalājāraya. (Ven. Paññānanda Bhikkhu) The first part is to study the principles of developing the children in Theravāda Buddhist Scripture, the second part is to study the principles of developing the children in Ven. Paññānanda Bhikkhu’s viewpoint. And the last part is to study the application of principles of developing the children to societies. The result of this research can be concluded into three points.

Firstly, the concept of developing the children in Buddhism, in which the children are considered as human beings who are of physiques and spirits. It is necessary for the children nurturing to rely on these factors in order to make it proportional and consisting of virtue as the core of the development. According to the development of virtue, the children nurturing should be in the principles of three studies : precept, concentration and wisdom. The principles of precept is to train the children the bodies and speeches in well speaking, well behaving, and well self-living in societies. The principle of concentration is to be diligent and concentrated in study. The principles of wisdom focuses on training the children in the right views. The right ways of children nurturing in Buddhism are the virtues which are the spiritual bases for correct and righteously behaving.

Secondly, it is found that the principles of developing children according to Ven. Paññānanda Bhikkhu's viewpoint are harmonious with the principles and processes of human development in Buddhism. All his applied principles in use are integrated in the Dharma principles which are The three Studies:- morality, concentration and wisdom in order to develop children proportionally. Morality will be used in physical development as well as the concentration and wisdom are applied to the spirits. Morality is the appropriate way of nurturing the children in raising, giving food and providing rest. Concentration is the way to make the mind pure, which is important for children, regarding the teaching of wisdom, Ven. Paññānanda Bhikkhu taught the children to think reasonably. The important point is that he used the principles of looking after the children by considering of the bodies, the minds, and the wisdom. He also used the Buddhist ways as the center of developing everything.

Finally, the study of the application of the principles of developing the children used in the present societies is that the roles of social institutions can partly help developing the children such as the family institution (the parents' roles), the educational institution (teachers' roles) and the religious institution (monk' roles). All the three institutions can apply the Dharmic principles to behaving and practising together with organizing activities and projects for the children. In the association with friends, it is the duty concerning with parents to teach and train the children in good friendship self-behaving, and suggest them appropriate ways of living. Applying the Dhamma principles should be done property according to one's status and roles. The objective is to generate the children of nation to be expert, good, and happy further in societies.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีเนื่องจากการได้รับการอนุเคราะห์ช่วยเหลือจาก พระมหาทวี มหาปัญญา,ดร., ผศ.ดร.ชาติชาย พิทักษ์ธนาคม, ผศ.สมชัย ศรีนอก กรรมการที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งในความกรุณาของท่านทั้งสาม ที่ให้คำแนะนำความดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนการตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ แก่ผู้วิจัยเป็นอย่างดีมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร. พระอาจารย์ผู้เปี่ยมด้วยเมตตาธรรมที่ได้กรุณาถ่ายทอดความรู้ทางด้านวิชาภาษาบาลีอันทรงคุณค่ายิ่ง ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญต่อการศึกษาด้านพุทธศาสตร์ให้แก่ผู้วิจัย และ ผศ.ดร.ดลพัฒน์ ยศธร อาจารย์จากสถาบันแห่งชาติ เพื่อการพัฒนาเด็กและครอบครัว มหาวิทยาลัยมหิดล ผู้ประกอบด้วยความอุตสาหะอย่างแรงกล้าในการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ พร้อมทั้งเสนอแนะข้อมูลอันเป็นประโยชน์เพื่อเพิ่มเติมส่วนบกพร่องให้บริบูรณ์อยู่เสมอ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณาของท่านอาจารย์ยิ่งนัก

ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อจ๋านงค์ สวมประจำ บิดาผู้เต็มเต็มให้ชีวิตมีพลัง ในการต่อสู้กับอุปสรรคต่างๆ จนผู้วิจัยสำเร็จการศึกษาลงได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณแม่เปรมจิต บุญชะจาย มารดาผู้ให้กำเนิด และครูคนแรกที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้แก่ลูก อบรมเลี้ยงดูด้วยความรักความเอาใจใส่ ตลอดถึงคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้เอื้อเฟื้อในด้านต่างๆ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้ทางด้านพุทธศาสตร์ และขอขอบคุณ พระสุเมธ นพตลจินดา ดร.บุญรอด บุญเกิด อาจารย์สุนทร ธนศิลป์พิชิต กัลยาณมิตรที่คอยให้คำปรึกษาและเป็นกำลังใจ คุณอุดม จันทิมา ศิษย์ผู้พี่ที่ให้คำแนะนำในช่วงเวลาที่เกิดการตีบตันทางด้านความคิด และสุดท้ายขอขอบคุณสถาบันอันทรงเกียรติ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จุดเริ่มต้นของการศึกษาวิชาการทางพระพุทธศาสนาอันทรงคุณค่าแก่ผู้วิจัย

อนึ่ง หากมีข้อบกพร่องใดๆ ปรากฏอยู่ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้เพื่อจะได้ปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป และคุณความดีอันใดที่เกิดจากการศึกษาครั้งนี้ขอน้อมเป็นกรรมบูชาให้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่าน วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีประโยชน์ใดๆ ขอประโยชน์นั้น จงสำเร็จแก่ผู้อ่านทุกท่าน ในการนำไปใช้เพื่อพัฒนาชีวิต สังคม ประเทศ ให้เกิดการขับเคลื่อนคุณงามความดีสู่มหาชนต่อไป

นางสาวรุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ

๒๒ มกราคม ๒๕๕๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๕ ขอบเขตการวิจัย	๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๗
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๘
บทที่ ๒ การพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเด็กตามหลัก พระพุทธศาสนาเถรวาท	๙
๒.๒ บทบาทและหน้าที่ของเด็กตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๒.๑ หน้าที่ต่อบิดามารดา	๑๑
๒.๒.๒ หน้าที่ต่อครูอาจารย์	๑๒
๒.๒.๓ หน้าที่ในฐานะเพื่อน	๑๔
๒.๓ หลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๖
๒.๓.๑ หลักอริศีลสิกขา	๑๘
๒.๓.๒ หลักอริจิตตสิกขา	๒๐
๒.๓.๓ หลักอริปัญญาสิกขา	๒๑
๒.๔ วิธีการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๕

๒.๔.๑	วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม	๒๕
๒.๔.๒	วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการใช้อุปกรณ์การสอน	๒๖
๒.๔.๓	วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการทนายปัญหา	๒๘
๒.๔.๔	วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการยกอุทาหรณ์	๒๙
๒.๔.๕	วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการเปรียบเทียบอุปมา	๓๐
บทที่ ๓	การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๓๓
	(ปัญญานันทภิกขุ)	
๓.๑	ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๓๔
๓.๒	บทบาทและหน้าที่ของเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๓๘
๓.๓	หลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๔๒
๓.๔	วิธีการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๕๑
๓.๕	การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๕๗
บทที่ ๔	การประยุกต์การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๖๙
	(ปัญญานันทภิกขุ) มาใช้ในสังคมปัจจุบัน	
๔.๑	ด้านสถาบันครอบครัว (บทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่)	๖๙
๔.๒	ด้านสถาบันการศึกษา (บทบาทและหน้าที่ของครู)	๗๖
๔.๓	ด้านสถาบันพุทธศาสนา (บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์)	๘๒
๔.๔	ด้านสถาบันสังคม (บทบาทหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ และการคบมิตร)	๘๖
บทที่ ๕	บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๙๘
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๙๘
๕.๒	ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย	๑๐๑
๕.๓	ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๐๒
บรรณานุกรม		๑๐๔
ภาคผนวก		๑๑๐
ภาคผนวก ก	ประวัติพระพรหมมิ่งคลาจารย์	๑๑๑
ภาคผนวก ข	แบบสัมภาษณ์	๑๑๗
ภาคผนวก ค	รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	๑๑๙
ประวัติผู้วิจัย		๑๒๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การอ้างอิงคัมภีร์ได้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ เรียกว่า ฉบับไตรปิฎก และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนอรรถกถาจะใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยพร้อมอรรถกถาแปลของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ได้กล่าวถึงแหล่งที่มา เล่ม/ข้อ/หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็น เลขเล่ม เลขตัวกลางเป็นเลขข้อ เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ชุ.ชา.(ไทย) ๒๘ / ๕๕ / ๑๔ หมายถึง ชุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย) พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๘ ข้อที่ ๕๕ หน้า ๑๔

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะแจ้งที่มา/เล่ม/หน้า กล่าวคือ เลขตัวหน้าเป็นเลขเล่ม เลขตัวหลังเป็นเลขหน้า เช่น ชุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๗ ๒๐๐ หมายถึง ชุททกนิกาย ชาดก อรรถกถา (ภาษาไทย) เล่มที่ ๕๗ หน้า ๒๐๐

พระสูตรต้นตปิฎก

ที.ปา	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคบาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกบาลี	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาส	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐก.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ชุ.ช.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ชุททกนิกาย ชุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ชุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ชุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ชุ.อิติ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ชุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ชุ.สุ.	(ไทย)	=	สูตรต้นตปิฎก ชุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)

ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุดตันตปิฎก

ขุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑ บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันสังคมไทยมีความเจริญก้าวหน้า ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอย่างมากโดยเฉพาะมีการสื่อสารที่ไร้พรมแดน (Globalization) ประชาชนสามารถติดต่อสื่อสารกันได้ในเวลาอันรวดเร็วจากภูมิภาคหนึ่งสู่ภูมิภาคหนึ่ง ทำให้การติดต่อสัมพันธ์ทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการสื่อสาร ตลอดจนวัฒนธรรมและการศึกษาจากตะวันตกเข้าสู่สังคมไทยอย่างต่อเนื่อง^๑ ความเจริญต่างๆ เหล่านี้ มีอิทธิพลทำให้คนตกอยู่ในอำนาจของวัตถุ^๒ ดังนั้นสถาบันครอบครัวซึ่งถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญในสังคมจึงได้รับผลกระทบ อันเนื่องมาจากความเจริญดังกล่าว เพราะท่ามกลางกระแสความเจริญของวัตถุ นอกจากพ่อแม่จะทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูลูกแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ในการเสพบริโภควัตถุอย่างมีสติสัมปชัญญะ แต่จากการดิ้นรนแสวงหาวัตถุเพื่อนำมาใช้จ่ายในครอบครัว ย่อมเป็นเหตุให้หน้าที่ของความเป็นพ่อแม่ไม่สมบูรณ์ เป็นเหตุให้สถาบันครอบครัวไม่สามารถผลิตสมาชิกที่มีคุณภาพให้กับสังคม เกิดความเสื่อมโทรมของศีลธรรม เมื่อเด็กขาดที่พึ่งทางครอบครัว จึงทำให้เด็กอ้างว้างไร้หลักยึดเหนี่ยว ในขณะที่เทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากยิ่งขึ้น จึงเป็นเหตุให้เกิดการสร้างค่านิยมใหม่โดยให้คุณค่าแก่วัตถุมากกว่าคุณธรรมและศีลธรรม

จากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วดังกล่าว ทำให้ปัญหาเด็กทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่องราวปัญหาของเด็กมักปรากฏตามสื่อเป็นประจำแทบทุกวัน ปัญหาเด็กที่มักพบเสมอได้แก่ปัญหาเด็กเกเร เร่รอน หนีโรงเรียน เด็กกระทำผิด และมีความประพฤติที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมตลอดจนการเลียนแบบวัฒนธรรมตะวันตก รวมไปถึงปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในอดีต ปัญหาเหล่านี้ได้เกิดขึ้น และก่อความวิตกกังวลแก่บุคคลหลายกลุ่มในสังคมไทย

---

^๑ พระเมธีธรรมมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต), พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ไอ ที ภายใต้วัฒนธรรมแห่งปัญญา (ศานากับยุคโลกาภิวัตน์), พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒.

จะเห็นได้ว่าเด็กเป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้านเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิตซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทั้งร่างกาย ความคิด จิตใจ อารมณ์และสังคม การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้เด็กมีความอยากรู้อยากเห็น อยากรทดลอง มีอิทธิพลอย่างมากต่อการแสดงออกทางพฤติกรรมหากขาดการเอาใจใส่ดูแล ฝึกฝน อบรมขัดเกลา ควบคุมระบอง จะทำให้จิตใจของเด็กมีความอ่อนแอ เมื่อหาทางออกไม่ได้ อาจก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น การลักขโมย การเล่นการพนัน เทียบกลางคืน คบคนชั่วเป็นมิตร ดื่มสุรา ฆ่าตัวตาย ยกพวกตีกัน เป็นต้น ความอ่อนแอทางด้านจิตใจของเด็ก มักทำให้เกิดการหวั่นไหว ต่อสิ่งยั่วยุทางอายตนะ ๖ ใต้ง่าย การหลอหลอมเด็กโดยใช้หลักกรรมทางศาสนาเพื่อแก้ไขปัญหา น่าจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่ง ที่ควรแก่การศึกษาและนำมาประยุกต์ใช้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดหลงไหลอยู่กับอบายมุข

ดังตัวอย่างในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้ว ทรงออกจาริกสั่งสอนประชาชนพระองค์ทรงสอนทั้งบรรพชิต คฤหัสถ์ เฉพาะคฤหัสถ์ก็ทรงสั่งสอนเด็กด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อพัฒนาเด็กให้เป็นประชาชนที่ดี ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงสอนสามเณรราหุล เกี่ยวกับโทษของการพูดเท็จโดยยกตัวอย่างการตักน้ำใส่ขันให้เต็ม แล้วเทน้ำออกจากขันทีละน้อย แล้วตรัสเปรียบเทียบให้สามเณรราหุลฟังว่า

ทุกครั้งที่เธอพูดเท็จ คุณค่าของเธอจะลดลงไปเรื่อยๆ เหมือนกับน้ำที่ถูกเทออกจากขันนี้ ถ้าเธอพูดเท็จไปเรื่อยๆ ต่อไปคุณค่าของเธอจะหมดไป เหมือนกับน้ำในขันที่ถูกเททิ้งหมด การพูดเท็จจึงเป็นการทำลายคุณค่าของเธอนั่นเอง ทุกครั้งที่เธอพูดปิดความน่าเชื่อถือในตัวเธอ ก็จะน้อยลงไปเรื่อยๆ ถ้าพูดปิด พูดเท็จ จนเป็นนิสัย ต่อไปจะไม่มีใครเชื่อคำพูดของเธอ เธอจะกลายเป็นคนไม่มีคุณค่าไปในที่สุด^๓

ข้อความจาก จูฬราหุโลวาทสูตร ได้ให้ข้อคิดแก่สามเณรราหุลว่า คนที่พูดเท็จทั้งที่รู้ว่าไม่ดีนับว่าทำลายคุณงามความดีเสียหมดสิ้น จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า พระพุทธองค์และพุทธสาวกมีการอบรมสั่งสอนเด็ก ด้วยเทคนิคและวิธีการที่หลากหลาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กเป็นคนดี คิดเป็น ทำเป็น ซึ่งเป็นหลักการพัฒนาเด็กที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในปัจจุบัน พระสงฆ์ก็ยังเป็นผู้ที่มีบทบาท และทำหน้าที่ในการแก้ปัญหาของเด็กได้อีกทางหนึ่ง โดยท่านได้อาศัยหลักพุทธธรรมมาปรับใช้ เพื่อให้เด็กเป็นคนดี เป็นคนเก่ง และดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขตามแนวพุทธวิถี

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๔.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เป็นพระมหาเถระรูปหนึ่ง ที่ได้มีความสนใจเอาใส่ใจ ในการพัฒนาเด็กจนได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณสรรเสริญว่า เป็นผู้ที่มีผลงานดีเด่นหลายด้าน จากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน และงานที่มีลักษณะโดดเด่นที่สุดก็คือ งานด้านการศาสนศึกษา และงานศึกษาสงเคราะห์ ถือได้ว่าเป็นงานหลักสำคัญที่มุ่งเพื่อส่งเสริมด้านการพัฒนาเด็กด้วยหลักพุทธธรรม ดังใจความในหนังสือเรื่อง “รักลูกให้ถูกทาง” ที่ท่านแต่งไว้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และได้รับการจัดพิมพ์ใหม่หลายครั้ง ความว่า

เรื่องของเด็ก เป็นปัญหาที่ต้องคิดมาก เพราะเด็กสมัยนี้ ไม่เหมือนสมัยก่อน ผู้ปกครองของเด็กไม่มีเวลามากนักที่จะอยู่กับเด็ก เพราะอาชีพบีบบังคับ ปัญหาต่างๆ จึงเกิดขึ้น เด็ก คือ รากฐานของบ้านเมือง เราผู้ใคร่จะช่วยประเทศชาติให้ก้าวหน้า ก็จึงช่วยเด็กของท่านให้ก้าวหน้าเถิด^๕

ดังนั้น ท่านจึงได้ดำริให้มีการจัดกิจกรรมต่างๆ ขึ้นภายในวัด เช่น งานด้านการปลูกฝังจริยธรรมแก่เด็กได้มีการเปิดสอน โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ซึ่งสามารถนำเด็กเข้าวัดได้ โครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการอบรมคุณธรรมค่ายพุทธบุตร การจัดตั้งสมาคมยุวพุทธิกสมาคม เป็นต้น^๕

กิจกรรมเหล่านี้มีไว้เพื่อเด็ก ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคตออกจากอบายมุขและอบรมชดถลาด้วยหลักพุทธธรรม ด้วยเหตุนี้ การอบรมสั่งสอนปลูกฝังคุณธรรมให้แก่คนในสังคม โดยเฉพาะเด็กไม่ได้เป็นเพียงงานที่ควรทำ แต่นับเป็นงานที่สำคัญและมีความจำเป็นต้องจัดทำอย่างรีบด่วน ที่ทุกคนในสังคมต้องช่วยกันแก้ไข เพื่อหยุดยั้งความล้มสลายทางจริยธรรมให้ทันเวลา จากประวัติศาสตร์อันยาวนาน พระภิกษุจำนวนมากเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ในการนำหลักธรรมในพุทธศาสนา มาแก้ปัญหาให้กับสังคม แม้ในปัจจุบันก็มีพระสงฆ์ที่ตระหนักในเรื่องนี้ และพยายามหาช่องทางในการแสวงหาคำตอบในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในด้านต่างๆ อย่างไม่ย่อท้อ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มีความตระหนักถึงความตกต่ำทางจริยธรรมของคนในสังคมไทย โดยเฉพาะเด็ก จึงได้ทุ่มเทกำลังกาย สติปัญญา

^๕ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๕ พระมหาทวีป กตปุญโญ (หนูด้วง), “ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญานันทภิกขุที่เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๘.

ตลอดจนปัจจัยอื่นๆ ให้การปลูกฝังจริยธรรมคุณธรรมแก่คนในสังคมไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ๕๐ ปีเศษ^๖

ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับหลักพุทธธรรมในการพัฒนาเด็ก ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท รวมทั้งการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ เพื่อการประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑. เพื่อศึกษาการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒. เพื่อศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)

๑.๒.๓. เพื่อศึกษาการประยุกต์การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มาใช้ในสังคมปัจจุบัน

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนาเด็ก หมายถึง การกระทำที่ส่งผลให้เด็กมีความรู้และความประพฤติดีตามหลักพุทธธรรม

ทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ในงานวิจัยนี้ หมายถึง ความคิดเห็นของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ที่นำหลักธรรมมาใช้ในการพัฒนาเด็ก ซึ่งแนวคิดดังกล่าวปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง “รักลูกให้ถูกทาง”

หลักธรรม หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) คัดเลือกนำมาสั่งสอนเด็กตามความเหมาะสม

^๖ พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ชีวิตและงานของท่านปัญญานันทะ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒๐.

๑.๔ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาทวีป กตปุญโญ (หนูด้วง) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์งานปลุกฝังจริยธรรมของปัญญาชนนันทิกษุที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย” ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญได้ว่า ปัญญาชนนันทิกษุได้ทุ่มเทกำลังกาย และกำลังสติปัญญา ตลอดจนเหตุปัจจัยอื่น ๆ ในการเผยแพร่พุทธศาสนา เพื่อปลุกฝังจริยธรรมให้แก่คนในสังคมอย่างจริงจัง ผลงานด้านๆ ทั้งในแง่การสร้างสรรคบุคลากร และผลงานการปลุกฝังจริยธรรมที่ปรากฏเป็นเอกสารเฉพาะที่เป็นหนังสือธรรมะมีจำนวนกว่า ๑,๐๐๐ เรื่อง ซึ่งในแต่ละเรื่อง มีการพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง เทปธรรมะมีจำนวนกว่า ๘๐๐ เรื่อง เอกสารเหล่านี้มีแพร่หลายอยู่ทั่วประเทศ การปลุกฝังจริยธรรมของปัญญาชนนันทิกษุมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้คนในสังคมรู้หน้าที่ และทำหน้าที่ของตนให้ถูกต้องหลักจริยธรรมที่ท่านนำมาปลุกฝังพอจะนำมากล่าวสรุปได้ดังนี้คือ จริยธรรมที่เป็นแก่นพุทธศาสนาจริยธรรมในการทำงาน จริยธรรมในการดำเนินชีวิต และจริยธรรมของเยาวชน^๗

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง เด็ก ไว้ในหนังสือ “ศาสนาและเยาวชน” ว่าการที่เด็กจะมีคุณภาพนั้น สิ่งหนึ่งที่สำคัญก็คือ จะต้องมียุทธธรรมและจริยธรรม ซึ่งมาจากบ่อเกิดที่สำคัญคือ หลักพระพุทธศาสนา เมื่อสถาบันศาสนา ซึ่งมีพระภิกษุสงฆ์เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาเห็นความสำคัญของเด็ก ก็จะมีการดำเนินการจัดกิจกรรมที่ทำให้เด็กมีศาสนาและจริยธรรมมากขึ้น ดังนั้น ในการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ยึดหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การเลี้ยงดูให้ร่างกายเติบโตมีสุขภาพที่สมบูรณ์เท่านั้น จำเป็นที่จะต้องมีการฝึกฝน อบรมสั่งสอนเพื่อพัฒนาจิตใจให้เด็กมีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามแบบอย่างของพระพุทธศาสนา^๘

พระมหาไพรัช ปัญญาโณ (ขุนพรหม) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง “วิธีการของวัดที่มีต่อการปลุกฝังจริยธรรมในเยาวชน (ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอบางเกร็ด จังหวัดนนทบุรี และวัดอัมพวัน อำเภอบรมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี)” ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญได้ว่า หลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น เรื่องไตรลักษณ์ อริยสัจสี่ ล้วนเป็นคำสอนพื้นฐานที่มีความเกี่ยวข้อง และสามารถนำมาใช้ในการอบรมจริยธรรมให้กับเด็กได้ โดยการจัดอบรมในรูปแบบของการเข้าค่ายพุทธบุตร ซึ่งเป็นแนวคิดของพระภิกษุที่เล็งเห็นปัญหาของสังคมที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น และมีความต้องการให้เด็กได้เรียนรู้หลักธรรม

^๗ พระมหาทวีป กตปุญโญ (หนูด้วง) “ศึกษาวิเคราะห์งานปลุกฝังจริยธรรมของปัญญาชนนันทิกษุที่เกี่ยวข้องกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๘.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ศาสนาและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๗.

ดังที่พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) เจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฏ์ ได้กล่าวว่า “เด็กในวันนี้ คือผู้ใหญ่ในวันหน้าถ้าต้องการให้ลูกหลานเป็นคนดีมีคุณภาพ ไม่เป็นปัญหาของสังคม พ่อแม่ควรนำลูกเข้าหาศีลธรรม”^๙

ทิศนา แคมมณี และคณะ ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย” โดยอธิบายถึง การพัฒนาเด็กตามหลักของพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถสรุปใจความได้ว่า ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่างๆ และยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดู ส่วนทางด้านจิตใจ ต้องยึดหลักของสมาธิ และปัญญา ดังนั้น การอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ยึดหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การเลี้ยงดูให้ร่างกายเติบโตมีสุขภาพที่สมบูรณ์เท่านั้น หากยังต้องให้มีการอบรมสั่งสอน ให้เด็กมีความคิดเห็นในทางที่ถูกต้องและปฏิบัติตนในทางที่ชอบธรรม^{๑๐}

ธวัชชัย เกื้อเกตุ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนต่อการเข้าร่วมโครงการอบรมคุณธรรมค่ายพุทธบุตรของวัดปัญญาบันฑิตาราม” ซึ่งสามารถสรุปใจความสำคัญได้ว่า ปัจจุบันเด็กหลงใหลอยู่กับวัฒนธรรมของโลกตะวันตก ทั้งเรื่องการแต่งกาย ค่านิยมทางสังคม และห่างไกลคำสอนทางศาสนา รวมทั้งพฤติกรรมของเด็กมีการเบี่ยงเบนไป การแก้ไขปัญหาของเด็กด้วยการปลูกฝังคุณธรรม โดยจัดกิจกรรมการเข้าค่าย ทำให้เด็กนักเรียนที่เข้าร่วมโครงการอบรมคุณธรรมค่ายพุทธบุตร ของวัดปัญญาบันฑิตาราม มีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น^{๑๑}

^๙ พระมหาไพรัช ปัญญาโพล (ขุนพรหม), “วิธีการของวัดที่มีต่อการปลูกฝังจริยธรรมในเยาวชน (ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีวัดชลประทานรังสฤษฏ์ อำเภอบางกรวด จังหวัดนนทบุรี และวัดอัมพวัน อำเภอบรมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี)” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๓๖.

^{๑๐} ทิศนา แคมมณี และคณะ, หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๘-๓๘.

^{๑๑} ธวัชชัย เกื้อเกตุ, “ศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนต่อการเข้าร่วมโครงการอบรมคุณธรรมค่ายพุทธบุตรของวัดปัญญาบันฑิตาราม อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๒.

๑.๕ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ โดยแบ่งขอบเขตการศึกษาวิจัยออกเป็น ๓ ส่วน ดังนี้คือ

๑.๕.๑ ศึกษาการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา

๑.๕.๒ ศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ โดยศึกษาจากหนังสือที่แต่งไว้เรื่อง “รักลูกให้ถูกทาง” และงานนิพนธ์อื่นๆ

๑.๕.๓ ศึกษาการประยุกต์การพัฒนาเด็กมาใช้ในสังคมปัจจุบัน โดยศึกษาจากงานวิจัยและเอกสารทางวิชาการอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ประกอบการสัมภาษณ์ (Interview) แบบมีโครงสร้าง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. การวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกเอกสารดังนี้

๑. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถา และหนังสือของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันนทิกขุ)

๒. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ งานวิจัย หนังสือบทความ วารสาร และเอกสารอื่นๆ ที่มีความเกี่ยวข้อง

การพิจารณาคูณค่าของเอกสารด้านความเที่ยงตรงและความถูกต้องใช้หลักการดังนี้

๑. การตรวจสอบคุณค่าภายนอก จะตรวจสอบว่าเอกสารนั้นเขียนเมื่อใด ที่ไหน ใครเป็นผู้เขียน เป็นต้นฉบับหรือไม่

๒. การตรวจสอบคุณค่าภายใน จะตรวจสอบว่ามีข้อมูลที่ตรงกับคำถามการวิจัยหรือไม่ มีแหล่งอ้างอิงที่น่าเชื่อถือหรือไม่ ข้อความต่างๆ เชื่อถือได้หรือไม่

ข. การสัมภาษณ์ กำหนดเกณฑ์ในการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ดังนี้

๑. ระดับความรู้ ตั้งแต่เปรียญธรรม ๓ ประโยคขึ้นไป หรือ การศึกษาระดับปริญญาตรี

๒. มีความคุ้นเคยหรือ มีประสบการณ์การทำงานกับพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันนทิกขุ) ไม่น้อยกว่า ๑๐ ปี

การวิจัยครั้งนี้จึงประกอบด้วยผู้ให้สัมภาษณ์รวม ๖ คน ได้แก่

๑. พระครูสังฆกิจพิมล (สุรศักดิ์ สุรญาโณ) วัดชลประทานรังสฤษฎ์ กรุงเทพฯ
๒. พระครูพิจิตรสรคุณ วัดอุโมงค์ จ.เชียงใหม่
๓. พระมหาณัฐภัทร จิตวชิรเมธี วัดชลประทานรังสฤษฎ์ กรุงเทพฯ
๔. พระมหาสมโชค ธีรธมโม วัดชลประทานรังสฤษฎ์ กรุงเทพฯ
๕. พระมหาหลอด รตัญญาโณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ กรุงเทพฯ
๖. เจ้าเพ็ญฉาย สิโรตส จ.เชียงใหม่

ค. การศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ใช้นัยสำคัญของคำที่ปรากฏเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

ง. การเรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย ผู้วิจัยจะศึกษาเนื้อหาของเอกสารอย่างละเอียด และสอบทานนัยสำคัญของเนื้อหาในอีกครั้ง พร้อมทั้งนำเสนอให้คณะกรรมการวิทยานิพนธ์พิจารณา ก่อนนำมาเรียบเรียง และสรุปผล

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

๑.๗.๓ ทำให้ทราบการประยุกต์การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

(ปัญญานันทภิกขุ) มาใช้ในสังคมปัจจุบัน

บทที่ ๒

การพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทที่ ๒ นี้ ผู้วิจัยศึกษาการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท เพื่อเป็นแนวทางในการนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ตามกรอบแนวคิดของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

๒.๑ ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเด็ก

เด็กหากมองในแง่ของพระพุทธศาสนาแล้ว เด็กก็คือสิ่งมีชีวิตที่ประกอบไปด้วยเลือดเนื้อร่างกายและจิตใจ เช่นเดียวกับความหมายที่ใช้เรียกแทนคำว่ามนุษย์หรือคน ต่างกันเพียงแค่ว่าเด็กมีขอบเขตความสามารถบางอย่างถูกจำกัดไว้ตามธรรมชาติ ที่ไม่อาจทำในบางสิ่งบางอย่างได้เช่นเดียวกับคนที่มีความเจริญเติบโตเต็มที่แล้วทางร่างกาย เช่น การรับรู้ความผิดชอบชั่วดีอย่างเช่นคนปกติ เด็กยังไม่อาจที่จะรับรู้และเข้าใจในสิ่งที่อยู่ล้อมรอบตัวเองได้มากนัก สภาพทางกาย และทางใจ ยังไม่อาจที่จะมีความเข้มแข็งเท่ากับคนที่อยู่ในช่วงโตเต็มวัยแล้ว แต่การรับรู้อื่นๆ เช่น สุข ทุกข์ ดีใจ หรือเสียใจ ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีอยู่ในตัวเด็ก เช่นเดียวกับกับผู้ใหญ่^๑ ดังนั้น เด็ก ก็คือชีวิตหนึ่งทีประกอบไปด้วยกายและจิตใจ

ความหมายของการพัฒนาเด็กในทัศนะพุทธศาสนา จึงต้องพัฒนารูปกับนามไปพร้อมกัน ส่วนที่เป็นรูปนั้น อธิบายอีกได้ว่า หมายถึง ร่างกาย พฤติกรรม และการทำงานของอวัยวะส่วนต่างๆ ของร่างกายด้วย ในส่วนที่เป็นนามอธิบายได้ว่า หมายถึง อารมณ์สุข ทุกข์ หรือวางเฉย หมายถึง การกำหนดได้ จำได้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้คืออะไร หมายถึงคุณภาพของจิตที่คิดปรุงแต่งในทางที่ดี ทางที่ชั่ว หรือเป็นกลางๆ หรือหมายถึงสภาวะที่รับรู้ทางสัมผัส คือ ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้สัมผัส กายได้สัมผัส และการรับรู้ทางใจ^๒ ฉะนั้น การพัฒนาเด็กตามหลักการของพุทธศาสนา จึงมีลักษณะที่บูรณาการเด็กต้องได้รับการหล่อเลี้ยง บำรุง และส่งเสริมไปพร้อมกันทั้งหมดอย่างได้สัดส่วนสมดุลกันกล่าวคือ

^๑ สุวัฒน์ จันทรจำนง, **ปรัชญาและศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐), หน้า ๗๙.

^๒ ทิศนา แชมมณี และคณะ, **หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๘.

๑. ทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่างๆ และยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดู เช่น การให้อาหาร การพักผ่อน ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค

๒. ทางด้านจิตใจ ต้องยึดหลักของสมาธิการบริหารจิตให้ลดละอกุศล มีความบริสุทธิ์แจ่มใส

๓. ทางด้านปัญญา ยึดหลักของความรู้คิดที่มีเหตุผลเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ มุ่งสู่อิสระภาพอันสมบูรณ์

นอกจากนี้พุทธศาสนายังวางหลักการ ทางด้านสังคมให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ โดยยึดหลักของวิชา และกรุณา^๓ ด้วยหลักการดังกล่าว ในการพัฒนาเด็ก จึงพิจารณาถึงองค์รวมทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา บุคลิกภาพ และความสัมพันธ์กับเด็ก และบุคคลที่แวดล้อม ทั้งนี้โดยมีคุณธรรมเป็นแกนของการพัฒนาทุกด้าน คุณธรรมที่นำสู่จุดมุ่งหมายของการเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ นั่นคือการศึกษาที่ได้รับฝึกอบรมให้ละเว้นความชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

ฉะนั้น ความหมายของการพัฒนาเด็กตามหลักของพระพุทธศาสนา จึงเป็นการอบรมเลี้ยงดูเด็ก โดยทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่างๆ และยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดู ส่วนทางด้านจิตใจ ต้องยึดหลักของสมาธิและปัญญา การอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ยึดหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การเลี้ยงดูให้ร่างกายเติบโตมีสุขภาพที่สมบูรณ์เท่านั้น หากยังต้องให้มีการอบรมสั่งสอน ให้เด็กมีความคิดเห็นในทางที่ถูกต้องและปฏิบัติตนในทางที่ชอบธรรม

จากที่กล่าวมาข้างต้น ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อเด็กและเยาวชนเป็นอย่างยิ่ง ในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง ย่อมมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองเท่ากับผู้ใหญ่ ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเด็ก เพราะเมื่อเด็กมีพฤติกรรมที่ติงามทางกาย วาจา และจิตใจแล้ว ย่อมเป็นผู้ประเสริฐได้ วยจึงไม่ได้เป็นตัวชี้วัดทางพระพุทธศาสนาว่า คนดีจะต้องเป็นผู้ใหญ่เท่านั้น เด็กที่ได้รับการพัฒนาและฝึกฝนอบรมย่อมเป็นคนดีได้เช่นกัน ดังคำอุปมาอุปมัยใน ขุททนิกายชาดกความว่า “หงส์ นกกระเรียน นกยูง ช้าง ย่อมกัลวราชสีห์ทั้งนั้น จะถือเอาร่างกายเป็นประมาณไม่ได้ฉันใด ในหมู่มนุษย์ก็ฉันนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายจะใหญ่โตก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้”^๔

^๓ สุมน อมรวิวัฒน์, การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์, ปาฐกถาในการประชุมอาจารย์ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๙.

^๔ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๕/๑๖๙/๑๙๑.

๒.๒ บทบาทและหน้าที่ของเด็กตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท

เมื่อเด็กถือกำเนิดและเจริญเติบโตขึ้นมา เด็กจะได้รับสถานภาพและบทบาทของความเป็นลูกของพ่อแม่เป็นอันดับแรก และมีสถานภาพต่างๆ ต่อมาโดยลำดับ เมื่อเข้าโรงเรียนก็เรียกว่า “นักเรียน, นักศึกษา, นิสิต” เป็นต้น เมื่อเจริญเติบโตขึ้นมาอีกลำดับก็เรียกว่าเป็น “พลเมือง” เมื่อเข้าสู่พระพุทธศาสนาก็เรียกว่า “พุทธศาสนิกชน” เด็กจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ทางสังคมในฐานะเป็นสมาชิก พุทธศาสนาได้แสดงหลักคำสอนให้เห็นว่า เด็กนั้นมีความสัมพันธ์กับผู้อื่นหลายระดับด้วยกัน เช่น

เด็กมีความสัมพันธ์กับผู้ให้กำเนิดในฐานะที่เป็นลูก

เด็กมีความสัมพันธ์กับผู้ให้การศึกษาในฐานะเป็นลูกศิษย์

เด็กมีความสัมพันธ์กับกับเด็กด้วยกันในฐานะเป็นเพื่อน

จากความสัมพันธ์เหล่านี้ เห็นได้ชัดเจนว่า เมื่อเด็กเติบโตขึ้นก็จะมีบทบาทต่อสังคมมากขึ้นเช่นเดียวกัน บทบาทที่ดำรงอยู่นี้เองนำมาซึ่งหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ ในพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่ของเด็กไว้ ดังนี้

๒.๒.๑. หน้าที่ต่อบิดามารดา

๑. **เคารพทิศเบื้องหน้า** เด็กมีความสัมพันธ์กับผู้ให้กำเนิดในฐานะที่เป็นลูก (บุตร) นั่นคือ เป็นทายาทของครอบครัวนั่นเอง นอกจากจะรับทรัพย์สมบัติของตระกูลมารักษาสืบต่อแล้ว จะต้องรับเอาหน้าที่ในการรักษาชื่อเสียงของวงศ์ตระกูลไว้ด้วย ในฐานะที่เป็นทายาทที่ดีพึงปฏิบัติตามหลักธรรมของทิศ ๖ ซึ่งเป็นเรื่องของการแสดงความเคารพหรือให้ความสำคัญเอาใจใส่ และการปฏิบัติต่อบุคคลที่มีอุปการะแก่กัน เพื่อให้ง่ายต่อการจำ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบทิศ ๖ โดยทรงปรารภเหตุที่ได้ทรงทอดพระเนตรเห็นสังคาลมาณพ ผู้กำลังไหว้ทิศอยู่อย่างไม่รู้ความหมายในการไหว้ทิศของเขา ซึ่งทิศ ๖ มีแสดงไว้ดังนี้

“คหบดีบุตร เธอพึงทราบทิศ ๖ นี้คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พึงทราบว่า ครูอาจารย์ เป็นทิศเบื้องขวา พึงทราบว่า บุตรและภรรยา เป็นทิศเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิศเบื้องซ้าย พึงทราบว่า ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องล่าง พึงทราบว่า สมณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน” เด็กในฐานะที่เป็นบุตรธิดา พึงเคารพบิดามารดา ผู้เป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า ดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจธุระการงานของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทนายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน^๕

๒. งตเว้นจากทางเสื่อมของชีวิต (อบายมุข) เพราะเป็นช่องทางของความเสื่อมความพินาศ ซึ่งจะเป็นเหตุให้โรคทรัพย์ย่อยยับไป ในพระไตรปิฎก ที่ขนิภายปาฎีกวรรค กล่าวถึงอบายมุข คือ เหตุเครื่องฉิบหายมี ๖ ประการ^๖ คือ

๑. ดื่มน้ำเมา
๒. เที่ยวกลางคืน
๓. เที่ยวดูการละเล่น
๔. เล่นการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. เกียจคร้านการทำงาน^๗

๒.๒.๒. หน้าที่ต่อครูอาจารย์

เด็กในบทบาทของการเป็นนักเรียน หรือเป็นลูกศิษย์ของครู อาจารย์นั้น พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รวบรวมลักษณะของลูกศิษย์ที่ดีไว้ดังนี้^๘ คือ ลูกศิษย์อยู่ในฐานะบุคคลที่จะต้องเล่าเรียนศึกษา นอกจากจะพึงปฏิบัติตามหลักธรรมสำหรับคนที่ประสบความสำเร็จ คือ จักร ๔ และอิทธิบาท ๔ แล้ว ยังมีหลักการที่ควรรู้และหลักปฏิบัติที่ควรประพฤติอีกดังต่อไปนี้

^๕ ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^๖ พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หลวงพ่อปัญญากับอบายมุข, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษดิ์, ๒๕๔๗), หน้า ๗๖.

^๗ ดูรายละเอียดใน ที่.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๖., ที่.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๕๓/๑๕๙-๑๖๑.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนิท, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖-๖๗.

๑. **รู้หลักคุณภาพของการศึกษา** คือ รู้จักองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ ประการดังนี้

๑.๑ องค์ประกอบภายนอกที่ดี ได้แก่ กัลยาณมิตร หมายถึง รู้จักหาผู้แนะนำสั่งสอนที่ปรึกษา เพื่อน หนังสือ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั้งไปที่ดี ที่เกื้อกูลซึ่งจะชักจูงหรือกระตุ้นให้เกิดปัญญาด้วยการฟัง การสนทนา ปรีक्षा ชักถาม การอ่าน ตลอดจนการรู้จักเลือกใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์

๑.๒ องค์ประกอบภายในที่ดี ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หมายถึง การใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิดหรือคิดเป็น คือ มองในสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณา สืบสาวหาสาเหตุ แยกแยะสิ่งนั้น หรือปัญหานั้นๆ ออกให้เห็นตามสภาวะ และความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย กล่าวโดยย่อ นอกจากแสวงหาและเลือกรับรู้ ความคิดเห็นจากครู อาจารย์ เพื่อน คนภายนอก ตำราแล้ว ต้องรู้จักคิดเป็นเองด้วย^๙

๒. **ทำตามหลักเสริมสร้างปัญญา** ในทางปฏิบัติอาจสร้างปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง ข้างต้นนั้นได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักกฐติกรรม^{๑๐} (หลักการสร้างความเจริญงอกงามแห่งปัญญา) ๔ ประการ

๒.๑ สัปปริสสังเสวะ เสวนาผู้รู้ คือ รู้จักเลือกหาแหล่งวิชา คบหาท่านผู้รู้

๒.๒ สัทธัมมัสสวนะ ฟังดูคำสอน คือ เอาใจใส่สดับตรับฟังคำบรรยาย คำแนะนำสั่งสอน แสวงหาความรู้ ทั้งจากตัวบุคคลโดยตรงและจากหนังสือ ตั้งใจเล่าเรียนค้นคว้าหมั่นปรึกษาสอบถาม ให้เข้าถึงความรู้ที่แท้จริง

๒.๓ โยนิโสมนสิการ คิดให้แยกคาย คือ รู้เห็นได้อ่านได้ฟังสิ่งใดก็รู้จักคิดพิจารณาด้วยตนเอง โดยแยกแยะให้เห็นสภาวะ และสืบสาวให้เห็นเหตุผลว่า นั่นคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น จะเกิดผลอะไรต่อไป มีข้อดี ข้อเสีย คุณโทษอย่างไร เป็นต้น

๒.๔ ธรรมานุธรรมปฏิบัติ คือการปฏิบัติให้ถูกหลัก นำสิ่งที่ได้เล่าเรียนรับฟัง และตริตrongเห็นแล้ว ไปใช้หรือปฏิบัติลงมือทำให้ถูกต้องตามหลักความมุ่งหมาย ให้หลักย่อยสอดคล้องกับหลักใหญ่ ข้อปฏิบัติย่อยสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายใหญ่ ปฏิบัติธรรมอย่างรู้เป้าหมาย เช่น สันโดษเพื่อเกื้อหนุนการงาน ไม่ใช่สันโดษกลายเป็นเกียจคร้าน เป็นต้น^{๑๑}

^๙ อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๓๑/๔.

^{๑๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๐/๒๓๙. อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๘/๓๖๘.

๓. เคารพผู้จุดประทีปปัญญา ในด้านความสัมพันธ์กับอาจารย์พึงแสดงการระ
นั้นคือ ตามหลักปฏิบัติในเรื่องทศ ๖ ข้อที่ว่าด้วยทศเบื่องชาดังนี้

- ๓.๑ ลูกต้อนรับแสดงความเคารพ
- ๓.๒ เข้าไปหาเพื่อบารุง รับใช้ ปรีกษากาม รับคำแนะนำ เป็นต้น
- ๓.๓ รู้จักฟังให้เกิดปัญญา
- ๓.๔ ประนินนิตีช่วยบริการ
- ๓.๕ เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ เอาจริงเอาจังถือเป็นกิจที่สำคัญ^{๑๒}

๒.๒.๓. หน้าที่ในฐานะเพื่อน

คำว่าเพื่อนหรือมิตร ในที่นี้มีความหมายกว้าง เช่น เพื่อนในฐานะเพื่อน เป็นเพื่อน
เล่น เป็นเพื่อนที่สถาบันการศึกษา เป็นเพื่อนร่วมรุ่น เป็นต้น การที่เด็กคบเพื่อนเป็นสิ่ง
สำคัญ เพราะมีผลต่อความเจริญก้าวหน้า และความเสื่อมของชีวิตเด็กเป็นอย่างมาก
พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้รวบรวมลักษณะของมิตรที่ดีไว้ดังนี้^{๑๓}

๑. มิตรเทียม พึงรู้จักมิตรเทียม หรือศัตรูผู้มาในร่างของมิตร ดังนี้
  - ๑.๑ คนปกอลอก ขนเอาของเพื่อนไปทำเดี่ยว (หรรชน)^{๑๔} มี ๔ ลักษณะ
    - คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
    - ยอมเสียน้อย โดยหวังจะเอาให้มาก
    - ตัวมีภัย จึงมาช่วยทำกิจของเพื่อน
    - คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์
  - ๑.๒ คนดีแต่พูด (วจีปรม) มี ๔ ลักษณะ
    - ดีแต่ยกของหมดแล้วมาปราศรัย
    - ดีแต่อ้างของยังไม่มีมาปราศรัย
    - สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่หาประโยชน์ไม่ได้
    - เมื่อเพื่อนมีกิจอ้างแต่เหตุขัดข้อง
  - ๑.๓ คนหัวประจบ (อนุปิยภาณี) มี ๔ ลักษณะ
    - จะทำชั่วก็เออออ
    - จะทำดีก็เออออ

^{๑๒} คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๘/๒๑๓., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๘/๑๖๔.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมนุญชีวิต, หน้า ๕๙-๖๑.

^{๑๔} หรรชน เป็นศัพท์ตัดทอน บาลีเดิมเป็น อญญตฤห

ต่อหน้าสรรเสริญ

ลับหลังนินทา

๑.๔ คบชวนฉิบหาย (อภัยสหาย) มี ๔ ลักษณะ

คอยเป็นเพื่อนที่ดีมีน้ำเมา

คอยเป็นเพื่อนเที่ยวกลางคืน

คอยเป็นเพื่อนเที่ยวดูการละเล่น

คอยเป็นเพื่อนไปเล่นการพนัน

๒. มิตรแท้ ฟังรู้จักมิตรแท้ หรือมิตรด้วยใจจริง (สุหตมิตร) ๔ ประการ ดังนี้

๒.๑ มิตรอุปการะ (อุปการก์) มี ๔ ลักษณะ

เพื่อนประมาทช่วยรักษาเพื่อน

เพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินของเพื่อน

เพื่อนมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้

มีกิจจำเป็นช่วยออกทรัพย์ให้เกิดกว่าที่ออกปาก

๒.๒ มิตรร่วมสุข ร่วมทุกข์ (สมานสุขทุกข์) มี ๔ ลักษณะ

บอกความลับแก่เพื่อน

รักษาความลับของเพื่อน

มีภัยอันตรายไม่ละทิ้ง

แม้ชีวิตก็สละให้ได้

๒.๓ มิตรแนะนำประโยชน์ (อัตถักขาเย) มี ๔ ลักษณะ

จะทำชั่วเสียคอยห้ามปราม

แนะนำสนับสนุนให้ตั้งอยู่ในความดี

ให้ได้ฟังได้รู้ในสิ่งที่ไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง

บอกทางสุขทางสวรรค์ให้

๒.๔ มิตรมีใจรัก (อนุกัมปิ) มี ๔ ลักษณะ

เพื่อนมีทุกข์พลอยไม่สบายใจ

เพื่อนมีสุขพลอยชื่นชมยินดี

เขาติเตียนเพื่อนคอยช่วยยับยั้งแก้ไขให้

เขาสรรเสริญเพื่อคอยพุดสนับสนุน

๓. มิตรต่อมิตร ฟังสงเคราะห์ อนุเคราะห์กันตามหลักปฏิบัติในฐานะที่เป็น
เสมือนทิศเบื้องซ้าย ดังนี้

- ๓.๑ ฟังปฏิบัติต่อมิตรสหาย ดังนี้
 เพื่อแบ่งปัน
 พุดจามีน้ำใจ
 ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
 ร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกัน
- ๓.๒ มิตรสหายอนุเคราะห์ตอบดังนี้
 เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาป้องกัน
 เมื่อเพื่อนประมาทช่วยรักษาทรัพย์สินสมบัติของเพื่อน
 ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
 ไม่ละทิ้งยามที่ทุกข์ยาก
 นับถือตลอดถึงวงศ์ญาติของเพื่อน^๕

๒.๓ หลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนามีคำสอนหลายระดับ ทั้งระดับโลกียธรรมและโลกุตตรธรรมที่ศาสนิกชนสามารถนำไปฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ เมื่อว่าโดยย่อแล้วหลักธรรมทั้งหมดสรุปลงในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาเป็นหลักของการศึกษา หรือหลักแห่งการฝึกฝนพัฒนาตนในการดำเนินชีวิตที่อิงมาอย่างเป็นกระบวนการที่สมบูรณ์ซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของพระพุทธศาสนา ในที่นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักคำสอนเรื่องไตรสิกขาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกใช้เป็นหลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามหลักพุทธศาสนาเถรวาท ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ความหมายของคำว่า “ไตรสิกขา” นั้นสามารถแยกออกได้เป็น ๒ คำ คือคำว่า “ไตร” ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่า “ติ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Three” แปลว่า สาม และ คำว่า “สิกขา” ตรงกับภาษาบาลีว่า “สิกขา” ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “ศิกษา” แปลว่า การศึกษา ข้อควรศึกษา^๖

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๒/๒๐๔., พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนธิสทปฏิบัติ, ๒๕๔๘), หน้า ๖๖-๖๘.

^๖ พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี-ไทย สำหรับนักศึกษาฉบับปรับปรุงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๒๓๑.

เมื่อนำมารวมกันจึงแปลว่า ข้อปฏิบัติที่ต้องศึกษา ๓ อย่าง^{๑๗} อันเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ฝึกหัด อบรมทางกาย วาจา ใจ และปัญญา หรือเรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๘} ในพระไตรปิฎกนั้นได้แสดงถึงความสำคัญของไตรสิกขาว่า สิกขา ๓ คือ อริศีลสิกขา อริจิตสิกขา อริปัญญาสิกขา เป็นสิ่งที่ภิกษุทั้งหลายควรทำ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...เรอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อริศีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อริจิตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อริปัญญาสิกขา...^{๑๙}

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบภิกษุผู้ที่ไม่ได้ไตรสิกขาว่า เหมือนดังลาที่เดินตามหลังฝูงโค คือแม้ลาจะเดินตามหลังฝูงโค แต่ก็ไม่มีอะไรที่เหมือนกับโค เปรียบเหมือนภิกษุผู้ที่ไม่ได้ไตรสิกขา แม้จะอยู่ในหมู่ภิกษุก็ไม่เหมือนภิกษุ^{๒๐} สำหรับผู้ที่ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขานั้นเรียกได้ว่า เป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ เป็นนักปราชญ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุผู้มีความเพียร มีความเข้มแข็ง มีปัญญา เฟื่องพินิจ มีสติ คຸມครองอินทริย์ ครอบงำทุกทิศด้วยอัปมาณสมาธิ ประพฤติอริศีลสิกขา อริจิตสิกขา และอริปัญญาสิกขา... ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นนักศึกษา เป็นนักปฏิบัติ และมีความประพฤติบริสุทธิ์ ภิกษุเช่นนั้น บัณฑิตกล่าวว่าเป็นผู้ตรัสรู้ชอบ เป็นนักปราชญ์ เป็นผู้ถึงที่สุดแห่งการปฏิบัติในโลก^{๒๑}

นอกจากนี้ พระธรรมปิฎก (ประยูร ปยุตโต) ได้อธิบายไตรสิกขา^{๒๒} ไว้ในหนังสือ พุทธธรรมตอนหนึ่งว่า ไตรสิกขา หรือ สิกขา ๓ เป็นหลักธรรมเพื่อพัฒนาตนเองพร้อมกันทั้ง ๓ ด้าน คือ ฝึกอบรมความประพฤติ ฝึกอบรมจิต ฝึกอบรมปัญญา

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๗๐.

^{๑๘} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๐/๓๑๘-๓๑๙.

^{๑๙} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๒๐} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘๓/๓๐๙.

^{๒๑} อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

บางโอกาสเต็มคำว่า อธิ ที่แปลว่า อย่างยิ่ง เข้าข้างหน้าเป็นคำว่า อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา อธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักไตรสิกขานี้ เป็นกระบวนการพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เด็กเติบโตขึ้น เป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี และเป็นมนุษย์ที่เต็ม^{๒๓} โดยมีความหมายตามพระไตรปิฎกดังนี้

๒.๓.๑ หลักอธิศีลสิกขา

สิกขาคือศีลอันยิ่ง หมายถึง การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีความสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ ศีล จึงเป็นหัวใจหลักประการแรกแห่งพระพุทธศาสนา^{๒๔} ดังคำอธิบายในคฤหัสถ์สุตตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทสว่า

อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ฝึกฝนในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ที่มีศีล สำรวมด้วยความสังวร ในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ ... เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลนี้ ชื่อว่า อธิศีลสิกขา^{๒๕}

การฝึกอบรมศีลนั้น มุ่งเน้นที่การสำรวจเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำ เป็นเกราะกันกิเลสทั้งหลาย ที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาถา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะ ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกามฉันทะ...ความสำรวม ชื่อว่า อธิศีลสิกขา...อพยบาท ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นพยบาท...อรหัตตมรรค ชื่อว่า สิลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่ากั้นกิเลสทั้งปวง”^{๒๖}

สาระของอธิศีลสิกขา คือ การมีเจตนาไม่คิดล่วงละเมิดเป็นการดำรงตนอยู่ด้วยดี มีชีวิตที่เกื้อกูลทั้งต่อเพื่อนมนุษย์ สรรพสัตว์ และสิ่งแวดล้อม โดยนัยนี้ ศีล มีคำที่เป็นไวพจน์กันคือ วินัย จริยา จรรยา จริยธรรม และสันติ ซึ่งศีลแปลว่า ความประพฤติดีทางกาย และวาจา การรักษากายและวาจาให้เรียบร้อย ข้อปฏิบัติสำหรับควบคุมกาย วาจาให้ตั้งอยู่ในความดีงาม ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเรื่องศีล สรุปความได้ว่า

^{๒๓} พระเทพวิสุทธิเมธี (พุทธทาสภิกขุ), เอกสารกิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษา, สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ การประชุมปฏิบัติการ ณ สวนโมกขพลาราม, ๒๕๒๗.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๓๗.

^{๒๕} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๖} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖.

ศีล ตามพยานุชณะ แปลว่า ปกติ ความปกติ หรือปกติภาวะตามธรรมดา แต่โดยอรรถเล็งถึงข้อปฏิบัติที่กระทำแล้วทำให้เกิดความปกติ ซึ่งโดยความหมาย คำว่า ศีล หมายถึง ระเบียบที่ได้บัญญัติขึ้นสำหรับประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดภาวะปกติขึ้นที่กาย วาจา ...หรือกล่าวให้กระชับว่า ศีลเป็นกฎของธรรมชาติ เกี่ยวกับความปกติสุขทางวัตถุหรือทางกายของบุคคลและสังคม^{๒๗}

ศีล เป็นหัวใจหลักประการแรกแห่งพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรมของคน โดยอาศัยวินัยเป็นเครื่องมือในการฝึก และเนื่องจากวินัยเป็นตัวการจัดเตรียมชีวิตให้อยู่ในสภาพที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา ด้วยการจัดระเบียบความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคมให้เหมาะสมกับการพัฒนา และพร้อมที่จะรับโอกาสในการพัฒนา วินัยจึงเป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาชีวิต เมื่อบุคคลได้รับการฝึกจนเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดีตามวินัยนั้นแล้ว ศีลก็จะตามมา^{๒๘}

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า ศีล เป็นเรื่องการฝึกพฤติกรรม เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีลคือวินัย เด็กควรได้รับการปลูกฝังให้อยู่ในหลักของศีล ๕ เน้นการไม่เบียดเบียนกันทางสังคม ด้วยการมีพฤติกรรมที่ไม่ละเมิดต่อกัน ไม่เบียดเบียนกัน โดยไม่ทำร้ายชีวิต ร่างกาย ไม่ลักขโมย ไม่แย่งของรักของหวงของผู้ใด ไม่ใช่วาจาประทุษร้าย สร้างความมีสติสัมปชัญญะ โดยให้เห็นโทษของการดื่มสุรา เสพของมีนเมา นอกจากการปลูกฝังการไม่เบียดเบียนกันทางสังคมแล้วยังต้องพัฒนาเด็กในเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล สร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุขให้เกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี การพัฒนาเด็กระดับอนุบาลศึกษา จะต้องตั้งเป้าหมายที่จะสร้างพฤติกรรมความเคยชินที่ดีงามให้สะสมขึ้นในตัวเด็ก เมื่อเกิดสะสมและปฏิบัติติดต่อกันไป ก็จะส่งผลไปที่จิตใจ ให้เกิดความเข้มแข็งและยึดถือ เวลาปฏิบัติจะเกิดแรงเสริมให้มีเจตนาที่จะประพฤติอย่างนั้น

^{๒๗} พุทธทาสภิกขุ, หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทาน ศีล สมาธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๒๑๑-๒๑๕.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๓๗-๔๙.

๒.๓.๒ หลักอริจิตตสิกขา

สิกขาคือจิตอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรม เสริมสร้างคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ^{๒๙} ดังคำอธิบายใน คุหฺฏฐกสูตรตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทศว่า

อริจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกฝนในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากความวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบ ระวังไปแล้ว บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไป ก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริบูรณ์ เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่า อริจิตตสิกขา^{๓๐}

โดยการฝึกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต การทำใจให้สงบแน่วแน่ เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกาถา คัมภีร์ปฏิสัมภิตา มรรคว่า “ชื่อว่าจิตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน ... ความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่า อริจิตตสิกขา”^{๓๑}

อริจิตตสิกขา เป็นหลักที่ว่าด้วยเรื่องของการฝึกในด้านจิตหรือระดับจิตใจ การพัฒนา เด็กโดยใช้หลักของสมาธิเป็นไปในเรื่องของการพัฒนาคุณลักษณะต่างๆ ทางจิตให้สมบูรณ์ด้วยการพัฒนาจิตนั้น จะต้องพัฒนาให้มีคุณลักษณะ ๓ ด้าน คือ

๑. คุณภาพจิต คือ ประกอบไปด้วยคุณธรรม เป็นความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเคารพนบถอบความอ่อนน้อมถ่อมตน ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ความมีน้ำใจ ความกตัญญูกตเวทิต เป็นต้น

๒. สมรรถภาพของจิต คือ การมีจิตใจ เข้มแข็ง มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน ไม่ย่อท้อ มีความรับผิดชอบ มีความแน่วแน่มั่นคง มีนิสัยใฝ่รู้ใฝ่เรียน มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๔.

^{๓๐} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๓๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

๓. สุขภาพจิต คือ การมีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน มีความสดชื่นผ่องใส มีความพอใจอิ่มเอมใจ เป็นต้น^{๓๒}

การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักของธริจิตตสิกขา ก็คือเป็นการฝึกให้เด็กมีสติเท่าทันอารมณ์และความคิด อันเป็นคุณลักษณะของความฉลาดทางอารมณ์ (EQ) เป็นคำย่อของ Emotional Quotient ในทางจิตวิทยานั้นเอง ดังที่พระธรรมปิฎกให้ทัศนะเกี่ยวกับเรื่องธริจิตตสิกขากับความฉลาดทางอารมณ์ ไว้ว่า

...ปัจจุบันคนไทยกำลังตื่นตัวไปด้วยกับเรื่องอีคิว ซึ่งก็คือว่าตามอย่างชาวตะวันตกที่พากันทั่วโลกติดอยู่กับไอคิว มาหลายทศวรรษมองลึกลงไปก็คือ ความก้าวหน้าของความคิดแบบแยกส่วน เพราะในอดีตคนทางตะวันตกอยู่กับ Moral หรือ Ethic ของศาสนา ต่อมาวิทยาศาสตร์เจริญ ศาสนาเสื่อมอิทธิพล คนก็หันมาเน้นเรื่องปัญญาในด้านความคิดทางเหตุผล จึงชื่นชมกับ Intelligence ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการสร้างความก้าวหน้าและความสำเร็จของยุคสมัยนั้น แต่เวลานี้คนซักจะผิดหวังหรือซักจะเบื่อหรือล้ากับการหาความสำเร็จในการทำงานหนัก เปลี่ยนมาเน้นเรื่องความสุขและความสำเร็จเชิงสังคมและธุรกิจ ก็ก้าวมาเห็นความสำคัญของสภาวะจิต หรืออารมณ์ ... ซึ่งก็คือเฉียดระบบศีล สมานธิ ปัญญา เข้ามา...^{๓๓}

๒.๓.๓ หลักธริปัญญาสิกขา

สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หมายถึง การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์^{๓๔} ธริปัญญาสิกขา เป็นการฝึกอบรมปัญญา โดยมุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์ จึงสามารถทำลายกิเลสได้ ดังที่แสดงในมาติกาคาถา

คัมภีร์ปฎิสัมภิตามรรคว่า “ชื่อว่าทิวฐิวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่าเห็น ... ความเห็นชื่อว่า ธริปัญญาสิกขา”^{๓๕}

---

^{๓๒} เพ็ญรุ่ง ปานใหม่, “ไตรสิกขารากแก้วแห่งคุณค่าในยุคปฏิรูปการศึกษา”, สีมารจารย์, ๒๕๔๔ (พฤศจิกายน-มีนาคม) : หน้า ๒๗.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาแบบองค์รวมของเด็กไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๐๔.

^{๓๕} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖ - ๖๐๗.

นอกจากนี้ ในกระบวนการพัฒนาปัญญา นั้น หลักพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการศึกษา การเรียนรู้ และฝึกหัดอบรม ได้แก่ ปัญญา ๓ ประเภท คือ

๑. จินตามยปัญญา เป็นปัญญาที่เกิดจากการคิดพิจารณาหาเหตุผล^{๓๖} ปัญญาที่บุคคลได้มาโดยไม่ต้องเรียนรู้จากผู้อื่นโดยตรง เป็นปัญญาที่เกิดจากกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดของแต่ละบุคคลคือ การคิด หรือปัญญาที่ตรงกับความเป็นจริง เป็นความรู้หรือปัญญาที่เกี่ยวกับหน้าที่การงาน หรือเกี่ยวกับศาสตร์ต่างๆ ในทางโลก

๒. สุตมยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการสดับตรับฟังหรือเล่าเรียน หรือศึกษาจากบุคคลที่น่าเชื่อถือได้ ตลอดจนการศึกษาเล่าเรียนจากโรงเรียนหรือสถาบันต่างๆ

๓. กวานามยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากการฝึกหัดอบรม และลงมือปฏิบัติจนเกิดความชำนาญ หรือฝึกฝนอบรมโดยตรง โดยอาศัยครูอาจารย์ที่ทรงคุณวุฒิ มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาการนั้นๆ โดยตรง^{๓๗}

ในกระบวนการพัฒนาปัญญา พระพุทธศาสนายึดหลักของการสร้างศรัทธาคู่กับปัญญา ซึ่งตรงกับหลักสากลที่เน้นแรงจูงใจใฝ่รู้^{๓๘} ปัจจัยที่มาประกอบรวมเพื่อให้การพัฒนาเป็นไปอย่างถูกต้องและได้ผลดี เรียกว่า ปัจจัยแห่งสัมมาทิฏฐิมี ๒ ประเภท คือ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ กับปัจจัยภายใน ได้แก่ โยนิโสมนสิการ

ก) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ปรโตโฆสะ แปลว่า เสียงจากที่อื่น หรือ การกระตุ้นชักจูงจากภายนอก ได้แก่ การสั่งสอน แนะนำ คำบอกเล่า คำชี้แจง อธิบายจากผู้อื่น ตลอดจนการเรียนรู้ เลียนแบบจากแหล่งต่างๆ หรืออิทธิจากภายนอก เช่นพ่อแม่ ญาติใกล้ชิด ครู อาจารย์ เพื่อน สื่อมวลชน สถาบันศาสนา เป็นต้น ในที่นี้หมายถึง เฉพาะคำแนะนำไปในทางที่ถูกต้องดีงามสามารถช่วยนำไปสู่โยนิโสมนสิการ เรียกว่าปัจจัยทางสังคม มีคำเรียกเฉพาะว่า กัลยาณมิตร^{๓๙}

^{๓๖} ทิศนา แชมมณี และคณะ, หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑., บุญมี แทนแก้ว, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๒.

^{๓๘} ทิศนา แชมมณี และคณะ, หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย, หน้า ๓๐.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความคิดแหล่งสำคัญของการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

ข) ปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การพิจารณาโดยแยกแยะ เป็นการพิจารณาเพื่อเข้าถึงความจริง โดยสืบค้นหาสาเหตุไปตามลำดับต้นเหตุ รู้จักแยกแยะองค์ประกอบจนมองเห็นตัวสภาวะและความสัมพันธ์แห่งเหตุ รู้จักไตรตรอง ยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นโดยอุบายที่ชอบ ซึ่งจะมีให้เกิดอวิชชาและตัณหาที่เป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ เป็นการรู้จักคิด อีกทั้งคิดถูกวิธี เรียกว่า ปัจจัยภายในตัวบุคคลหรือเรียกตามองค์ธรรมที่ใช้งานว่าวิธีการแห่งปัญญา^{๔๐} ซึ่งคนที่รู้จักใช้โยนิโสมนสิการขึ้นมาได้ด้วยตนเองนั้นหาได้ยากยิ่ง จึงต้องอาศัยจากปัจจัยภายนอก คือ ปรโตโฆษะ ที่เป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้โยนิโสมนสิการเกิดขึ้นในตัวของผู้ที่ฝึกอบรม

ดังนั้น ผู้มีปัญญา คือ ผู้ที่กระทำการใดๆ ด้วยความรู้ ความเข้าใจถึงกฎเกณฑ์ และความมุ่งหมายในเรื่องที่ทำ มองเห็นเหตุผล ผลดีและผลเสีย พร้อมทั้งหาหนทางแก้ไขปรับปรุงองค์ประกอบทั้งสามด้านของไตรสิกขาไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ เพราะชีวิตมนุษย์เราเป็นองค์รวมของพฤติกรรม จิต และปัญญา ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันเป็นส่วนๆ ต้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และจะต้องพัฒนาไปพร้อมๆ กัน^{๔๑}

ตามที่กล่าวไปแล้ว จะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนา ดังกล่าวสามารถนำมาใช้ในการพัฒนามนุษย์ให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริงและถูกต้องได้ ปัญญา เป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรู้ความจริง โดยนัยนี้ เด็กควรได้รับการฝึกอบรมสั่งสอนในทางที่ถูกที่ควร ในเรื่องความเชื่อ ความเห็น ความรู้ ความเข้าใจ การรู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัยไตรตรอง รู้จักแก้ปัญหา รู้จักดำเนินการต่างๆ อย่างมีเหตุมีผล รู้จักคิดการต่างๆ อย่างสร้างสรรค์

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เน้นการรู้จริงตรงตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง นั่นคือ รู้เท่าทันธรรมชาติของโลกและชีวิต การพัฒนาเด็กตามหลักไตรสิกขาที่กล่าวมานี้ สามารถฝึกฝนได้ทุกการกระทำของเด็ก และหากหัดให้เด็กรู้จักการตรวจสอบตนเองด้วย จะช่วยให้การปฏิบัติศีล สมာธิ ปัญญาก้าวหน้ายิ่งขึ้น^{๔๒} นั่นคือ ในการพัฒนาเด็กนั้น ต้องให้เด็กเกิดการตระหนักว่า การกระทำของตนเอง ทำให้เกิดการเบียดเบียน เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้หนึ่งหรือไม่ หรือว่าการกระทำนี้เป็นไปเพื่อสนับสนุน เกื้อกูล ช่วยเหลือ และสร้างสรรค์ (ศีล)

^{๔๐} พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๔๕.

^{๔๑} ดิเรก ศรีธมพงษ์, “ไตรสิกขาหลักนำพัฒนาหลักสูตร พัฒนามหาวิทยาลัย และเศรษฐกิจพอเพียง”, ดวงแก้ว, ปีที่ ๑๒, (พฤศจิกายน-มีนาคม ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๘.

^{๔๒} เพ็ญรุ่ง ปานใหม่, “ไตรสิกขารากแก้วแห่งคุณค่าในยุคปฏิรูปการศึกษา”, สีม่าจารย์, ๒๕๕๔ (พฤศจิกายน-มีนาคม) : หน้า ๒๒.

ในการกระทำเดียวกันนี้ จิตใจของเด็กเป็นอย่างไร ทำสิ่งนั้นไปด้วยจิตใจที่เห็นแก่ตัว คิดร้ายต่อใคร ทำด้วยความริษยา อาฆาต ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือเปล่า หรือทำด้วยความรัก ความเมตตา ความปรารถนาต่อกัน ทำด้วยความขยันหมั่นเพียร ความรับผิดชอบ ความมีสติ ในขณะที่ทำมีสุขภาพจิตเป็นอย่างไร เช่น เร่าร้อน กระวนกระวาย เศร้าหมอง หรือว่ามีจิตใจที่ผ่องใส อิ่มเอม สุข สงบ (สมาธิ)

และการกระทำครั้งนี้ ทำด้วยความรู้ความเข้าใจในเรื่องที่ทำ มีความเข้าใจในกฎเกณฑ์และความมุ่งหมาย ทำโดยมีการคิดพิจารณาไตร่ตรองอย่างแยบคาย มองเห็นถึงผลดีผลเสีย และวิธีการปรับปรุงแก้ไขแล้วหรือไม่ (ปัญญา)^{๔๓}

การพัฒนาเด็กโดยใช้หลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่างนี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไม่พร้อม การพัฒนานั้นย่อมไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร การพัฒนาเด็กด้วยหลักธรรมไตรสิกขาจึงต้องคำนึงถึงกระบวนการประสานกันของทั้ง ๓ อย่าง เช่น ในการฝึกระเบียบวินัย ถ้าจิตใจของเด็กไม่มีความสุข จะทำให้เกิดฝืนใจขึ้น การฝืนนั้นก็มีการโน้มน้าวเอียงที่จะได้ผลยาก แต่ถ้าในการฝึกพฤติกรรมๆ นั้นจะมีความมั่นคง เมื่อเด็กได้มีปัญญามองเห็นค่าของการฝึกพฤติกรรมนั้นว่าเป็นสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ ก็จะมีมีความมั่นคงและมั่นใจ พร้อมทั้งมีความสุขในการทำพฤติกรรมนั้น มากยิ่งขึ้นไปอีก ด้วยเหตุนี้ ในการพัฒนาเด็กพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครู อาจารย์ พึงตระหนักก่อนจะวางแผนฝึกฝนพัฒนาพฤติกรรมที่ดิ่งามให้เกิดขึ้นกับเด็ก ควรชี้แจงให้เข้าใจถึงเหตุผล เพื่อให้เด็กเกิดความซาบซึ้งในคุณค่าของการปฏิบัตินั้น จะส่งผลให้การบำเพ็ญไตรสิกขามีความมั่นคงและสมบูรณ์ในตัวเด็กได้ในที่สุด

---

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

๒.๔ วิธีการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในทัศนะของพระพุทธศาสนา เด็กมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่ามนุษย์ ฉะนั้น เมื่อกล่าวถึงวิธีการพัฒนาเด็ก พระพุทธเจ้าจะเน้นเกี่ยวกับธรรมชาติที่เหมือนกันของมนุษย์ หรือเด็กนั้นก็ถือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พระพุทธองค์ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นผู้เลิศในการฝึกมนุษย์ ดังพุทธคุณบทหนึ่งว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ”^{๔๔} ซึ่งหมายความว่า ทรงเป็นสารถีที่ฝึกคนได้ ไม่มีใครยิ่งกว่าพระองค์ ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา พระพุทธองค์พร้อมด้วยพุทธสาวก ได้ทำการประกาศพระศาสนาเพื่อให้คนทั้งหลายได้บรรลุถึงสัจธรรมในระดับต่าง ๆ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยนั้น โดยเปลี่ยนแนวความเชื่อเดิมที่นับถือเทพเจ้าต่าง ๆ ให้เปลี่ยนมามุ่งเน้นพัฒนาในตัวของมนุษย์แทน จะเห็นได้ว่าเมื่อกล่าวถึงวิธีการพัฒนามนุษย์ พระองค์มิได้จำกัดการพัฒนาไว้สำหรับกลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ ไม่ได้เน้นแต่ผู้ใหญ่ที่มีปัญญามากเท่านั้น แม้กระทั่งเด็กพระองค์ก็ทรงพัฒนาและสั่งสอนด้วย

เมื่อพูดถึงวิธีการพัฒนาเด็กด้วยหลักธรรมนั้น วงการศึกษาในยุคปัจจุบันมักพูดถึงอุปกรณ์การสอน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สื่อการเรียนการสอน เพื่อสร้างความสนใจและความเข้าใจในการเรียนการสอน เพื่อให้เหมาะสมกับพัฒนาการทางกาย สติปัญญา และอารมณ์ของเด็กเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่ามีเด็กเป็นจำนวนมากไม่น้อยที่สามารถบรรลุเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ฉะนั้น จึงได้กำหนดการศึกษาวิธีการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งเรื่องที่จะศึกษาออกเป็นดังนี้

๑. วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม
๒. วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการใช้อุปกรณ์การสอน
๓. วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการทายปัญหา
๔. วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการยกอุทาหรณ์
๕. วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการเปรียบเทียบอุปมา

๒.๔.๑ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม

หมายถึง การใช้พระจริยวัตรอันดีงามทั้งในส่วนของพระองค์และของพระสงฆ์มาเป็นแบบอย่างหรือเป็นสื่อเพื่อดึงดูดใจ ชักชวนให้คนทั้งหลายเลื่อมใสในการสั่งสอน การจะพัฒนาหรือเป็นผู้นำบุคคลได้นั้น ถ้าหากผู้ตามเกิดความคลางแคลงใจหรือไม่แน่ใจในความประพฤติของผู้ที่ทำการสอนเสียแล้ว แม้ว่าจะสอนนั้นจะเลิศเลอเพียงใดก็ตามก็ไม่อาจทำให้การสอนนั้นประสบผลสำเร็จได้

^{๔๔} ม.ม. (บาลี) ๗/๑๕๗/๕๐.

ฉะนั้น พระคุณประการหนึ่งของผู้เป็นพุทธศาสนิกชนพากันยกย่องให้เกียรติเทิดทูน พระพุทธเจ้าก็คือ ทรงเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และการปฏิบัติ (วิชาจรณะสัมปันโน) อันเป็น เหตุชักนำให้เกิดความเลื่อมใสอยากดำเนินรอยตาม อีกทั้งส่วนของพระสงฆ์เองก็ถึงพร้อมด้วย การปฏิบัติชอบ (สุปฏิปันโน) จึงเป็นการชักจูงให้คนทั้งหลายหันมาสนใจ ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็ก หรือผู้ใหญ่ โดยเฉพาะสามเณรที่บรรพชาในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นเด็ก ได้เห็นแบบอย่าง ที่ดี จากการที่พระองค์ทรงดำรงฐานะเป็นผู้นำที่ดีด้วยการกระทำพระองค์ให้เป็นแบบอย่าง เข้าทำนองเป็นการสาธิตให้ดู จัดได้ว่าเป็นกลวิธีหนึ่งในการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่าง ทางคุณธรรม

๒.๔.๒ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการใช้อุปกรณ์การสอน

การใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ นำมาเป็นสื่อในการสอนนับได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะ นอกจากจะช่วยให้มองเห็นชัดและเข้าใจง่ายแล้วยังนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการได้เร็วขึ้นอีกด้วย ฉะนั้น ในปัจจุบันนี้การผลิตสื่อเพื่อช่วยในการสอนจึงเกิดขึ้นอย่างมากมายและพัฒนาในหลาย รูปแบบ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการใช้อุปกรณ์การสอนนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่าในสมัยพุทธกาล ย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิดต่างๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนในสมัยปัจจุบัน เพราะยังไม่มีการจัดการศึกษาที่เป็นระบบขึ้นมาอย่างกว้างขวาง หากจะใช้อุปกรณ์การสอนบ้าง ก็คงต้องอาศัยวัสดุสิ่งของที่มีในธรรมชาติ หรือเครื่องใช้ต่างๆ ที่ผู้คนใช้กันอยู่ แต่ด้วยพระปรีชา สามารถของพระพุทธองค์ก็ทรงใช้สื่อต่างๆ ที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นแหละมาเป็นอุปกรณ์สื่อใน การสอน และพัฒนาจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่เด็ก วิธีนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้พัฒนาเด็กดังนี้ ปรากฏในพระไตรปิฎกเมื่อครั้งทรงประทานโอวาทแก่สามเณรราหุลเมื่ออายุ ๗ ขวบ มีข้อความ ที่ระบุไว้ดังนี้

เมื่อสามเณรราหุลทรงบรรพชาแล้ว ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปสู่กรุงราชคฤห์ ปรากฏ ว่าเป็นผู้ที่ฉลาด และเป็นสิกขกามะ คือ ใคร่การศึกษา หรือรักการศึกษา พระพุทธเจ้าได้ ประทานพระโอวาทอบรมด้วยพระองค์เองเนื่องๆ ตั้งแต่แรกบรรพชา ดังมีแสดงไว้ในพระ สุตรหนึ่งความว่า

ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ บ่ายวันหนึ่งพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเยี่ยมสามเณร ราหุล ประทับนั่งบนอาสนะ ล้างพระบาทด้วยน้ำที่สามเณรราหุลจัดถวาย ทรงเหลือน้ำไว้ ในภาชนะเล็กน้อย ตรัสถามให้สามเณรราหุลตอบ ดังต่อไปนี้

...ราहुลเห็นหรือไม่ น้ำเล็กน้อยเหลืออยู่ในภาชนะนี้ เห็นพระเจ้าข้า ราहुล ผู้ใดไม่มีความละลายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นเหลือความเป็นสมณะอยู่เพียงเล็กน้อยทรงเห็นว่า เหลือออกจนหมด ตรัสถามว่า ราहुลเห็นหรือไม่ น้ำที่เหลือเล็กน้อยนี้เททั้งหมดแล้วเห็นพระเจ้าข้า ราहुล ผู้ใดไม่มีความละลายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นทั้งความเป็นสมณะเสียหมดสิ้น ทรงคว่ำภาชนะ ตรัสถามว่า ราहुลเห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ถูกคว่ำเสียแล้ว เห็นพระเจ้าข้า ราहुล ผู้ใดไม่มีความละลายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้นถูกคว่ำเสียแล้ว ทรงคว่ำภาชนะ ตรัสถามว่า ราहुลเห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ว่างเปล่า เห็นพระเจ้าข้า ราहुล ผู้ใดไม่มีความละลายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้นว่างเปล่า...^{๔๕}

...ราहुลช่างทรงของพระราชามีงามอย่างงอนไกล ขึ้นระวางเป็นพญาช้างออกสงคราม เข้าสนามรบแล้ว ทำการรบด้วยทำหน้าที่ ทำหลัง ศีรษะ หู งา แม็ดด้วยหาง แต่ยังรักษางวง ก็เชื่อว่ายังไม่สละชีวิตเพื่อพระราชชาติ ต่อเมื่อทำการรบด้วยอวัยวะทั้งปวง ดังกล่าวตลอดจนวงด้วย จึงได้ชื่อว่าสละชีวิตเพื่อพระราชชาติ ไม่มีอะไรที่ข้างศึกนั้นยังมีได้ ทำฉันใด ใครผู้นั้นก็ฉันนั้น ไม่ความละลายกล่าวเท็จทั้งรู้ เราไม่กล่าวว่า ผู้นั้นจะไม่พึงทำกรรมชั่วอะไร เพราะฉะนั้นราहुล พึงศึกษาว่า เราจักไม่กล่าวเท็จทั้งรู้ พึงศึกษาว่าเราจักไม่กล่าวเท็จ แม้เพื่อหัวเราะเล่น...^{๔๖}

...ราहुล แวนส่อง (กระจกส่อง) มีประโยชน์อย่างไร มีประโยชน์สำหรับส่องดู พระเจ้าข้า ราहुลอย่างนั้นแหละ ควรส่องตรวจดูหลาย ๆ หน จึงทำด้วยกาย พุดด้วยวาจา คิดด้วยใจ...^{๔๗}

ต่อจากนั้นได้ตรัสอธิบายโดยพิสดาร มีใจความว่า เมื่อใครจะทำจะพูดจะคิดอะไร ให้คิดดูให้ดีให้รู้ก่อน

๑. ถ้าเป็นเหตุเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ก็เป็นอกุศล ให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อน ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ต่อเมื่อเป็นไปตรงกันข้ามจึงควรทำ
๒. ถ้ากำลังทำกรรมที่ไม่ดี ก็ให้เลิกเสีย ถ้าทำกรรมดีก็ให้เพิ่มเข้าไปอีก
๓. ถ้าทำกรรมที่ไม่ดีไปเสียแล้ว ให้ตั้งสังวรระวังเพื่อไม่ทำอีกต่อไป

^{๔๕} ุบายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๐.

^{๔๖} ุบายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๙.

^{๔๗} ุบายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๘/๑๑๙-๑๒๑.

ในที่สุดตรัสเตือนว่า “ราหุล ฟังศึกษาว่า เราจัดพิจารณาตรวจตราชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์ดังนี้เถิด”^{๔๘} พระพุทธโอรสที่ แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรง เปรียบเทียบในเรื่องโทษของการพูดปดว่า เป็นเหมือนคนที่ทิ้งคุณงามความดีของตนไป ตามลำดับจนไม่มีอะไรเหลือ นับว่าเป็นวิธีการพัฒนาเด็กอีกกลวิธีหนึ่ง ให้เด็ก ในที่นี้คือ สามเณรราหุลเกิดความเข้าใจสู่เป้าหมายได้เร็วยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการทลายปัญหา

วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการทลายปัญหา เป็นการพัฒนาเด็กอีกวิธีหนึ่งซึ่งเป็นที่นิยมใช้ ในพระพุทธศาสนา จะพบว่าบุคคลสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้าทรงสอนแบบวิธีทลาย ปัญหา เป็นการสอนเพื่อให้เหมาะสมกับวัยและธรรมชาติการเรียนรู้ของเด็ก นั่นคือโดยทั่วไป เด็กจะมีสมาธิในการตั้งใจฟังเรื่องราวต่าง ๆ น้อยกว่าผู้ใหญ่ แรงจูงใจที่สามารถทำให้เด็กเกิด ความสนใจได้ คือ กิจกรรม ตัวอย่างเช่น ในกุมารปัญหาที่พระพุทธองค์ทรงถามปัญหากับเด็ก ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับข้อธรรมยาก ๆ เพื่อให้เด็กทราบจำนวนของหัวข้อธรรมในแต่ละหมวด ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างสมาธิในการจดจำสิ่งต่าง ๆ ของเด็กนั่นเอง

การสอนในลักษณะนี้เป็นการสอนตามธรรมชาติแห่งปัญญา อารมณ์ และการเรียนรู้ ของเด็ก เนื่องจากเด็กยังไม่มีพัฒนาการทางด้านสติปัญญาเพียงพอที่จะพินิจวิเคราะห์หลักธรรม ที่ยาก ๆ ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนในลักษณะที่จะก่อให้เกิดความสนุกสนานไปในตัวและง่าย ต่อการเรียนรู้ของเด็กด้วย ตามคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ได้กล่าวถึงเด็กที่อยู่ในวัย ซึ่งสามารถ เข้ามาบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนาได้ จนบรรลุธรรมชั้นสูง เช่น สังฆกิจจสามเณร^{๔๙} อธิมุตตกสามเณร^{๕๐} สานุสามเณร^{๕๑} และเวตสามเณร^{๕๒} เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า ความเป็น เด็กนั้น ไม่ได้เป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรม หรือการพัฒนาตนแต่อย่างใด ในที่นี้ผู้วิจัยจะขอ ยกตัวอย่าง วิธีการสอนเด็กโดยการทลายปัญหา ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงใช้กับโสปากสามเณร^{๕๓} ซึ่งเป็นเด็กที่เข้ามาบวชเป็นสามเณรตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ จนเข้าถึงสภาวะสูงสุดทาง พระพุทธศาสนา ดังความย่อว่า

^{๔๘} ตูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๙-๑๑๒/๑๑๙-๑๒๔.

^{๔๙} ตูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๙๒-๑๙๖., ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๒๖-๑๔๑.

^{๕๐} ตูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๙๕-๑๙๖.

^{๕๑} ตูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๖/๑๓๕., ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๓๑-๒๓๘.

^{๕๒} ตูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๑๒/๑๖๓., ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๐-๒๑๕.

^{๕๓} ตูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๙/๑๑๙.

...อะไรเอ๋ยชื่อว่าหนึ่ง” พระพุทธเจ้าตรัสถาม หนึ่งก็คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงชีวิตอยู่ได้ เพราะอาหาร เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าสอง พระพุทธเจ้าตรัสถาม สองก็คือ นามกับรูป เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าสาม พระพุทธเจ้าตรัสถาม สามก็คือ เวทนา ๓ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าสี่ พระพุทธเจ้าตรัสถาม สี่ก็คือ อริยสัจ ๔ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าห้า พระพุทธเจ้าตรัสถาม

ห้าก็คือ อุปทานชั้น ๕ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าหก พระพุทธเจ้าตรัสถาม หกก็คือ อายตนะภายใน ๖ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าเจ็ด พระพุทธเจ้าตรัสถาม เจ็ดก็คือ โพชฌงค์ ๗ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าแปด พระพุทธเจ้าตรัสถาม แปดก็คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าเก้า พระพุทธเจ้าตรัสถาม เก้าก็คือ สัตตवास ๙ เด็กกราบทูล อะไรเอ๋ยชื่อว่าสิบ พระพุทธเจ้าตรัสถาม สิบก็คือ ผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ท่านเรียกว่าเป็นพระอรหันต์ เด็กกราบทูล...^{๕๔}

การสอนโดยวิธีการถามตอบแบบทนายปัญหานี้ เพื่อให้เด็กฝึกความคิด และมีความเข้าใจแบบค่อยเป็นค่อยไป จนเกิดความเข้าใจในปัญหานั้นได้อย่างชัดเจน ดังเช่น การนำหัวข้อธรรมมาตั้งเป็นคำถามของพระพุทธองค์ ทั้งนี้เพื่อมุ่งเน้นให้เด็กได้พยายามที่จะหาคำตอบ ฉะนั้น นี่จึงเป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่ทำให้เด็กเกิดทักษะทางด้านการใช้ความคิด และพัฒนาเชาว์ปัญญาในตัวเด็กเองด้วย

๒.๔.๔ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการยกอุทาหรณ์

การยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายจะช่วยชี้ชัดในการทำความเข้าใจในเรื่องนั้นๆ ได้ง่ายขึ้น จำแม่น และเห็นจริง ทำให้การเรียนการสอนน่าสนใจมากขึ้น จากการศึกษาค้นคว้าพบว่าการพัฒนาเด็กด้วยวิธีนี้ ผู้สอนจะคำนึงถึงความแตกต่างในลักษณะพื้นฐานทางพฤติกรรม และความแตกต่างทางวุฒิปัญญาของผู้ฟังเป็นหลัก เพราะเด็กย่อมมีวุฒิภาวะที่แตกต่างจากผู้ใหญ่ ชีตความสามารถในการรับรู้เรื่องราวต่างๆ ย่อมมีน้อยกว่า ดังนั้น กาทที่จะพัฒนาเด็ก จำต้องคำนึงถึงระดับวุฒิภาวะของเด็กเข้าประกอบด้วย ตามหลักพุทธธรรมไม่เรียกว่า วุฒิภาวะ แต่เป็นการพัฒนาบุคคลตามประเภทของกลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนา จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้วิธีการพัฒนาเด็กแบบยกอุทาหรณ์ ดังปรากฏในอรรถกถาธรรมบทความว่า

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๙/๑๑๙.

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ในพระเชตวันาราม ใกล้กรุงสาวัตถี โกศลรัฐ เช้าวันหนึ่งเสด็จออกบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็นเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังตีजूด้วยท่อนไม้ ตรัสถามว่า “ทำอะไรกัน จูพระเจ้าข้า กำลังตีด้วยท่อนไม้” “เพราะเหตุอะไร” “เพราะกลัวจะกัดพระเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนแปลความว่า “ผู้ที่แสวงหาความสุขเพื่อตน เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รัก สุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมไม่ได้สุข ส่วนผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมได้สุข” เด็กกลุ่มนั้นฟังเข้าใจซาบซึ้ง เลิกเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายโดยเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา^{๕๕}

ข้อความที่กล่าวมาข้างต้นนั้น เป็นวิธีการพัฒนาเด็กด้วยการยกอุทาหรณ์อีกแบบหนึ่ง การยกอุทาหรณ์ในลักษณะนี้ ช่วยทำให้เด็กเกิดปัญญาได้ชัดเจน เพราะทรงชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของสัตว์ทั้งหลายว่ามีความรักสุขและเกลียดทุกข์เหมือนกัน ฉะนั้น เด็ก ๆ จึงไม่ควรเบียดเบียนหรือทำลายชีวิตผู้อื่น อันแสดงให้เห็นถึงวิธีการสอนบุคคลในฐานะที่เป็นเด็กตามสถานการณ์ต่างๆ โดยใช้รูปแบบการสอนโดยยกอุทาหรณ์ขึ้นมาประกอบ เพื่อให้เด็กเกิดความเข้าใจและเรียนรู้ได้ตามประโยชน์ อันควรที่จะเกิดแก่เด็กนั้น

๒.๔.๕ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการเปรียบเทียบอุปมา

วิธีการสอนแบบอุปมานั้น เป็นวิธีการสอนอีกรูปแบบหนึ่งที่ช่วยอธิบายในเรื่องที่เข้าใจลึกซึ้งซึ่งยากใ้เข้าใจต่อการทำความเข้าใจได้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะใช้เทคนิคการสอนนี้ ในการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม ก็จะเป็นการสื่อความหมายให้เรื่องนั้นสามารถเข้าใจได้มากขึ้น ดังตัวอย่างที่พระสารีบุตรทรงสอนสามเณรบัณฑิตด้วย ๗ ขวบ โดยการสอนของท่านใช้อุปกรณ์การสอนเป็นเชิงเปรียบเทียบอุปมากับวัตถุที่มีอยู่ และพบเห็นได้ในขณะที่ทำการสอน ซึ่งปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกดังนี้

เช้าตรู่วันหนึ่ง พระสารีบุตรผู้เป็นอุปัชฌาย์ของสามเณรทั้งสองรูป ได้ออกไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน พอมาถึงระหว่างทาง สามเณรทั้งสองก็มองไปเห็นเหมือง เห็นช่างลูกศร และช่างไม้ตามลำดับ จึงเรียนถามพระสารีบุตรความว่า

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓๑-๑๓๒/๗๓.

“นี่ชื่ออะไรครับท่าน” สามเณรเรียนถาม “เหมือน สามเณร” พระสารีบุตรตอบ “เหมือนนี้ เขาทำอะไรกันครับท่าน” สามเณรเรียนถามอีก “เขาไข่น้ำจากเหมือนนี้ไปเพาะเมล็ดข้าว กล้า” พระสารีบุตรตอบ “น้ำมีจิตใจหรือเปล่าครับ” สามเณรสงสัยอีก “ไม่มีหรอกสามเณร” พระสารีบุตรตอบ “ก็น้ำไม่มีจิตใจไหลไปได้อย่างไรครับท่าน” สามเณรสงสัยอีก “ได้สิ สามเณร” พระสารีบุตรตอบ

เมื่อพระสารีบุตรกับสามเณรเดินต่อไปก็ได้ไปพบกับพวกช่างศร สามเณรก็เรียนถาม พระสารีบุตรในทำนองเดียวกันอีกว่า “พวกนี้คือใครครับท่าน” สามเณรเรียนถาม “ก็พวกช่างศรอย่างไรละเธอ” พระสารีบุตรตอบ “พวกเขาทำอะไรกันอยู่ครับท่าน” สามเณรเรียนถาม “พวกเขากำลังเอาลูกศรลงไฟ เพื่อนำมาตัดให้ตรง” พระสารีบุตรตอบ “ลูกศรนั้นมีจิตใจหรือเปล่าครับ” สามเณรเรียนถาม “ไม่มีหรอกเณร” พระสารีบุตรตอบ

ครั้นสามเณรเดินต่อไปก็ได้เห็นช่างถากไม้ จึงเรียนถามพระสารีบุตรอีกว่า “พวกนี้คือใครครับท่าน” สามเณรเรียนถาม “ก็พวกช่างถากไม้อย่างไรละเธอ” พระสารีบุตรตอบ “พวกเขาทำอะไรกันอยู่ครับท่าน” สามเณรเรียนถาม “พวกเขากำลังเอาไม้ มาทำกงล้อ สำหรับพาหะ” พระสารีบุตรตอบ “ก็ไม้นั้นมีจิตใจหรือเปล่าครับ” สามเณรเรียนถาม “ไม่มีหรอกเณร” พระสารีบุตรตอบ^{๔๖}

เมื่อเหตุการณ์ทั้งสามอย่างนั้นผ่านไปแล้ว สามเณรก็เกิดความคิดขึ้นมาว่า เหมือน ลูกศร ท่อนไม้ ไม่มีจิตใจ แต่ก็สามารถทำให้เกิดประโยชน์ขึ้นมาได้ สามเณรจึงนำมา เปรียบเทียบกับตนเองว่า คนที่มีจิตใจแท้ๆ ก็ย่อมสามารถที่จะฝึกฝนหรือพัฒนาตนเองได้ ให้เป็นบุคคลที่พึงประสงค์ในสังคมได้ด้วยเช่นเดียวกัน กล่าวโดยสรุป พระพุทธองค์ตลอด จนถึงพระสาวกทั้งหลายในสมัยพุทธกาลได้ประกาศพระศาสนา ด้วยอาศัยความเมตตา กรุณาที่มีต่อเหล่าเวไนยสัตว์ ฉะนั้น การประกาศเผยแผ่จึงไม่ได้จำกัดไว้แก่หมู่มนุษย์ใด หมู่อันหนึ่งเป็นการเฉพาะ หากแต่จะประกาศเผยแผ่ในชนทุกหมู่เหล่าซึ่งยอมรวมไปถึงเด็ก และเยาวชนด้วย

แต่เนื่องจากว่าผู้ที่เป็นเด็ก ยังอยู่ในวัยเยาว์จึงขาดประสบการณ์ในการดำรงชีวิตและ ขาดความสามารถในการควบคุมตนเอง การที่จะพัฒนาเด็กโดยการปลูกฝังให้เกิดคุณธรรมและ จริยธรรมขึ้นในวัยเด็กนั้น จึงต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลาย และกลวิธีการสอนเพื่อจะพัฒนาให้ เด็กเป็นคนดีนั้น มีมากมายหลากหลาย แต่ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับพิจารณาตามความเหมาะสม แต่ทั้งนี้หลักการพัฒนาเด็กทั้งหมดตามที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสน และที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๓๔-๕๗.

ย่อมมีเป้าหมายหลักเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคือ การสอนให้เด็กสามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยการใช้ปัญญา ไม่ปล่อยให้กิเลสและความทุกข์เข้ามาครอบงำ

ด้วยหลักการดังกล่าว การพัฒนาเด็กในทัศนะของพระพุทธศาสนาจึงพิจารณาถึงองค์รวมทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา โดยทางด้านร่างกายนั้น ต้องยึดหลักของศีลในการควบคุมพฤติกรรมต่างๆ และยึดหลักของความพอเหมาะ พอดีในการเลี้ยงดู ส่วนทางด้านจิตใจ ต้องยึดหลักของสมาธิ และปัญญา รวมทั้งบุคลิกภาพ และความสัมพันธ์ของเด็กและบุคคลที่แวดล้อม ทั้งนี้โดยมีคุณธรรมเป็นแกนของการพัฒนาทุกด้าน คุณธรรมที่นำสู่จุดมุ่งหมายของการเป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ คือการที่เด็กได้รับฝึกรอบมให้ละเว้นความชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตใจให้บริสุทธิ์

บทที่ ๓

การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาหนทภิกขุ)

ในบทนี้ผู้วิจัย จะกล่าวถึง การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ซึ่งการศึกษาในบทนี้จะอาศัยกรอบความคิดในรูปแบบเดียวกันกับบทที่ผ่านมา ประกอบด้วย การศึกษาในเรื่องความหมายและความสำคัญของเด็ก บทบาทและหน้าที่ของเด็ก หลักธรรม สำหรับการพัฒนาเด็ก วิธีการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาหนทภิกขุ) รวมทั้งการประยุกต์แนวคิดการพัฒนาเด็กของท่านมาใช้ในสังคมปัจจุบัน โดยการศึกษา จากเอกสารที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์แต่งไว้ และการสัมภาษณ์ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

๓.๑ ความหมายและความสำคัญของการพัฒนาเด็กตามทัศนะของ พระพรหมมิ่งคลาจารย์

ในการพัฒนาเด็กนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายๆ ฝ่ายให้การสนับสนุน ทั้งฝ่ายรัฐบาลและเอกชน การพัฒนาจึงจะสามารถดำเนินไปในทิศทางที่พึงประสงค์ตรงตาม ความต้องการ บทบาทของพระสงฆ์ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน มีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาเด็กทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากผู้ปกครองของเด็กบางส่วน เห็นว่าวัดและ พระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการอบรม ฝึกฝนให้บุตรหลานของตนเป็นคนดี และสามารถดำเนิน ชีวิตได้อย่างปกติสุข จึงนับได้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทอันสำคัญต่อการพัฒนาเด็กโดยเฉพาะ ในด้านการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็ก พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาหนทภิกขุ) เป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่ได้ช่วยจรรโลงสังคม โดยการทำงานด้านการพัฒนาเด็ก

คำว่า เด็ก ท่านได้ให้ความหมายตลอดจนการกล่าวถึงลักษณะของเด็กสามารถ ประมวลสรุปได้ว่า เด็กนั้นก็คือ บุคคลที่ผู้อื่นจะต้องแสดงบทบาทในการเลี้ยงดูและดูแล ตลอดจนรับผิดชอบในฐานะที่เป็นผู้ปกครองของเด็ก ไม่ว่าจะเป็นเด็กผู้หญิงหรือเด็กผู้ชายก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะว่าเด็กไม่สามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ ดังคำกล่าวที่ว่า

...เรื่องการเป็นเด็กนี้เป็นไปจนถึงขนาดไหน อายุ ๒๐ ปีนี้พ้นความเป็นเด็กหรือยัง ถ้ายังอาศัยคุณพ่อคุณแม่อยู่ ยังขอสตางค์คุณแม่ใช้อยู่ ก็ยังเป็นเด็กอยู่นั่นเอง ยังไม่เป็นผู้ใหญ่ถึงแม้จะอายุ ๒๕ แต่ยังไม่ทำงานอะไร ก็ยังเป็นเด็กนั่นเอง ยังไม่มีความเติบโต...จะเป็นผู้ใหญ่ก็ด้วยกฎหมายเท่านั้นเอง เขาเรียกว่า บรรลุนิติภาวะ หมายความว่า เป็นผู้ใหญ่อตามกฎหมาย กฎหมายรับรองว่าเป็นผู้ใหญ่ แต่ว่าโดยธรรมชาติยังไม่เป็นผู้ใหญ่ เพราะยังเลี้ยงตนเองไม่ได้

เด็กในทัศนะของพระพรพรหมมิ่งคลาจารย์ คือ ผู้ที่ยังไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จำเป็นต้องได้รับการเลี้ยงดู และอบรมสั่งสอนจากผู้ปกครอง การเลี้ยงดูเด็กตั้งแต่ทารกจึงนับได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเด็กที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้เพราะสถาบันครอบครัวมีคุณสมบัติพิเศษที่แตกต่างจากสถาบันอื่นๆ คือเป็นสถาบันแรกสุดที่บุคคลได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ^๒ การพัฒนาเด็กของท่านพระพรพรหมมิ่งคลาจารย์จึงมีจุดเริ่มต้นอยู่ที่ครอบครัวเป็นสำคัญ โดยที่การพัฒนาที่มุ่งเน้นให้เด็กมีคุณธรรมจริยธรรมก่อนในเบื้องต้น นั่นคือ การเริ่มต้นพัฒนาเด็กให้เป็นคนดี เก่ง และมีความสุขความล้าดับ และจากการเริ่มต้นพัฒนาเด็กให้เป็น คนดีก่อน ได้ชี้ให้เห็นว่าท่านมองว่า เด็ก หากมองในแง่พุทธศาสนาแล้ว เด็ก ก็คือสิ่งมีชีวิต ที่ประกอบด้วยกายและใจ ความหมายของการพัฒนาเด็กในทัศนะของท่าน คือการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ยึดหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา ที่จะต้องพัฒนาทั้งกายและจิตไปพร้อมๆ กันอย่างได้สัดส่วนและสมดุล จึงจะสามารถสร้างพื้นฐานที่ดีให้แก่เด็ก เพื่อนำไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังคำกล่าวของท่านที่ว่า

...ในทางพระพุทธศาสนาสอนให้เราเข้าใจว่า ชีวิตของคนเราประกอบด้วยสิ่งที่สำคัญอยู่ ๒ ประการ คือ รูปกับนาม หรือกายกับใจ สิ่งทั้งสองประการนี้รวมกันเข้าประกอบเป็นคน...ใจกับกายจึงต้องอาศัยกันอยู่เสมอไป อาหารที่ให้เด็กนั้นต้องมีทั้งทางกายและทางใจ สำหรับเด็กๆ นั้น กินอาหารเพื่อความเติบโตของร่างกาย อาหารทางใจ คือ การสอนการฝึกให้เด็กเป็นผู้ที่มีจิตใจงามตามหลักธรรม ...การระวังรักษา การอบรม การสร้างคนจึงสำคัญอยู่ที่การสร้างใจของเขาให้ดี...^๓

^๑ พระพรพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ธรรมะสำหรับเด็ก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^๒ รัชณีกร เศรษฐ์รัฐ, สังคมวิทยาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๑๒๖.

^๓ พระพรพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๕๕-๕๖.

จากการศึกษาความหมายของการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ ซึ่งให้เห็นว่า ท่านได้ตระหนักถึงความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องของการพัฒนาเด็ก ทั้งนี้เพราะท่านได้เล็งเห็นว่า ผู้ใหญ่จักเป็นคนดีหรือไม่ ก็เนื่องจากการอบรมในสมัยเด็กเป็นมูลเหตุ ถ้าเด็กได้รับการฝึกอบรมดีมาแต่ต้น จะเป็นผู้ใหญ่ที่ดีได้ในอนาคต^๔ ในงานเขียนของท่าน เด็กเป็นบุคคลที่เกิดมาพร้อมกับได้รับสถานภาพของลูกหรือบุตรเป็นอันดับแรก จากนั้นก็ได้รับสถานภาพต่างๆ ตามลำดับ ตามที่ได้เด็กได้เข้าไปเกี่ยวข้อง พระพรหมมังคลาจารย์ได้ให้ความสำคัญแก่เด็กในฐานะเป็นผู้ที่มีความสำคัญด้านต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา ดังนี้ คือ

๓.๑.๑ เด็กเป็นผู้ที่รองรับไว้ซึ่งมนุษยชาติ^๕

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เด็กในฐานะเป็นบุคคลสำคัญในการรองรับไว้ซึ่งมนุษยชาติ หากไม่มีเด็กมารับสืบทอด มนุษย์ก็ไม่อาจดำรงเผ่าพันธุ์ไว้ได้^๖ ไม่เพียงเท่านั้น เด็กยังเป็นที่รักและที่ยินดีของพ่อแม่แม่แต่เทวดาก็แสดงภามิติดีไว้ว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร เหมือนคนมีโคกระบือเขาก็ยินดีเช่นกัน^๗ ฉะนั้น เหนือดวงใจของทุกท่านที่เป็นพ่อแม่ นั้น ย่อมมีส่วนที่เหมือนกันคือ ปรารถนาอนาคตที่แจ่มใสของลูก^๘ เพราะท่านหวังความเจริญต่อบุตรของตนให้เจริญก้าวหน้า โดยทำหน้าที่ตามหลักทศ ๖ เช่นให้การส่งเสริมการศึกษา สอนให้รู้จักหลีกเลี่ยงจากความชั่ว^๙ เด็กจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นผู้ที่จะสืบทอด และทำให้เกิดอารยธรรมที่ดงามต่อไปในอนาคต

^๔ พระมหาจรรยา สุทธิญาโน, วาทธรรมปัญญาหน้หะ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๗), หน้า ๘๔.

^๕ ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๕๐.

^๖ พุทธศาสนิกขุ, พ่อแม่สมบุรณ์แบบ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗.

^๗ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒/๑๒.

^๘ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันท์ทกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้า ๑.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๓.๑.๒ เป็นผู้รับภาระหน้าที่ต่อจากผู้ใหญ่^{๑๐}

ในวันข้างหน้าเด็กจะต้องเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ จึงต้องรับภาระสำคัญต่างๆ ต่อจากผู้ใหญ่ในทุกๆ ด้าน ดังคำกล่าวที่ว่า เด็ก คือรากฐานของชาติบ้านเมือง^{๑๑} ฉะนั้น เด็กจึงเป็นความหวังของผู้ใหญ่ และเป็นความหวังของสังคม ในการที่จะสืบทอดภาระหน้าที่ในครอบครัว และหน้าที่ทางสังคมต่อจากผู้ใหญ่^{๑๒}

๓.๑.๓ เป็นผู้ที่ยกยุดูแลปรนนิบัติผู้ใหญ่^{๑๓}

ความมุ่งหวังของผู้ที่เป็นพ่อแม่ ผู้ปกครอง ย่อมมีความประสงค์ให้บุตรธิดาของตน เลี้ยงดูเมื่อยามแก่เฒ่า สามารถช่วยเหลือดำรงวงศ์สกุลให้ดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงถาวร และที่สำคัญยิ่งคือ เมื่อถึงคราวที่ท่านถึงแก่กรรมสิ้นชีวิตไป ย่อมปรารถนาให้บุตรธิดานั้นแหละทำบุญอุทิศไปให้^{๑๔} ดังคำกล่าวที่ว่า “เวลาท่านถึงแก่กรรมไปแล้ว เราก็ทำบุญกุศลตามธรรมเนียมอุทิศบุญไปให้ท่าน อันนี้เป็นเรื่องของการสมนาคุณ หรือการตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่”^{๑๕} การเลี้ยงดูบิดามารดาจึงเป็นหน้าที่ของบุตรทุกคน

๓.๑.๔ เป็นผู้ที่ยังความยินดีปรีดาให้เกิดขึ้นแก่บิดามารดา^{๑๖}

เด็กเป็นศูนย์กลางของครอบครัว ถ้าครอบครัวใดไม่มีบุตรธิดาแล้ว ท่านเปรียบเหมือนนักบวชที่มีทุกข์เหมือนตถนรทังเป็น เพราะเห็นคนอื่นมี แต่ตนไม่มี^{๑๗} ฉะนั้น บุตรจึงเป็นผู้ที่ทำให้บิดามารดามีความสุข เมื่อเห็นบุตรยิ้มแย้มแจ่มใสบิดามารดาก็พลอยมีความสุขไปด้วย

^{๑๐} ดุราลละเอียตใน อัง.ปญจ. (ไทย) ๒๒/๕๘/๑๐๔-๑๐๗.

^{๑๑} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้าคำนำ.

^{๑๒} ดุราลละเอียตใน พระมหาเดชศักดิ์ ธีรปญโญ (โพธิ์ชัย), “จริยศึกษาเพื่อพัฒนาจริยธรรมแก่นักเรียนตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๕๘.

^{๑๓} ดุราลละเอียตใน อัง.ปญจ. (ไทย) ๒๒/๓๙/๖๐.

^{๑๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒.

^{๑๕} พระปัญญานันทมุนี, แม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, ๒๕๑๗), หน้า ๖๙.

^{๑๖} ดุราลละเอียตใน ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๘๙/๒๖๑.

^{๑๗} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), คำนำนมแม่, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

เพราะผู้ที่เป็นบิดามารดามุ่งหวังให้บุตรมีความสุข บิดามารดาที่ไม่มีบุตรเหมือนกับตกรอก ที่ชื่อว่า ปุตตะ ได้แก่ มีความร้อนใจ เป็นทุกข์หนักหนาเพราะไม่มีบุตร ครั้นได้บุตรที่มีความกตัญญูมาบิดามารดาก็ขึ้นจากนรกโดยสิ้นเชิง^{๑๘}

๓.๑.๕ เป็นผู้ที่สามารถทำให้บิดามารดาเข้าถึงศีลธรรมได้^{๑๙}

อภิชาติบุตรนั้น ได้รับการยกย่องในทางพระพุทธศาสนาเพราะสามารถทำให้บิดามารดานั้น เป็นคนที่มีศรัทธา มีศีล มีการทำบุญให้ทาน^{๒๐} เด็กๆ ทุกคนต้องบอกต้องสอนตัวเองไว้เสมอว่า เราจะต้องเป็นอภิชาติบุตร^{๒๑} ซึ่งความสำคัญที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าการตอบแทนบุญคุณที่สูงส่งกว่าการตอบแทนบุญคุณใดๆ ที่บุตรจะกระทำได้นั้น ก็คือ การทำให้บิดามารดาเข้าถึงธรรม ดังตัวอย่างจากพระสารีบุตร ที่ก่อนจะนิพพาน ได้ไปโปรดมารดาของท่าน จนได้บรรลุธรรมเข้าสู่โสดาบันติผล^{๒๒}

ด้วยความสำคัญดังกล่าว พระพรหมมิ่งคลาจารย์จึงเห็นว่า ปัจจุบันมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่หลายฝ่ายจะต้องช่วยกันหาวิธีการที่สำคัญประการหนึ่ง ก็คือ การนำเด็กเข้าสู่การพัฒนาตนตามแนวพุทธธรรม เพราะว่าการที่เด็กจะมีคุณภาพนั้น สิ่งหนึ่งที่สำคัญก็คือเด็กจะต้องมีคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งมาจากบ่อเกิดที่สำคัญคือหลักพระพุทธศาสนา^{๒๓} ประเทศชาติจะสามารถพัฒนาไปได้อย่างยั่งยืนทุกส่วนในสังคมไทย จำต้องให้ความสำคัญในการวางรากฐานและพัฒนาคุณภาพเด็ก อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมไทยทั้งในปัจจุบันและอนาคต^{๒๔} ดังนั้น ความเป็นไปดังกล่าวข้างต้นจึงสะท้อนให้เห็นว่า การสอนให้เด็กตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตนเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ, กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๗.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๕๒/๒๕๗.

^{๒๐} ชุ.อิติ (ไทย) ๒๕/๗๔/๔๓๑-๔๓๓.

^{๒๑} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), ปัญญาธรรมเพื่อความก้าวหน้า, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปท.), หน้า ๒๒.

^{๒๒} บรรจบ บรรณรุจิ , อสีติมหาสาวก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๗.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ศาสนาและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๘.

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน จันท์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ, รายงานทบทวนองค์ความรู้เรื่องเด็ก เยาวชน และครอบครัวในประเทศไทย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

๓.๒ บทบาทและหน้าที่ของเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

พฤติกรรมของเด็กที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่มีสาเหตุมาจากการที่เด็กขาดความรับผิดชอบในพฤติกรรมที่ตนได้กระทำลงไป เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดปัญหาทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น^{๒๕} การปลูกฝังให้เด็กรู้จักบทบาทและหน้าที่ของตนเองจึงเป็นภารกิจที่สำคัญสำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการอบรมสั่งสอนเด็ก พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เกี่ยวข้องกับสิ่งใดจะต้องปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง ระบบความสัมพันธ์เชิงหน้าที่ได้เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกคนไม่เว้นแม้กระทั่งเด็ก เพราะนับตั้งแต่เกิดมาก็ได้มีสถานภาพเป็นบุตร และความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร ก็เป็นหน้าที่เริ่มแรกของมนุษย์ที่ได้รับ จากนั้นก็มีหน้าที่ด้านอื่นๆ ตามมาอีกมากมาย การกระทำตามบทบาทและหน้าที่เป็นคุณธรรมสำคัญของมนุษย์

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ถือได้ว่าเป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่ได้ทำงานด้านการพัฒนาและปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมที่ดั่งงามแก่เด็ก ๆ มาตลอดระยะเวลาหลายสิบปี ทั้งนี้งานด้านการปลูกฝังจริยธรรมที่ได้ดำเนินการอยู่นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนเองเป็นสำคัญ เด็กดุกผ้าขาว หรือไม้อ่อน จะแแต่้มทาอะไร ดัดเป็นอะไรก็ทำได้ง่าย ถ้าเด็กไม่ได้รับการฝึกฝนก็จะเหลวไหลไปตามอำนาจใฝ่ต่ำ ท่านจึงเตือนเด็กและเยาวชนว่า

...เธอที่เป็นเยาวชนของชาติ ทุกคนจงตั้งใจฟัง ผู้เตรียมตัวที่จะเป็นผู้ใหญ่ในวันต่อไปข้างหน้า จะทำตัวให้เป็นคนที่มีจิตใจมั่นคงด้วยคุณธรรม จงฝึกหัดบังคับตนเองไว้เสมออย่าปล่อยไปตามอารมณ์ที่มากกระทบเป็นอันขาด ถ้าทำได้ดังนี้ เยาวชนของชาติก็จะเป็นคนดี มีอนาคตที่สดใส เป็นกำลังของชาติต่อไป...^{๒๖}

การที่เด็กจะเป็นคนดีของสังคมได้นั้น สิ่งหนึ่งที่ติดตามมาคือ ผู้ใหญ่ต้องสอนเด็กให้มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนตั้งแต่ในวัยเยาว์ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของเด็กซึ่งปรากฏอยู่ในงานนิพนธ์เกี่ยวกับเด็กที่ท่านได้แต่งไว้อย่างแพร่หลาย ผู้วิจัยจึงสรุปบทบาทและหน้าที่ของเด็กตามทัศนะของของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้ดังนี้

^{๒๕} ป. มหาพันธ์, สอนเด็กให้มีความรับผิดชอบ, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖), หน้า ๑.

^{๒๖} พระปัญญานันทมุนี, หลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, ๒๕๑๗), หน้า ๑.

๓.๒.๑ บทบาทและหน้าที่ของเด็กในครอบครัว

ตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ บทบาทและหน้าที่ของเด็กในครอบครัว คือที่บ้าน เด็กควรมีบทบาทในการประพฤติและปฏิบัติตนให้เหมาะสมต่อพ่อแม่ พี่น้อง และสมาชิกอื่นในบ้าน ช่วยเหลือภารกิจในครอบครัวด้วยความเต็มใจ ศึกษาหาความรู้ และช่วยเหลืองานอาชีพของพ่อแม่โดยไม่เกียจคร้านและใช้เวลาว่างเพื่อทำงานเพิ่มรายได้ให้ตนเอง ซึ่งในที่นี้พอจะประมวลได้ออกเป็น

ก. การประพฤติและการปฏิบัติตนในบ้าน

ตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านได้พยายามที่จะปลูกฝังให้เด็กมีความประพฤติและการปฏิบัติตนดังนี้

๑. มีความประพฤติดี ปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่ดั่งงามของศาสนาของพ่อแม่และผู้ใหญ่
  ๒. มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทั้งในด้านการพูด อิริยาบถ และการแต่งกาย
  ๓. กล้ารู้จักแสดงความคิดเห็นอย่างถูกต้องเหมาะสม
  ๔. มีสัมมาคารวะต่อผู้ที่สมควรเคารพนับถือ
  ๕. มีมารยาทที่ดีในการปฏิบัติตนตามโอกาสต่าง ๆ
  ๖. ปฏิบัติตนเหมาะสมกับสมาชิกทุกคนในครอบครัว รวมทั้งผู้ที่เข้ามาในบ้าน
- ฉันทนิมิต^{๒๗}

ข. การช่วยเหลือภารกิจในบ้าน

ตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านมองว่าเด็กไม่ว่าจะเกิดในตระกูลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงหรือต่ำ ควรมีบทบาทในการช่วยเหลือแบ่งเบาภารกิจในบ้านตามควรแก่วัย ความพร้อม และความสามารถ ตลอดจนการสอนให้เด็กมีความรับผิดชอบช่วยเหลือตนเองในส่วนที่เป็นเรื่องเฉพาะตน เช่น การเก็บที่นอน การรดน้ำต้นไม้ การทำความสะอาดเช็ดถูบ้าน เป็นต้น ดังคำกล่าวที่ว่า “บิดามารดาชาวพุทธควรสอนให้ลูกเป็นตัวของตัวเองเสียบ้าง สอนให้ซักผ้า ทำกับข้าว กวาดบ้านถูบ้าน”^{๒๘} การที่เด็กได้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือภารกิจในบ้านเป็นบทบาทที่จะเสริมสร้างลักษณะนิสัยความเป็นแม่บ้านพ่อเรือน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีวิตที่ดีในครอบครัวเมื่อเด็กเติบโตใหญ่ขึ้น โดยสรุปแล้ว เมื่ออยู่ที่บ้าน บทบาทและหน้าที่ของเด็กก็คือ การประพฤติการปฏิบัติตนให้เหมาะสมต่อพ่อแม่ พี่น้องและสมาชิกอื่นๆ ช่วยเหลือภารกิจในบ้านด้วยความเต็มใจ

^{๒๗} พระเทพวิสุทฺธิเมธี, ธรรมะสำหรับเด็ก เด็กดีควรทำหน้าที่อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปท.), หน้า ๒-๒๖.

^{๒๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), วาทธรรมปัญญาหันทะ, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๕๕.

๓.๒.๒ บทบาทและหน้าที่ของเด็กในโรงเรียน

โรงเรียนถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งเวทีจำลองให้เด็กฝึกตนเป็นสมาชิกที่ดีของสังคม โดยมีบุคลากรที่สำคัญคือครูอาจารย์มีส่วนในการพัฒนาเด็กให้เป็นคนดีของชาติ ครูจึงเป็นผู้ที่สังคมคาดหวังว่า เป็นผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาคุณค่าของมนุษย์^{๒๘} ท่านพระพรหมมังคลาจารย์ได้กล่าวถึงครูไว้ว่า

...ครูเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างชาติและการทำลายเด็กของชาติ เป็นผู้นำของเด็ก ๆ เป็นผู้ที่ได้ก้มมองด้วยความพอใจเลื่อมใส ขอให้วางตนให้เหมาะสมแก่ความเป็นครูอย่างแท้จริง ต้องเป็นคนบริสุทธิ์สะอาดด้วยกาย วาจา ใจ ต้องมีความเมตตากรุณาต่อศิษย์เสมอ ต้องให้ศิษย์เป็นคนที่ก้าวหน้าในการศึกษาเล่าเรียน ไม่เป็นครูแต่เพียงในชั้นเรียน แต่เป็นครูอยู่ทุกขณะ ทุกหนทุกแห่ง เป็นหน้าที่ของเราทุกคนที่มีส่วนในการนำเด็ก จงช่วยกันกระทำความดีให้เด็กเห็นเป็นเยี่ยงอย่าง ให้เด็กจดจำแต่ภาพที่ควรจดจำ เป็นประโยชน์แก่เขาในอนาคต...^{๓๐}

ครูจึงเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับเด็กมากที่สุดในช่วงที่เด็กอยู่ในวัยของการศึกษาเล่าเรียน ฉะนั้น เมื่อเด็กอยู่ที่โรงเรียน บทบาทของครู คือผู้ที่ปลูกฝังให้เด็กได้รับผิชอบในบทบาทของนักเรียน คือมีหน้าที่ที่จะศึกษาเล่าเรียนหาความรู้อยู่เสมอ พระพรหมมังคลาจารย์ได้กล่าวถึงหน้าที่ของเด็กเกี่ยวเรื่องของการศึกษาเล่าเรียนสามารถประมวลสรุปได้ดังนี้คือ

๑. ทบทวนบทเรียนและหาความรู้เพิ่มเติม
๒. มีความขยันหมั่นเพียรในการเรียน
๓. ฝึกตนให้เป็นคนที่มีระเบียบวินัย^{๓๑}

---

^{๒๘} ดวงใจ วัฒนปัญญา, “บทบาทของครูสังกัดกรุงเทพมหานครที่มีต่อการลดความเสี่ยงการขายบริการทางเพศของนักเรียน”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๖, หน้า ๑๕.

^{๓๐} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), วาจาธรรมปัญญาหันทะ, หน้า ๑๑๙.

^{๓๑} ดูรายละเอียดใน พระเทพวิสุทธเมธี, ธรรมะสำหรับเด็ก เด็กดีควรทำหน้าที่อย่างไร, หน้า ๘-๑๑.

๓.๒.๓ บทบาทและหน้าที่ของเด็กในชุมชน

เมื่อสภาพแวดล้อมทางสังคมกำลังเปลี่ยนแปลงไป ถ้าคนในสังคมมองไม่เห็นโทษที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงแล้ว ย่อมจะส่งผลให้วิถีชีวิตตกต่ำไปเรื่อยๆ^{๓๒} จากสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการเมือง การอบรมสั่งสอนให้เด็กตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของตนเองในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนย่อมเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงไปของสังคมยุคใหม่ จึงได้พยายามปลูกฝังให้เด็กทุกคนรู้จักบทบาทและหน้าที่ของตนเอง นัยนี้ก็คือการมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เช่น การปลูกฝังให้เด็กรักษาสีสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุปปณูชนุญทุกคนมีบทบาทและหน้าที่ อันจะพึงปฏิบัติแก่ตนเองและผู้อื่น บุคคลจะต้องทำหน้าที่ด้วยความจริงจัง มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตน การทำหน้าที่จะต้องประสานประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเข้าด้วยกัน และจะต้องทำหน้าที่ด้วยความไม่ประมาท แนวคิดเรื่องหน้าที่นี้มีความสำคัญต่อการปฏิบัติหน้าที่ของบุคคลในสังคม เพราะถือว่าบุคคลในสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับสังคมล้วนมีหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกันตามสถานภาพของตน เมื่อทุกคนปฏิบัติตามหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ ย่อมนำมาซึ่งความสงบร่มเย็นแก่ชีวิตและสังคม โดยเฉพาะการอบรมปลูกฝังให้เด็กรู้จักบทบาทและหน้าที่ของตน ย่อมทำให้เขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีได้ในอนาคต และในด้านการอบรมสั่งสอนเด็กนั้น ก็เป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายในสังคมที่ต้องช่วยเหลือกัน เมื่อเด็กซึ่งเป็นอนาคตของชาติเข้าใจในบทบาทและหน้าที่ของตน กล่าวคือ ทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์ ปัญหาต่างๆที่เกี่ยวกับปณูชนุญและสังคมก็ยากที่จะเกิดขึ้นได้

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้พิจารณาเห็นโทษของการทำลายสิ่งแวดล้อม จึงได้นำเสนอแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาสีสิ่งแวดล้อมไปยังหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน แต่สำหรับเด็กนั้น ในการแสดงธรรมแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะแสดงภายในวัดหรือสถานที่ต่างๆ ท่านจะสอดแทรกแนวความคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแก่เด็กตามโรงเรียนต่างๆ ที่ได้ไปบรรยายอยู่เสมอ^{๓๓} อนึ่ง ผู้วิจัยได้มีโอกาสสัมภาษณ์พระครูพิจิตรสรคุณในประเด็นดังกล่าวพบว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้พยายามเน้นให้เด็กตระหนักถึงหน้าที่ในสังคม ให้รักธรรมชาติและ

^{๓๒} บุญเพียร แก้ววงศ์น้อย, “พฤติกรรมของเด็กและครอบครัวไทยบนเส้นทางแห่งสังคมทุนนิยม”, พุทธศาสตร์ศึกษา, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒, (กันยายน ๒๕๔๙) : หน้า ๘๙.

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูพิจิตรสรคุณ, พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ และผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอุโมงค์ จ.เชียงใหม่, ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

สิ่งแวดล้อม โดยประยุกต์การสอนออกมาในรูปแบบของการปาฐกถาและการบรรยายตาม
โรงเรียนต่างๆ

๓.๓ หลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้เจริญรอยตามปฏิปทาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิบัติมา
นั่นคือ การพัฒนามนุษย์ ตั้งแต่วัยเยาว์ ไปจนถึงวัยสูงอายุ โดยการปลูกฝัง ศีลธรรมจริยธรรมที่
ดีงามแก่เด็กและเยาวชนของชาติ หลักพุทธธรรมที่นำมาสอนเด็กๆ นั้น มีหลายระดับด้วยกัน
ทั้งจริยธรรมในระดับเบื้องต้นที่เกี่ยวกับการพัฒนาตนเอง จริยธรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์
ระหว่างบุคคล ตลอดจนความสำคัญของการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัย
จึงได้สรุปหลักธรรมสำหรับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ โดยมี
เป้าหมายเพื่อต้องการให้เด็กเป็นคนที่ดี และมีความสุข โดยใช้หลักไตรสิกขา เป็นกรอบ
การศึกษาวิธีการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ หลักแห่งศีล

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้ประยุกต์การสอนด้วยหลักของศีล ให้กับเยาวชนด้วย
รูปแบบ วิธีการต่างๆ ทั้งในด้านการจัดกิจกรรม และการบรรยาย ปาฐกถา ซึ่งท่านได้เทศน์สอน
ตามสมควรแก่โอกาส เพื่อสั่งสอนอบรมและพัฒนาเด็ก หากกล่าวถึง การพัฒนาเด็กในหลักแห่ง
ศีลหรือ (อริศีลสิกขา) คือ การพัฒนาความสามารถของเด็กในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม^{๓๔}
พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กไทยใน
ปัจจุบันว่า

...เด็กสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยก่อน เพราะสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน สมัยก่อนความเป็นไป
ของสังคมเป็นไปตามเรื่องที่มีมันเป็นไป แต่เดี๋ยวนี้สังคมวิ่งแข่งกันตลอดเวลา ผู้ปกครองของ
เด็กไม่มีเวลามากนักที่จะอยู่กับเด็ก เพราะอาชีพบีบบังคับ ปัญหาต่างๆ จึงเกิดขึ้น

---

^{๓๔} ดิเรก ศรีณพงษ์, “ไตรสิกขาหลักนำพัฒนาหลักสูตร พัฒนามหาวิทยาลัย และเศรษฐกิจ
พอเพียง”, ดวงแก้ว, ปีที่ ๑๒, (พฤศจิกายน-มีนาคม ๒๕๔๔), หน้า ๙๖.

อีกประการหนึ่งพ่อแม่ทั่วไปขาดการศึกษาธรรมะ ไม่มีความรู้ในการสั่งสอนลูก มักตามใจลูกของตนมากเกินไป จึงเป็นเหตุให้เด็กเสียคนได้ง่าย...^{๓๕}

ศีล จึงเป็นเรื่องของการฝึกพฤติกรรม เครื่องมือที่ใช้ในการฝึกศีล คือ วินัย เด็กควรได้รับการปลูกฝังให้อยู่ในหลักของศีล ๕^{๓๖} การพัฒนาเด็กในระดับศีล คือ การตั้งเป้าหมายที่จะสร้างพฤติกรรมความเคยชินที่ดีงามให้เกิดขึ้นในตัวเด็กในด้านต่างๆ เช่น ไม่ลักขโมย ไม่ใช้วาจาประทุษร้าย เห็นโทษของสิ่งเสพติด ตลอดจนการไม่เบียดเบียนกัน เป็นต้น

พระพรหมมงคลจารย์ได้สังเกตเห็นถึง ประโยชน์ของการพัฒนาวินัย และการปลูกฝังพฤติกรรมที่ดีงามให้กับเด็ก จึงได้ริเริ่มโครงการ “เข้าค่ายจริยธรรม”^{๓๗} บุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมายสำคัญที่เข้าค่ายจริยธรรม คือ เด็กและเยาวชน การพัฒนาเด็ก ด้วยวิธีการปลูกฝังจริยธรรมในลักษณะการเข้าค่าย มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้เด็ก ๆ ได้ศึกษาและทำความเข้าใจตนเองตามหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน เช่น เรื่องของศีล ๕ ตลอดจนให้เด็กได้รับการปลูกฝังระเบียบวินัย และค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม จนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม^{๓๘}

ระดับของศีลสามารถมองได้หลายแง่ พระธรรมปิฎก ได้กล่าวถึงระดับของศีลไว้ในหนังสือพุทธธรรมมี ๒ อย่าง ดังนี้คือ ศีลในระดับธรรมหรือระดับที่ยังเป็นธรรม คือ ข้อแนะนำสั่งสอน หรือหลักความประพฤติที่แสดง และบัญญัติไปตามกฏธรรมดาแห่งความดีความชั่วที่เรียกว่ากฏแห่งกรรม ผู้ทำดีทำชั่ว หรือรักษาศีลละเมิดศีล ย่อมได้รับผลดีผลชั่วตามธรรมดาเหตุปัจจัย หรือกฏแห่งกรรมนั้น และศีลในระดับวินัย หรือในระดับที่เป็นวินัย คือ เป็นแบบแผนข้อบังคับที่บัญญัติคือวางหรือกำหนดขึ้นไว้ เป็นทำนองกฏหมายผู้ทีละเมิดถือว่ามีความผิดตามกฏหมายของหมู่คณะที่วางไว้^{๓๙}

^{๓๕} พระพรหมมงคลจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), **รักลูกให้ถูกทาง**, หน้า ๑.

^{๓๖} เพ็ญรุ่ง ปานใหม่, “ไตรสิกขารากแก้วแห่งคุณค่าในยุคปฏิรูปการศึกษา”, **สีมาจารย์**, ๒๕๔๔ (พฤศจิกายน-มีนาคม) : หน้า ๒๑.

^{๓๗} บุคลากรที่จะปลูกฝังจริยธรรมให้กับเด็กที่เข้าค่ายจริยธรรม ซึ่งพระพรหมมงคลจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้อบรมไว้ ได้แยกย้ายกันไปจัดค่ายภายใต้ชื่อต่างๆ ที่วัดอุโมงค์ สวนพุทธธรรม จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่าค่ายคุณธรรม วัดชลประทานรังสฤษฎ์ เรียกว่า ค่ายพุทธบุตร ทั้งสองที่มีเป้าหมายอยู่ที่การปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรมให้กับเด็กที่เข้ารับการอบรม

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระมหาณัฐภัทร จิตวชิรเมธี (กัญจิวังค์), **ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์**, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๑.

พระพรหมมังคลาจารย์ ได้ใช้ศีลระดับต้น ได้แก่ ศีล ๕ ในการสั่งสอนเด็ก ศีล ๕ เป็นศีลที่มนุษย์ทุกคนจะต้องรักษา หรือปฏิบัติอยู่เป็นเบื้องต้น เพราะฉะนั้น ศีล ๕ นี้ จึงได้ชื่อว่า นิจศีล เพราะว่าทำให้มนุษย์มีจิตใจสูง คือ มีใจเป็นมนุษย์ ศีล ๕ หรือ เบญจศีล^{๔๐} คือ การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน ดังนี้

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการปลงชีวิต
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาของที่เขามิได้ให้
๓. กาเมสุมิจฉา เวรมณี เว้นจากการประพฤติดิฉันในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรัยมัชฌมาทัญญูชานา เวรมณี เว้นจากน้ำเมา^{๔๑}

ท่านได้ประยุกต์การสอนในรูปแบบปาฐกถาหรือการบรรยาย ซึ่งบรรยายในโอกาสต่างๆ ตัวอย่างเช่น การบรรยายเรื่องอานิสงส์ของศีล ๕ ที่มีต่อคนเรา สมควรที่พ่อแม่จะนำมาใช้เป็นมาตรฐานในการอบรมลูกของตน ดังความตอนหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ “รักลูกให้ถูกทาง” สรุปใจความสำคัญได้ว่า

...เราชาวไทยนับถือพุทธศาสนา หลักการปฏิบัติขั้นต้นของพุทธศาสนาก็คือศีลห้า ประการ สอนมิให้กระทำการฆ่าสัตว์ อันเป็นการกระทำที่โหดร้ายปราศจากความปรานี สอนมิให้ทำการลักขโมย อันเป็นอาการของบุคคลผู้ไม่เคารพต่อกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของใครๆ สอนมิให้ประพฤติดิฉันในกาม อันแสดงถึงความเป็นคนไม่รู้จักบังคับตนเองในทางใจ สอนมิให้พูดคำหยาบ คำโกหก คำเหลวไหล คำที่ทำให้คนแตกแยกกัน ล้วนเป็นคำที่สื่อแสดงถึงความไม่ดีของใจ ประการสุดท้าย สอนมิให้ดื่ม สุบ กิน ของมีเมา อันเป็นที่ตั้งของความประมาท ข้อปฏิบัติทั้งห้าประการนี้เป็นกิจชอบ ควรที่พ่อแม่พึงสอนให้แก่บุตรธิดาของตนให้รู้จักปฏิบัติให้ตั้งแต่เยาว์วัย ก็จะช่วยให้เด็กเหล่านั้นทำตนให้เป็นคนดีในโอกาสข้างหน้า...^{๔๒}

^{๔๐} ที.ป.า. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๓๓.

^{๔๑} พระราชวรมณี (ประยูรฑ์. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐๖.

^{๔๒} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

ศีลจึงเป็นสิ่งที่ควบคุมการกระทำตลอดจนถ้อยคำที่พูดออกไปไม่ให้เกิดปัญหาแก่ตนเอง และแก่ผู้อื่น ผู้ปฏิบัติตามศีลย่อมเป็นเหตุให้เกิดความไว้น้ำใจ เพราะผู้มีศีลจะไม่เป็นอันตรายแก่ใครๆ ทั้งยังเป็นสิ่งยับยั้งไม่ให้เกิดปัญหาต่างๆ อันจะก่อให้เกิดความวุ่นวายแก่ตนและบุคคลรอบข้างที่สำคัญ คือ ศีลเป็นรากฐานแห่งสันติภาพแก่ส่วนรวม

การพัฒนาศีลจึงมีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาวินัยในตัวของเด็กเป็นอย่างมาก เนื่องจากศีลเป็นสภาพหรือคุณสมบัติในตัวบุคคลที่มีระเบียบและประพฤติตนอยู่ในระเบียบ ส่วนวินัยเป็นบัญญัติหรือกฎเกณฑ์ที่สังคมกำหนดขึ้นมาเพื่อให้คนมีระเบียบในการดำเนินชีวิต และอยู่ร่วมกันด้วยดี ศีลกับวินัยจึงเป็นของคู่กัน กล่าวคือ วินัยทำให้เกิดศีล ถ้ารักษาวินัย บุคคลนั้นก็ได้อีกว่ามีศีลหรือเป็นผู้ที่มีวินัย สรุปได้ว่า การพัฒนาเด็กด้วยหลักแห่งศีล คือ การเน้นให้เด็กเป็นคนที่มีระเบียบวินัย และอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

๓.๓.๒ หลักแห่งสมาธิ

ในหลักของสมาธินี้ สามารถสังเคราะห์ลงในมรรคมงคล ๓ คือ สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) โดยพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ได้นำไปประยุกต์เพื่อพัฒนาเด็ก ดังนี้

๑. การสอนให้เด็กตระหนักถึงความสำคัญของสติ

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านได้เล็งเห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือมนุษย์ได้รับสิ่งที่เป็นวัตถุอำนวยความสะดวกต่างๆ ทางอ้อมคือ มนุษย์ต้องทำงานหนัก เพื่อแลกกับวัตถุที่ตนต้องการ สังคมในปัจจุบันบิดามารดาจึงห่างเหินกับบุตรหลานมากเพราะปัญหาเศรษฐกิจที่รัดตัว จึงก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมาในสังคม รวมทั้งปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเด็กเด็กด้วย^{๕๓} สติ จึงเป็นองค์ธรรมที่สำคัญ ในการดำรงชีวิตของเด็กในยุคปัจจุบันที่เติบโตมาท่ามกลางกระแสของวัตถุนิยม ท่านได้มีโอกาสสอนเด็กๆ ที่มาเรียนธรรมศึกษาที่โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์^{๕๔} เกี่ยวกับเรื่องของสติ โดยเฉพาะการมุ่งเน้นให้เด็กตระหนักถึงความสำคัญของการมีสติ เช่น สอนว่า

^{๕๓} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกต้องปลูกนิสัยที่ดี : วิธีสร้างลูกหลานให้เป็นพลเมืองดี, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้าค่านำ.

^{๕๔} สัมภาษณ์ พระมหาณัฐภัทร จิตวิชิตเมธี (กัญจิวงศ์), ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

...สติ คือ ให้มีสติ สติ หมายความว่า นึกได้อยู่เสมอในเรื่องที่เราจะต้องจัดทำ เช่น นึกได้ว่า เราเป็นเด็ก มีหน้าที่ศึกษาเล่าเรียน คนที่มีสตินั้นจะไม่หลงไม่เพเลิดเพลิน ไม่ลืมตัวในอะไรๆ ต่างๆ ^{๔๕}

...คนมีสติแล้วยอมไม่ผิดพลาด ไม่ขาดประโยชน์อันตนจะพึงมีพึงได้ แล้วจะรุดหน้าเรื่อยไป ในเรื่องอะไรต่างๆ จึงขอให้ควบคุมตนเองไว้เสมอ หมั่นใช้สติ คือ หมั่นฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนที่มีสติ...

...สตินี้เรียกว่าเป็นธรรมที่มีอุปการะมากคู่กับสัมปชัญญะ สติคือ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ แปลว่าความรู้ตัว เป็นคู่กัน ๒ อย่างถ้ามีอย่างหนึ่งก็ต้องมีอีกอย่างหนึ่ง ถ้าขาดอย่างหนึ่งก็ขาดหมดทั้ง ๒ อย่าง สติเป็นสิ่งที่ต้องใช้ทุกเมื่อ ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดที่ใด เหตุการณ์ใด ต้องมีสติใช้อยู่เสมอ เผลอไม่ได้... ^{๔๖}

จากตัวอย่างคำกล่าวข้างต้น พระพรหมมังคลาจารย์ได้สอนให้เด็กตระหนักถึงความสำคัญของสติ ก่อนในเบื้องต้นว่า สติสำคัญอย่างไร มีความจำเป็นอย่างไรทำไมจึงต้องมีสติ วิธีการพัฒนาเด็กแบบนี้ เป็นการชี้ให้เด็กเห็นถึงคุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับ อันเกิดจากการกระทำนั้น วิธีนี้เป็นการพัฒนาเด็กที่อาศัยความเข้าใจเป็นพื้นฐาน เข้าขั้นเป็นสัมมาทิฐิ และนำมาสู่การประพฤติปฏิบัติในที่สุด

๒. การสอนให้เด็กมีสติในการดำเนินชีวิตประจำวัน

เมื่อสอนให้เด็กเห็นถึงความสำคัญของสติแล้ว พระพรหมมังคลาจารย์ได้สอนให้เด็กนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยการแสดงธรรมหรือสั่งสอนให้เด็กเห็นว่า สติ เป็นองค์ธรรมที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง สามารถนำมาใช้ในการเรียน การทำกิจกรรมต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ดังความตอนหนึ่งว่า

...การกระทำกิจทั้งปวงต้องมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลา สติและสมาธิมีความสำคัญมากในการปฏิบัติงานทุกอย่าง อ่านหนังสือก็ต้องมีสมาธิ เขียนต้องหนังสือก็ต้องมีสมาธิ พูดก็ต้องมีสมาธิ พุดไม่มีสมาธิก็พุดผิดบ่อยๆ แม้จะเล่นกีฬาก็ต้องมีสมาธิ นึกยิงปืนก็ต้อง

^{๔๕} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หลวงพ่อสอนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๒๙.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐.

ใช้สมาธิ นักกีฬาญี่ปุ่นเวลาจะยิงปืน เขาจะไปยืนสงบจิตนิ่ง ...หากจิตใจมั่นคงมีสมาธิทำอะไรมันก็ดี เพราะฉะนั้นต้องฝึกฝนสมาธิไว้เสียบ้าง^{๔๗}

ในทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์สมาธิจึงเป็นเครื่องเสริมประสิทธิภาพในการเรียน การทำงาน และการทำกิจทุกอย่าง เพราะจิตเป็นสมาธิ แน่วแน่อยู่กับสิ่งที่กำลังกระทำ ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วอกแวก ไม่เลือนลอย ย่อมช่วยให้เรียน ให้คิด ให้ทำงานได้ผลดี การงานก็เป็นไปโดยรอบคอบ ไม่ผิดพลาด และป้องกันอุบัติเหตุได้ดี เพราะเมื่อมีสมาธิย่อมมีสติกำกับอยู่ด้วย

๓. การฝึกสมาธิสำหรับเด็ก

การเรียนรู้ที่เด็กจะได้รับความรู้ดี ก็คือ การให้เด็กได้นั่งสมาธิก่อนที่จะศึกษาในรายวิชาต่างๆ เช่นเดียวกันเด็กนักเรียนที่มาเรียนที่โรงเรียนพระพุทธรศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ก่อนเริ่มการเรียนการสอนเด็กจะนั่งสมาธิ โดยวิธีการง่ายๆ ซึ่งหลวงพ่อดีริเริ่มไว้^{๔๘} วิธีการสอนให้เด็ก นั่งสมาธิอย่างง่าย สามารถนำมาปฏิบัติได้ ดังความตอนหนึ่งที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ได้เทศนาสั่งสอนไว้ว่า

...การฝึกฝนสมาธิแบบง่ายๆ ไม่ต้องยากเข็ญอะไร เช่น ในเวลาก่อนนอนหัดทำเสีย ๑๐ นาที ตื่นเช้าทำเสียสัก ๑๐ นาที การหายใจเข้าออกมีอยู่ตลอดเวลาไม่ต้องไปวิ่งหาที่ไหน ตื่นเช้าขึ้นมา นั่งบนที่นอนนั้นแหละ ไม่ต้องไปไหน นั่งขัดสมาธิเข้าตั้งกายให้ตรง เพื่อให้หายใจคล่อง หายใจเข้าอีก ออกอีกสัก ๑๐ ครั้ง เท่ากับเป็นการผายปอดได้สุขภาพกายด้วย ทำอย่างนี้บ่อยๆ ก็จะมีสมาธิขึ้น^{๔๙}

๔. การสอนให้เด็กมีความเพียรพยายาม

ไตรสิกขาในหลักแห่งสมาธินี้ เป็นองค์ธรรมหนึ่งที่สามารถสังเคราะห์ลงในมรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วย สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) สัมมาสติ (ระลึกรชอบ) โดยพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ได้นำไปประยุกต์เพื่อสั่งสอนและพัฒนาเด็ก ดังนี้

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๒.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระมหาณัฐภัทร จิตวัชรเมธี (กัญจิวงศ์), ครูสอนโรงเรียนพระพุทธรศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

^{๔๙} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หลวงพ่อสอนธรรม, หน้า ๒๓๒-๒๓๓.

พระพรหมมังคลาจารย์ ได้สอนให้เด็กรู้จักคุณค่าของความเพียรอยู่เสมอ เช่น มีความพากเพียร ต่อการเรียน เมื่อเรียนจบแล้ว ต้องไม่เกียจคร้าน มีความหมั่นเพียรในการทำงานอีก ดังความตอนหนึ่งว่า

....คนที่มีความเพียรนั้น ต้องเพียรสม่ำเสมอ ไม่ใช่เพียรชั่วคราวชั่วคราว เช่น พวกเราที่เป็นเด็กใกล้จะสอบไล่ชั้นมัธยมที่ แต่ว่าก่อนหน้านั้นก็เฉยๆ ไม่ค่อยเอาใจใส่เท่าใด อย่างนี้ไม่ถูกต้อง คนมีความเพียร ทำอย่างนั้นอยู่เสมอตลอดเวลา トラบไตที่เรามีความเพียร จุดหมายก็ใกล้เข้ามา...^{๕๐}

ในเรื่องของความเพียรนี้ ท่านได้สอนเด็ก โดยการเล่านิทานเรื่อง มหาชนกชาดก ประกอบ ความว่า

...มีเรื่องในมหาชนกชาดก พระมหาชนกเดินทางทางเรือ เรือแตกท่านก็ว่ายน้ำเรือไป เทวดาซึ่งเคยเป็นมารดาท่านในชาติก่อนลอยมาในฟากฟ้า มาถึงก็ถามว่า ท่านกำลังทำอะไร พระมหาชนกบอกว่า กำลังว่ายน้ำ ว่ายน้ำไปไหน ว่ายน้ำไปตลิ่ง ตลิ่งอยู่ที่ไหน ไม่รู้ แต่ว่ายน้ำทางทิศหนึ่ง คงจะถึงสักวันหนึ่ง...

จากตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ จะเห็นว่า หลักการและวิธีการของท่านจัดเป็นการ แสดงธรรมหรือการสั่งสอนเด็กโดยการยกนิทานประกอบ ทำให้เด็กเกิดความสนใจมากขึ้น ซึ่งหลักการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งอธิบายถึงผลดีของการมีความเพียรในการศึกษาเล่าเรียน อันจะช่วยให้ประสบความสำเร็จในกิจการงานทั้งปวง การนำหลักแห่งสมาธิมาพัฒนาเด็ก ตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์นั้น จึงเป็นเรื่องของการฝึกในด้านจิต หรือระดับจิตใจ ได้แก่ การพัฒนาคุณสมบัติด้านต่างๆ ของจิต ทั้งในด้านคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ในด้านความสามารถของจิต เช่น ความเข้มแข็ง มั่นคง ความเพียรพยายาม ความรับผิดชอบ ความมีสติ สมาธิ และในด้านความสุข เช่น ความอิมใจ ความร่าเริง ความรู้สึกพอใจ สรุปได้ว่า การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) แท้ที่จริงได้มุ่งตรง ที่การพัฒนาที่จิตแห่งตนเป็นสำคัญ หมายความว่า ยึดที่ตนเอง เริ่มที่ตนเอง เป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนาเป็นอันดับแรก

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๘.

๓.๓.๓ หลักแห่งปัญญา

หลักแห่งปัญญามีความสำคัญ กล่าวคือ บุคคลมีความรู้ความเข้าใจเรื่องนั้นแค่ไหน มีความเชื่อ มีทัศนคติ มีความยึดถืออย่างไร ย่อมมองสิ่งนั้นตามความคิด ความเข้าใจ และดำเนินพฤติกรรมไปตามขอบเขตของความรู้นั้น ด้านนี้เรียกก่าย ๆ ว่า ปัญญา

การพัฒนาปัญญา (Intellectual Development) คือ ความรู้ความเข้าใจ มีหลายขั้นตอน โดยแบ่งออกได้ดังนี้

ปัญญาขั้นที่ ๑ ปัญญาที่เป็นความรู้ ความเข้าใจในศิลปะวิทยาการ ความรู้ทางวิชาการและวิชาชีพ

ปัญญาขั้นที่ ๒ มีการรับรู้ เรียนรู้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง

ปัญญาขั้นที่ ๓ การคิด การวิจัย ซึ่งหมายถึง การคิดวินิจฉัยด้วยการใช้ปัญญา จะต้องเป็นไปอย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส

ปัญญาขั้นที่ ๔ ปัญญาที่รู้จักการเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง รู้ทางเสื่อมทางเจริญ และเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รู้วิธีการแก้ปัญหา และสร้างความสำเร็จที่ทำให้พัฒนาคน พัฒนาชีวิตและสังคมให้เจริญตงามยิ่งขึ้น

ปัญญาขั้นที่ ๕ ปัญญาที่รู้จักเท่าทันธรรมชาติของสังขาร คือ โลกและชีวิต เข้าถึงความแท้จริงขั้นที่ทำให้จิตใจเป็นอิสระหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสมบูรณ์ ปัญญาขั้นสุดท้ายนี้ส่งผลถึงภาวะที่เรียกว่า วิมุตติความหลุดพ้น เป็นนิสรภาพที่แท้จริง คือ จิตใจไม่ถูกความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลายครอบงำ วางใจต่อสิ่งต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นตัวแก้ปัญหาและจัดปรับทุกอย่างทั้งพฤติกรรมและจิตใจ^{๕๑}

ตามทัศนะของพระพรหมมัจฉลาจารย์ ในหลักแห่งปัญญานี้ ท่านจะประยุกต์ปัญญาแต่ละขั้นตามที่กล่าวมาข้างต้นให้เหมาะสมกับเด็กในแต่ละชั้นเรียน โดยคำนึงถึงการปฏิบัติตามว่าจะสามารถทำตามได้หรือไม่ ไม่ใช่สอนทุกข้อไป และต้องพิจารณาเหตุการณ์ สิ่งแวดล้อมมาประกอบในการสอนด้วย เนื่องจากปัญญาในแต่ละชั้นที่กล่าวมานี้ มีความละเอียดลึกซึ้งที่แตกต่างกัน การเรียนในหลักแห่งปัญญานี้ ท่านจะอธิบายเป็นลำดับขั้นตอนง่ายๆ แก่เด็กเพื่อให้เกิดปัญญา และสามารถนำไปใช้ได้จริง

ในหลักปัญญานี้ สงเคราะห์เข้าในหลักมรรคมีองค์ ๒ ได้แก่ สัมมาทิฐิฐิ ความเห็นชอบสัมมาสัมกับปะ ความดำริชอบ พระพรหมมัจฉลาจารย์ ได้นำมาประยุกต์เพื่อพัฒนาเด็ก โดยเน้นในเรื่องของความเป็นคนดี การที่จะเป็นคนดีได้นั้น ต้องประกอบไปด้วยสัมมาทิฐิฐิเป็น

^{๕๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๒), หน้า ๒๕๐.

อันดับแรก ความเป็นคนดีทางพระพุทธศาสนา ฟังรู้ได้ด้วยคุณธรรม ๗ ประการ หรือเรียกว่าหลักสัจบุรุษนั่นเอง รู้หลักการ รู้จุดหมาย รู้ตน รู้ประมาณ รู้จักกาล รู้ชุมชน และรู้จักคนต่างระดับ^{๕๒} ท่านสอนให้เด็กรู้จักจุดมุ่งหมายในการดำเนินชีวิตทางพระพุทธศาสนา สอนให้รู้จักประเมินตนเอง เพื่อความเป็นเลิศทางวิชาการ และความเป็นเลิศทางความประพฤติ หรือนิสัยที่พึงประสงค์ต่อสังคม และรู้จักมารยาทในสังคม ดังความตอนหนึ่งว่า

... ธรรม ๗ ประการที่สร้างให้คนเป็นคนดีนี้สำคัญมาก เรานำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ทุกอย่าง ได้แก่ เป็นผู้รู้เหตุ เป็นผู้รู้ผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาล รู้จักชุมชน รู้จักบุคคล จำง่าย ๆ ว่า เหตุ ผล ตน ประมาณ กาล บริษัท บุคคล รวมเป็น ๗ ประการ ๗ อย่างนี้ เป็นเรื่องที่สำคัญ ซึ่งผู้ดำรงชีวิตอยู่ในโลกต้องรู้จักเรื่องเหล่านี้^{๕๓}

การพัฒนาปัญญา จึงเป็นเรื่องของการฝึกหรือพัฒนาในด้านการรับรู้ความจริง เริ่มตั้งแต่ ความรู้ ความเข้าใจ ความเห็น ความเชื่อ ความหยั่งรู้เหตุผล การรู้จักวินิจฉัยไตร่ตรอง ดังนั้น ผู้มีปัญญา คือ ผู้กระทำการใดๆ ด้วยความรู้ ความเข้าใจถึงหลักเกณฑ์ ในเรื่องที่ทำมองเห็นเหตุและผล ผลดี ผลเสีย พร้อมทั้งหาหนทางปรับปรุงแก้ไข หลักธรรมไตรสิกขาสำหรับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ตามที่กล่าวมานี้ ท่านได้เน้นองค์ประกอบทั้ง ๓ ด้านของไตรสิกขา ทั้งนี้ เพราะหาไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ เพราะชีวิตมนุษย์เป็นองค์รวมของพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้เป็นส่วนๆ การพัฒนาเด็กจึงต้องให้มีความสัมพันธ์กันทั้ง ๓ ด้าน และจะต้องพัฒนาไปพร้อมกัน กล่าวคือจุดเริ่มต้น

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านจะเน้นที่ศีล โดยมีสมาธิและปัญญาเป็นตัวแทรกเสริม คำว่า ศีล ในที่นี้ เมื่อพูดถึงศีล มักจะนึกถึงศีลเป็นข้อๆ เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ความหมายที่แท้จริงซึ่งพระพรหมมิ่งคลาจารย์ นำหลักแห่งศีลมาใช้ในการพัฒนาเด็ก คือ การเน้นให้เด็ก รักษาระเบียบวินัยใกล้ๆ ตัวให้ได้ก่อน เช่น การรักษาระเบียบวินัยในครอบครัว และระเบียบวินัยในโรงเรียน ฯลฯ ถ้าบุคคลไม่ได้ฝึกระเบียบวินัยในเรื่องต่างๆ ไปที่ไกลตัวแล้ว ก็เป็นการยากที่จะให้เด็กรักษาศีลได้ เพราะศีลสำหรับระบบชีวิตแต่ละอย่างนั้น ต้องมีวินัยจำเพาะสำหรับฝึก ถ้ามีระเบียบวินัยดี ไม่ทำอะไรตามใจชอบก็เป็นเรื่องไม่ยากที่จะให้เด็กรักษาศีล การพัฒนาเด็ก ตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์โดยหลักแห่งศีลนี้ คือการสอนให้เด็กงดเว้นจากการประพฤติชั่วทางกายและวาจา การปฏิบัติตามระเบียบวินัย

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๒๒/๓๓๐/๓๓๓.

^{๕๓} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), หลวงพ่อสอนธรรม, หน้า ๒๓๘-๒๔๔.

เมื่อเด็กมีศีลมั่นคงแล้ว ลำดับต่อมาเป็นเรื่องของสมาธิโดยมีศีลเป็นฐานรองรับ และมีปัญญาคอยกำกับ ภาพรวมของการพัฒนาเด็กโดยใช้ไตรสิกขา คือ ชั้นแรกฝึกศีล ชั้นที่สองฝึกสมาธิ และชั้นสุดท้ายฝึกปัญญา เด็กที่มีปัญญาดี คิดเห็นในทางที่ถูกต้องจะต้องมีศีลและสมาธิเป็นพื้นฐานที่มั่นคงอยู่ในตนเป็นเบื้องต้นก่อน

๓.๔ วิธีการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

วิธีการพัฒนาเด็กที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ใช้ในการพัฒนาเด็กมีอยู่หลายวิธีด้วยกัน วิธีต่าง ๆ เหล่านี้ บางวิธีเหมือนกัน บางวิธีแตกต่างกันไปจากที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ทั้งนี้วิธีที่แตกต่างนั้น เนื่องด้วยต้องการคิดค้นหรือดัดแปลงมาใช้เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพบริบทของคน และสังคมที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในงานวิจัยนี้ได้นำเสนอ การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) โดยศึกษาที่รูปแบบของกระบวนการสอน การพัฒนาเด็กในกรณีนี้คือ ท่านได้ประยุกต์การสอนในรูปแบบของปาฐกถาหรือการบรรยาย โดยท่านมีวิธีการอบรม โดยใช้รูปแบบของการเทศนา ปาฐกถาแก่เด็กตามโรงเรียนและสถานศึกษาต่าง ๆ ซึ่งมีวิธีการพัฒนาเด็ก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เด็กได้เห็นคุณค่าของการประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดี พอสรุปได้ดังนี้

๓.๔.๑ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม

วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม หมายถึง การปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างหรือเป็นสื่อเพื่อดึงดูดใจ ชักชวนให้เด็กทั้งหลายเลื่อมใสในการสั่งสอน การจะพัฒนาหรือเป็นผู้นำบุคคลได้นั้น ถ้าหากผู้ตามเกิดความคลางแคลงใจหรือไม่แน่ใจในความประพฤติของผู้ที่ทำการสอนเสียแล้ว แม้ว่าคำสอนนั้นจะเลิศเลอเพียงใดก็ตามย่อมไม่อาจทำให้การสอนนั้นประสบผลสำเร็จได้ การทำตนเป็นแบบอย่างในแง่ของการสอนนั้น เช่น อยากให้ศิษย์เป็นนักเสียสละ ครูต้องบำเพ็ญตนเป็นนักเสียสละให้เขาเห็น^{๔๔}

เมื่อกล่าวโดยสภาพทางอารมณ์ของเด็กแล้วจะเห็นได้ว่าเด็กนั้นเป็นบุคคลที่ถูกชักจูงได้ง่ายที่สุด ทั้งทางดีและทางชั่ว ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับบุคคลที่เกี่ยวข้อง หรือผู้ปกครองของเด็ก สิ่งแวดล้อมของเด็กเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดที่มีอิทธิพลสูงต่อการเจริญเติบโตของเด็ก ความรู้สึกนึก

^{๔๔} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๖๖.

คิด ค่านิยม ทักษะคติ และบุคลิกของเด็ก เด็กจะเจริญมามีบุคลิกชนิดใดขึ้นอยู่กับคนที่เขาใกล้ชิดมากที่สุด^{๕๕} พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้กล่าวไว้ในการบรรยายอยู่เสมอถึงความว่า “...พันธุ์ไม้เลื้อยย่อมเกาะจับสิ่งที่อยู่ใกล้ไว้เสมอ เรียกอาการชนิดนี้ว่า อำนาจโน้มเอียงไปหาสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ เรื่องของเด็กก็เหมือนกัน เมื่ออยู่ใกล้ผู้ใด ก็ยอมถ่ายทอดอะไรที่คนๆ นั้นมีอยู่ไปไว้ในตัวเขาด้วย ลูกไม่ไม่ไกลจากต้นเดิมที่ตรงนี้...”^{๕๖} วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการสร้างแบบอย่างทางคุณธรรม หรือการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็กจึงเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง

๓.๔.๒ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการอธิบายธรรมะให้เป็นของใกล้ตัว

ในทัศนะของพุทธศาสนานั้น เด็กมีความจำกัดด้วยปฐมวัย การพัฒนาชีวิตด้วยหลักธรรมในทางพุทธศาสนายังไม่ถึงระดับที่เป็นไปได้ในขั้นสูงสุด แม้แต่การยอมรับเหตุผล กติกาและเงื่อนไขของสังคมนั้นยังไม่พร้อมเต็มที่ ถ้าจะกล่าวโดยธรรมชาติแล้ว ธรรมชาติของเด็กก็ยังถือว่าเป็นธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ที่ยังไม่มีความรับผิดชอบในตัวเอง เหล่านี้คือ ธรรมชาติของเด็ก ซึ่งลักษณะเช่นนี้หากผู้ใหญ่ไม่เข้าใจในธรรมชาติของเด็กแล้วก็อาจจะปฏิบัติ หรือให้การอบรมเลี้ยงดูแก่เด็กได้ไม่ถูกต้อง พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) ตระหนักในประเด็นนี้ วิธีการอบรมสั่งสอนเด็กของท่านตามสถาบันการศึกษา หรือสถานที่ต่างๆ ท่านจะใช้สำนวนภาษาที่เด็กและเยาวชนสามารถเข้าใจได้ง่าย และเป็นเรื่องที่ไม่ไกลตัวเด็กมากเกินไป วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการอธิบายธรรมะให้เป็นของใกล้ตัวของพระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) จากการสัมภาษณ์ เจ้าเพ็ญฉาย สิโรรส ศิษย์เก่าโรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ พบว่า

...การฟังธรรมก่อนหน้านี้ ทำให้เข้าใจว่า ธรรมะเป็นของพระถ้าจะปฏิบัติต้องทั้งบ้านทั้งเรือนไปบวชพระ บวชชีเท่านั้น แต่ท่านปัญญานันทะชี้ว่า ธรรมะอยู่ในตัวเราเอง เช่น ท่านอธิบายแนะนำให้เด็กทำกรรมดี ๕ อย่าง คือ คิดดี พูดดี ทำดี คบคนดี ไปสู่สถานที่ดี เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่ายสำหรับเด็ก...^{๕๗}

^{๕๕} สุชา จันท์เอม, จิตวิทยาเด็ก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๕.

^{๕๖} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้า ๔๙.

^{๕๗} สัมภาษณ์ เจ้าเพ็ญฉาย สิโรรส, ศิษย์เก่าโรงเรียนวัฒโนทัยพายัพ, ๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.

เมื่อยกหัวข้อธรรมะมาอธิบายความหมายอย่างแจ่มแจ้งแล้ว จากนั้นจะเป็นการยกตัวอย่างให้เห็นชัดๆ ใกล้เคียงๆ ตัว เพื่อให้เด็กเกิดการตระหนักรู้ว่าหากขาดธรรมะแล้วอันตราย แต่เนื่องจากธรรมะมีความละเอียดลึกซึ้งมาก ถ้าหากผู้สอนไม่พิจารณาถึงผู้ฟัง ทั้งยังไม่สามารถอธิบายให้ผู้ฟังได้เข้าใจตามสติปัญญาที่บุคคลมีอยู่อย่างไม่เท่ากัน สิ่งที่น่าไปสอนย่อมไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง ด้วยเหตุนี้ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยการอธิบายธรรมะให้เป็นของใกล้ตัวเป็นวิธีการที่สำคัญยิ่ง ที่เด็กจะสามารถซึมซับและเข้าใจได้ง่ายมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นวิธีการที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์นำมาปรับใช้ในการอบรมสั่งสอนเด็กจบจนปัจจุบัน

๓.๔.๓ วิธีการพัฒนาเด็กโดยวิธีการให้รางวัลแก่เด็กคนทำความดี

ในการสั่งสอนอบรมเด็กและเยาวชนของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) นอกจากท่านจะประยุกต์วิธีการต่างๆ ดังกล่าวมาแล้ว ท่านก็ยังใช้วิธีการประยุกต์หลักพุทธธรรมอีก หลักการและวิธีการอย่างหนึ่งได้แก่ *การยกย่อง สรรเสริญ* คือให้ความสำคัญต่อเด็กที่เรียนดี มีความประพฤติดี เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียนคนอื่นได้ มีระเบียบวินัย อยู่ร่วมกับคนอื่นได้ดี^{๕๘}

ไม่ก่อให้เกิดปัญหาในด้านต่างๆ เช่น มาเรียนอย่างสม่ำเสมอ ไม่พาเพื่อนหนีเรียน วิธีการคือท่านจะคอยกำกับให้พระอาจารย์ประจำชั้นรายงานผลการเรียน มีการจัดอันดับสำหรับผู้ที่เรียนดีเด่น และให้รางวัล ให้การยกย่องสรรเสริญนักเรียนที่ประพฤติดี ตัวอย่างเช่น ให้ทุนการศึกษาช่วยเหลือในด้านอุปกรณ์การเรียนการสอนแก่เด็กและเยาวชนเหล่านั้นเป็นรายบุคคล รวมทั้งการถวายผ้าไตรจีวรสำหรับเยาวชนฝ่ายบรรพชิตอีกด้วย

๓.๔.๔ วิธีการพัฒนาโดยให้เด็กร่วมกิจกรรมพิเศษ

จากการศึกษาพบว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เมื่อครั้งที่จำพรรษาอยู่ ณ วัดอุโมงค์ นอกจากการที่เด็กและเยาวชนได้มีโอกาสมาฟังธรรมตามสมควรแก่โอกาสแล้ว ท่านพร้อมด้วยคณะพุทธนิคม ยังเปิดโอกาสให้กลุ่มยุวชนในสมัยนั้นได้เข้ามาทำกิจกรรมจนกระทั่งมีการจัดตั้งยุวพุทธนิคมมาคม จังหวัดเชียงใหม่มารองรับแนวความคิดนี้^{๕๙}

^{๕๘} สัมภาษณ์ พระมหาณัฐภัทร จิตวชิรเมธี (กัญจิวังค์), ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

^{๕๙} สัมภาษณ์ เจ้าเพ็ญญา สิริโรส, ศิษย์เก่าโรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ, ๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.

ยุวพุทธิกสมาคม นอกจากจะเป็นศูนย์รวมของเยาวชนและคนหนุ่มสาวเพื่อศึกษาธรรมะ ยังเป็นองค์กรที่บำเพ็ญประโยชน์ในยามที่เกิดเหตุภัยธรรมชาติได้ดียิ่งด้วย

แม้กระทั่งกิจกรรมการเรียนการสอนที่โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ท่านได้ให้ความสำคัญของกิจกรรมอันจะทำให้เด็กเกิดทักษะองค์ความรู้ควบคู่กับการเรียนการสอน จึงได้จัดให้มีกิจกรรมในภาคบ่าย เรียกว่า โครงการศิลปะธรรมเป็นการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนรูปแบบใหม่ที่เน้นให้เด็กได้ทำกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างและปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรม โดยใช้ศิลปะเป็นสื่อ เช่น การวาดภาพจิตรกรรม นาฏศิลป์ ดนตรีไทย^{๖๐} เป็นต้น กิจกรรมการเรียนการสอนนี้ถือกำเนิดเกิดขึ้น ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์เล็งเห็นถึงความสำคัญของกิจกรรมอันเป็นการเสริมทักษะการเรียนรู้ที่ดีของเด็ก ตามคำกล่าวที่ว่า “...ถ้าเด็กพอรู้อะไรบ้างแล้ว ลองหัดให้เด็ก ๆ ได้ใช้ความคิดดูบ้าง เป็นการเปิดโอกาสให้เด็กได้แสดงความสามารถบ้าง เด็กจะเกิดความภูมิใจในตัวเอง ทำให้เขาอยากจะทำงานอะไรได้ต่อไปอีกในภายภาคหน้า...”^{๖๑}

๓.๔.๕ วิธีการพัฒนาเด็กด้วยกลไกการโหม่งหัวใจในภาษาเทศนา

พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) เป็นพระมหาเถระที่มีความรู้ความสามารถ มีความรู้ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในชั้นแตกฉาน จนสามารถกลั่นเอาความรู้ขึ้นมาประยุกต์เข้ากับการเทศน์ การบรรยาย การปาฐกถาธรรมได้เป็นอย่างดี ท่านจะใช้เทคนิควิธีการต่างๆ ที่ได้ศึกษามาโดยเฉพาะภาษาบาลี เน้นพุทธสุภาสิตเป็นหลักในการเทศน์

ความรู้ที่ท่านได้แสดงออกนั้นเป็นการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมแก่ผู้ฟังทุกเพศทุกวัย ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กได้เป็นอย่างดี ในยุคสมัยของท่านจะเห็นว่าพระสงฆ์ที่สามารถออกบรรยายธรรมะทางสถานีวิทยุ นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย หากไม่มีความรู้เทคนิคและวิธีการเผยแพร่ที่ดีจริงๆ เทคนิคภาษาและวิธีการก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ท่านเป็นนักเทศน์ที่มีชื่อเสียงอยู่ในระดับแนวหน้าและประสบความสำเร็จในการอบรมธรรมะปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนตราบนับปัจจุบัน อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า การอบรมสั่งสอนเพื่อพัฒนาคุณธรรม และจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชน การใช้ภาษาจึงจัดได้ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างกัน

^{๖๐} สัมภาษณ์ พระมหาสมโชค ธีรธมโม, เลขานุการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ และผู้อำนวยการโครงการศิลปธรรมศึกษา วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๔ ตุลาคม ๒๕๕๐.

^{๖๑} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้า ๒๘๒.

กลไกการโน้มน้าว (involvement devices) หมายถึง กลไกวิธีการที่ทำให้ผู้ฟังคล้อยตามและรู้สึกว่าได้มีส่วนร่วมในการสนทนา ในการพิจารณาการโน้มน้าวใจในภาษาเทศนาของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) นี้ ผู้วิจัยพบว่าท่านได้ใช้ภาษาในการอบรมเด็กด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

๑. ใช้ภาษาง่าย ๆ เหมาะสมกับธรรมชาติของเด็ก การอบรมเด็กที่จะประสบความสำเร็จ ผู้เผยแพร่ต้องรู้จักใช้ภาษาให้มีความเหมาะสมกับระดับของผู้ฟัง ยิ่งผู้เผยแพร่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับผู้ฟังมากเท่าใด โอกาสที่จะให้ผู้ฟังเข้าใจยอมมีมากขึ้นเท่านั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้อบรมจะต้องคำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก เพราะการอบรมจริยธรรมให้เด็กเกิดความเข้าใจนั้น การสื่อสารภาษาจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เป็นผู้ที่ใช้วิธีการใช้ภาษา ทั้งภาษาท้องถิ่นและภาษากลางในการเทศน์ออกอากาศทางสถานีวิทยุหรือบทความที่เขียนลงในหนังสือวารสารต่าง ๆ และหนังสือธรรมะทั่วไป ตัวอย่างต่อไปนี้เป็นการแสดงการใช้ภาษาง่าย ๆ เหมาะสมกับธรรมชาติของเด็ก

ตัวอย่างที่ ๑

...พวกเครื่องดื่มบางอย่างเช่นว่า กระทิงแดง เอ็มร้อย ของเหล่านี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรดื่ม เป็นสิ่งที่ให้โทษทั้งนั้น เราไม่ควรแตะต้องสิ่งเหล่านั้น ควรดื่มแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น ดื่มนม ดื่มน้ำที่สะอาด ไม่ดื่มน้ำที่เจือด้วยอะไร ๆ ซึ่งแพร่หลายในโลกปัจจุบัน ล่อให้คนมาซื้อรับประทาน สิ่งเหล่านั้นทำลายสุขภาพทางกายและทางใจเสียสิ้น...^{๖๒}

ตัวอย่างที่ ๒

...พวกหนูฟังแล้วก็จำไว้ว่า เราอย่าเป็นคนขี้เกียจ ความขี้ที่เป็นต้นตอของสิ่งชั่วร้าย ก็คือความขี้เกียจนั่นเอง ขี้เกียจเรียนหนังสือ ขี้เกียจไปหมดทุกอย่าง ความก้าวหน้าจะเกิดขึ้นได้อย่างไร...^{๖๓}

---

^{๖๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), เข้าวัดเพื่อขจัดความเศร้าหมอง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๙.

^{๖๓} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ธรรมะสำหรับเด็ก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

ข. การยกบุคคลเป็นตัวอย่าง วิธีการยกตัวอย่างบุคคลมาประกอบการอบรมเด็ก หรือที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) เรียกว่า ใช้ชีวประวัติของคนดีเป็นตัวอย่างของชีวิตนั้น ท่านมักจะนำมาใช้สม่ำเสมอในการอบรมเด็ก^{๖๔} เพราะเป็นวิธีหนึ่งที่ทำให้เด็กและเยาวชนรู้ว่าเมื่อทำเช่นนี้แล้วจะได้รับผลเป็นอย่างไร ในการอธิบายธรรมะแล้วยกตัวอย่างบุคคลมาประกอบด้วยนั้น ย่อมทำให้เด็กฟังแล้วเกิดความมั่นใจว่าทำติดอย่างนี้จะได้รับผลดีอย่างนั้น หรือทำชั่วอย่างนี้ย่อมได้รับผลชั่วดังเช่นบุคคลนั้น ดังนั้น การยกบุคคลเป็นตัวอย่างประกอบการบรรยายหรืออบรมปลูกฝังจริยธรรมให้แก่เด็กนั้น เป็นรูปแบบวิธีการพัฒนาเด็กด้วยกลไกการโน้มน้าวใจในภาษาเทศนาที่ท่านมักนำมาใช้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อเป็นการปลูกฝังให้เด็กเกิดการกระตือรือร้นในการที่จะนำมาเป็นแบบอย่างในการดำเนินรอยตาม

การเขียนบทความหรือการบรรยายให้เด็กฟังแต่ละครั้ง พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) จะยกบุคคลมาเป็นตัวอย่างอยู่เสมอเช่นตัวอย่างดังต่อไปนี้

...เราเป็นนักเรียนจึงต้องเข้าใจว่า เราเรียนเพื่อเป็นคนดี เราเรียนเพื่อเป็นคนฉลาด เราลองอ่านประวัติคนสำคัญของโลกเป็นคนลำบากทั้งนั้น ไม่ค่อยมีใครสมบูรณ์แล้วเป็นคนดังในโลกนี้หรือ เป็นคนเก่งๆ เป็นนักวิทยาศาสตร์ เป็นนักการเมือง เป็นนักประพันธ์ ชีวิตลำบากทั้งนั้นสมัยหลวงพ่อก็คือสามเณรอ่านแต่ประวัติคนที่สำคัญ อ่านแล้วมันก็อยากเป็นคนที่สำคัญเหมือนกัน เช่น อ่านประวัติคานธี อ่านประวัติลินคอล์น อิทธิพลจากการอ่านหนังสือเป็นเครื่องเร่งเร้าอารมณ์ให้เกิดความคิดก้าวหน้า อาตมาเคยคุยกับสมเด็จพระวัดจักรพรรดิ ท่านเล่าว่า ท่านเป็นคนกำพร้า อยู่กับคุณยาย ยายใช้ให้ไปเลี้ยงวัวทุกวันๆ เลยเมื่อการเลี้ยงวัวขึ้นมาก็หนีไปอยู่วัด หนีไปอยู่วัดก็ได้เรียนหนังสือ เรียนหนังสือ อ่านหนังสือของพระยาศรีสุนทรโวหาร “มูลบทบรรพกิจ” นั้นแหละที่ท่านอ่าน อ่านแล้วก็คิดว่าใจมันอยากจะเป็นพระยาศรีสุนทรโวหาร แต่งหนังสือให้คนอ่าน ให้คนเรียน คิดอย่างนั้นก็อยากเป็นพระยาศรีสุนทรโวหารต่อมาก็ได้บวชเป็นสามเณร และได้ก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ ที่ท่านก้าวหน้าได้เพราะว่าท่านอยากเป็นคนดี เป็นคนดีได้เพราะได้ตัวอย่างที่ดี เอามาเล่าให้เด็กๆ ฟัง ให้จำไว้ว่า ถ้าเราอยากเป็นคนดี เราต้องอ่านเรื่องคนดีแล้วเอาความดีของเขามาเป็นตัวอย่างมาสอนชีวิตของเรา...^{๖๕}

^{๖๔} สัมภาษณ์ พระครูพิจิตรสรคุณ, พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ และผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอุโมงค์ จ.เชียงใหม่, ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), ธรรมะสำหรับเด็ก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒-๒๖.

การที่ท่านยกบุคคลตัวอย่างมาประกอบการบรรยายนี้ ช่วยให้เด็กสามารถรับรู้และเข้าใจ ได้เห็นตัวอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิต เพราะมีตัวอย่างเป็นเครื่องยืนยัน ทำให้รู้ว่าประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมเนียมนี้ ย่อมได้รับผลเช่นนี้ ดังบุคคลนี้ เมื่อไม่ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียม ทำความชั่ว ไม่ตั้งใจเรียนหนังสือ ศึกษาหาความรู้ ย่อมได้รับผลชั่ว เมื่อท่านได้ยกตัวอย่างบุคคลมาบรรยาย ทำให้เนื้อหาสาระของการปลูกฝังอบรมคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กที่ท่านนำเสนอ มีความชัดเจน และทำให้เด็กมองเห็นความสำคัญของการตั้งตนอยู่ในธรรมมากยิ่งขึ้น

๓.๕ การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์

การทำงานพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ในภาพรวมแล้ว จะมุ่งเน้นการพัฒนาด้านจิตใจ โดยทำควบคู่ไปกับการพัฒนาด้านวัตถุ เพื่อมุ่งเน้นให้เด็กเข้าใจถึงหลักการและวิธีการที่จะพัฒนาตนเองให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยท่านมุ่งเน้นการประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อสอนเด็กและเยาวชนให้เป็นคนที่ดี เก่ง และมีความสุข ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัย จึงได้สรุปการประยุกต์แนวความคิดการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ โดยถือปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ซึ่งผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ และนำมาวิเคราะห์ประกอบกับผลงานที่ท่านได้สังเคราะห์เด็กตามหลักสังคหวัตถุ ๔ อย่าง ได้แก่ สงเคราะห์ด้วยการให้ทาน ปิยวาจา อุตถจริยา และสมานัตตตา สังคหวัตถุ ๔^{๖๖} คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือ ยึดเหนี่ยวบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี หลักการสงเคราะห์ ประกอบด้วย

๑. ทาน การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของ ตลอดจนถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ วาจาเป็นที่รัก คือ คำกล่าวสุภาพไพเราะอ่อนหวานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดจนคำแสดงประโยชน์ ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม

๓. อุตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์

^{๖๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

๔. สมานัตตา การวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรม^{๖๗}

พระพรหมมังคลาจารย์ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ในด้านการพัฒนาเด็กตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ทั้งในวัดชลประทานรังสฤษฎ์และสถานที่อื่นๆ ให้แก่เด็ก ๆ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๓.๕.๑ ทาน (การให้สิ่งของ)

ทาน หมายถึง สิ่งที่ให้, การให้ของที่ควรให้แก่คนที่ควรให้เพื่อประโยชน์, สละให้ปันสิ่งของของตนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น^{๖๘} ในทัศนะของพุทธศาสนาจัดว่าเป็นข้อแรกตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารีต่อผู้อื่น ในอังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสว่า ทานมี ๒ อย่างคือ อามิสทาน และธรรมทาน^{๖๙} ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า บุคคลผู้รู้จักการให้ทานนั้น แบ่งปันสิ่งของแก่ผู้อื่นนั้น ย่อมได้รับอานิสงส์ ๕ ประการคือ เป็นที่รักของมหาชน สัตบุรุษย่อมคบหา ชื่อเสียงฟุ้งขจรไปในทิศทั้งปวง ไม่ห่างหลักธรรม และเข้าถึงสุดดีเป็นเบื้องหน้า พระพุทธศาสนาจึงเน้นและให้ความสำคัญในเรื่องของการให้ทาน นอกจากนี้ในพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงการให้ทานด้วยวัตถุสิ่งของว่ามีอยู่ ๑๐ อย่างดังนี้คือ

๑. การให้ข้าว
๒. การให้น้ำ
๓. การให้ผ้า
๔. การให้ยานพาหนะ
๕. การให้ดอกไม้
๖. การให้ของหอม

---

^{๖๗} พระราชวรมุนี (ประยูรค์. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

^{๖๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙๓.

^{๖๙} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๔๒/๑๒๐.

๗. การให้เครื่องประดับ

๘. การให้ที่อยู่ที่นอน

๙. การให้ที่พักที่อาศัย

๑๐. การให้เครื่องแสงสว่าง^{๗๐}

จึงสรุปได้ว่า อามิสทานเป็นเครื่องประทังชีวิตและอำนวยความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของผู้ที่ได้รับทาน ส่วนธรรมทาน หมายถึง การซื้บอกกล่าวให้บุคคลอื่นได้ทราบข้อปฏิบัติ (ปฏิบัติ) ^{๗๑} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้บำเพ็ญคือการให้วัตถุทานแก่เยาวชนดังนี้

๑. การบริจาคปัจจัยสี่ คือ อาหาร ให้แก่เด็กนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ที่มาศึกษาที่โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ นอกจากนี้ยังได้บริจาคอาหารแห้งให้แก่เด็ก ๆ ที่อยู่ห่างไกลตามชายแดนต่าง ๆ ซึ่งมีหน่วยงานและโครงการอาสาสมัครต่าง ๆ มารับสิ่งของเครื่องใช้ทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภคที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ และมีการบริจาคปัจจัย ๔ ได้แก่ ข้าว น้ำ ยารักษาโรค อาหาร เสื้อผ้า ฯลฯ ที่จำเป็นแก่เด็กทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ในวันสำคัญโอกาสต่าง ๆ ^{๗๒}

วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ทุกวันอาทิตย์ พุทธศาสนิกชนจำนวนพันที่มาฟังปาฐกถาธรรม แล้วตักบาตรอาหารแห้ง เหลือเพื่อ พระพรหมมังคลาจารย์สั่งพระเจ้าหน้าที่ให้เก็บไว้ ปัจจุบันนี้โครงการที่ต้องใช้อาหารแห้ง เช่น โครงการอาหารกลางวันของเด็กตามโรงเรียนต่าง ๆ ของหน่วยงานและนิสิตมหาวิทยาลัยบางแห่ง เวลาออกค่ายชนบท มักมาขอความอนุเคราะห์อาหารแห้ง พระพรหมมังคลาจารย์ท่านอนุเคราะห์ไปทั้งหมด จนกระทั่งทุกวันนี้ รายการจองอาหารแห้งยาวเหยียด อาหารไม่มีเหลือติดห้องเก็บของ แต่ก็ยังสามารถช่วยเหลือโครงการอาหารกลางวันของเด็กได้ เนื่องจากมีพุทธศาสนิกชนมาตักบาตรทุกวันอาทิตย์ ^{๗๓}

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน สำลี รักสุทธี, มงคลชีวิต ฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์การศึกษา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

^{๗๑} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘), หน้า ๗๒.

^{๗๒} สัมภาษณ์ พระครูพิจิตรสรคุณ, พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมังคลาจารย์ และผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดอุโมงค์ จ.เชียงใหม่, ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

^{๗๓} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ชีวิตและงานของท่านปัญญาหน้ทนะ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๘๔.

๒. การให้ทุนการศึกษาแก่สามเณรและเด็กตามสถานศึกษาต่าง ๆ การบริจาค ทุนการศึกษาแก่เยาวชนนั้น พระพรหมมิ่งคลาจารย์ท่านถือว่า การศึกษานั้นเป็นการพัฒนาคน ให้มีความรู้ เป็นการพัฒนามนุษย์ทั้งทางด้านกายภาพ อารมณ์ สังคม สิ่งแวดล้อม สติปัญญา เป็นต้น ดังนั้น จึงส่งเสริมการศึกษาโดยการให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชนที่กำลังศึกษาใน สถานศึกษาต่าง ๆ ทั้งเด็กนักเรียนในฝ่ายบรรพชิต ในที่นี้คือ สามเณรที่ศึกษาบาลีอยู่ที่วัด ชลประทานรังสฤษฎ์ รวมทั้งนักเรียนทางฝ่ายคฤหัสถ์ที่ศึกษาตามโรงเรียนต่าง ๆ ด้วย

พ.ศ. ๒๕๓๗ ให้ทุนการศึกษาโรงเรียนชลประทานสงเคราะห์ อ.ปากเกร็ดจ. นนทบุรีจำนวน ๔๐๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๔๔ ให้ทุนการศึกษาโรงเรียนเบญจมราชานุสรณ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรีจำนวน ๔๐๐,๐๐๐ บาท (เป็นประจำทุกปี)

พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นประธานทอดผ้าป่าให้ทุนการศึกษาโรงเรียนเบญจมราชานุสรณ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรีจำนวน ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นประธานอุปถัมภ์ให้ทุนการศึกษาโรงเรียนนนทบุรีพิทยาคม จ.นนทบุรี

พ.ศ. ๒๕๔๗ เป็นประธานอุปถัมภ์ให้ทุนการศึกษาโรงเรียนเบญจมราชานุสรณ์ จ.นนทบุรี^{๗๔}

๓. การสร้างอาคารเรียนเพื่อเป็นที่ศึกษา จัดว่าเป็นการให้ทานด้วยวัตถุสถาน หรือเสนาสนะ เพื่อเป็นที่ทำการศึกษาเล่าเรียนและที่อยู่อาศัยสำหรับเด็ก นับว่าเป็นการ สงเคราะห์ด้วยปัจจัยอีกวิธีหนึ่ง ซึ่งจะทำให้การเรียนการสอนสามารถดำเนินไปได้อย่างมี ประสิทธิภาพ เกิดความสำเร็จตามเป้าหมาย ดังนั้น พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) จึงได้บำเพ็ญตนด้วยการสร้างวัดถุเพื่อเกื้อกูลหรืออำนวยความสะดวกการศึกษา โดยการสร้างอาคารเรียน เพื่อเป็นสถานที่สะดวกต่อการเรียนการสอน

พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นประธานก่อสร้างโรงเรียนพุทธธรรม วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี สิ้นทุนทรัพย์จำนวน ๑,๓๖๐,๐๐๐ บาท

พ.ศ. ๒๕๒๕ เป็นประธานก่อสร้างโรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี สิ้นทุนทรัพย์จำนวน ๘,๘๔๐,๐๐๐ บาท^{๗๕}

พ.ศ. ๒๕๓๗ สร้างโรงอาหารให้โรงเรียนประภัสสรวิทยา อ.เมือง จ.พัทลุง จำนวน ๓๐๐,๐๐๐ บาท

^{๗๔} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ปัญญานันทเถระ ประวัติ ชีวิต ผลงาน หลักธรรมของแม่ทัพธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖-๑๘.

^{๗๕} สัมภาษณ์ พระครูสังฆกิจพิมล (สุรศักดิ์ สุรญาโณ), ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๐.

พ.ศ. ๒๕๔๔ สร้างอาคารเรียน (อาคาร ๙๐ ปี พระธรรมโกษาจารย์ปัญญาันทะ) ให้โรงเรียนชลประทานสงเคราะห์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี สิ้นทุนทรัพย์จำนวน ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ ล้านบาท

พ.ศ. ๒๕๔๕ สร้างถนนให้โรงเรียนนนทบุรีพิทยาคมจ.นนทบุรี จำนวน ๔๐๐,๐๐๐ บาท^{๗๖}

๓.๕.๒ ปิยวาจา (การให้ธรรมทาน)

การพูดเป็นเรื่องที่จำเป็นและมีความสำคัญมากในการติดต่อประสานงาน ประชาสัมพันธ์ การทูต การเจรจา จะสำเร็จลงได้ก็ด้วยอาศัยคนพูดเป็นเท่านั้น การงานนั้นจึงจะประสบความสำเร็จ แม้ในทางพระพุทธศาสนาเองก็เช่นกันจำเป็นต้องมีหลักการพูดให้คนเข้าใจง่าย คือ การสื่อสารกันเข้าใจง่ายขึ้น เพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น นักเผยแผ่พึงกล่าวถ้อยคำไปตามลำดับเหตุการณ์ก่อนเป็นเบื้องแรก จากนั้นจึงยกเหตุผลมาแสดงอ้างอิง ในขณะที่แสดงหรือพูด บรรยายอยู่นั้น พึงทำด้วยเมตตาจิตปรารถนาดีต่อผู้ฟัง โดยไม่แสดงหรือพูดออกไปเพื่อหวังผลกำไรตอบแทน หรือหวังว่าจะได้รางวัล วัตถุสิ่งของแลกเปลี่ยน และประการสุดท้าย เมื่อพูดเรื่องใดก็ควรหลีกเลี่ยงการพูดเสียดสี คือ ไม่ยกตนไปชมคนอื่น ต้องพูดให้เกียรติผู้ฟังเสมอ จึงจะถือว่าเป็นนักพูดที่ดี นอกจากนั้น ผู้พูดหรือผู้กล่าวสอนคนอื่น พึงดำรงตนในการพูดให้ถูกต้อง (กาลวาที) พูดจาไพเราะน่าฟัง (สัทวาที) พูดด้วยจิตเมตตา (เมตตวาที) พูดเป็นประโยชน์ต่อผู้ฟัง (อตุตวาที) และพูดแต่คำที่เป็นความจริงเท่านั้น (สัจวาที) จึงจะถือว่าเป็นนักพูดด้วยปิยวาจา คือ มีคำพูดไพเราะน่าเชื่อถือ มีเหตุผลน่าฟัง

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) เป็นองค์ธรรมกถึกที่สามารถแสดงธรรมแก่ผู้ฟังโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนได้เป็นอย่างดีอีกรูปหนึ่งในประเทศไทย จะเห็นได้จากการที่ท่านเป็นวิทยากรอบรมสั่งสอนเด็กในโอกาสต่างๆ เช่น อบรมเยาวชนฝ่ายบรรพชิต (สามเณรภาคฤดูร้อน) ซึ่งทางวัดจัดขึ้นหรือหน่วยงานราชการจัดเป็นประจำทุก ๆ ปี อบรมเยาวชนฝ่ายคฤหัสถ์ตามสถานศึกษาต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นวิทยากรบรรยายการเข้าค่ายอบรมคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียนที่โรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์ รวมทั้งการอบรมแก่นักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ ที่มาศึกษาธรรมะพิเศษในวันธรรมดา หรือวันเสาร์อาทิตย์^{๗๗}

^{๗๖} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ), พระพรหมมังคลาจารย์ ปัญญาันทเถระประวัติ ชีวิต ผลงาน หลักธรรมของแม่ทัพธรรม, หน้า ๑๖-๑๘.

^{๗๗} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ชีวิตและงานของท่านปัญญาันทะ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๖.

นอกจากนี้การบรรยายธรรมะในโรงเรียน เป็นภาระงานอีกอย่างหนึ่งที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ได้ดำเนินการมาตลอด การเข้าไปบรรยายธรรมะในโรงเรียนก็ด้วยอาศัยความคิดหลักที่ว่า “...เยาวชนคือทรัพยากรที่สำคัญของชาติ เมื่อเขาได้รับการฝึกฝนให้มีความรู้เป็นเครื่องมือทำมาหาเลี้ยงชีพแล้ว ควรมีธรรมะกำกับ ให้นำเอาความรู้นั้นไปใช้ในทางที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และเพื่อนมนุษย์อย่างเต็มที่...”^{๗๘}

การสอนธรรมะให้แก่เด็กในโรงเรียนเริ่มต้นขึ้นที่โรงเรียนวัดโนนทัยพายัพเป็นที่แรก ต่อจากนั้น ได้มีการเผยแพร่ไปยังโรงเรียนอื่นๆ ในละแวกใกล้เคียง เช่น โรงเรียนมงฟอร์ตวิทยาลัย โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย เป็นต้น อันเป็นโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ หนังสือพิมพ์ชาวพุทธฉบับที่ ๕ ปีที่ ๔ ได้เสนอข่าวเกี่ยวกับพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) มีโอกาสเข้าไปอบรมนักเรียนที่โรงเรียนสตรีวัดโนนทัยพายัพ ดังความว่า “...ด้วยทางโรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ ซึ่งนางทองอยู่ วสันตทัศน์ เป็นอาจารย์ใหญ่ ได้เห็นความสำคัญของการอบรมธรรมะแก่นักเรียน จึงได้ติดต่อขออาราธนา ท่านปัญญาันทภิกขุให้ไปทำการอบรมทุกๆ วันจันทร์ เวลา ๑๔.๔๕ น. ถึง ๑๕.๔๕ น. เป็นประจำ...”^{๗๙}

ด้วยวิธีการนำเสนอธรรมะที่หลากหลายการมีปิยะวาจาในการพูดจึงดึงดูดให้เด็กนักเรียนสนใจธรรมะมากขึ้นตามคำกล่าวของพระเทพกวี วัดป่าดาราภิรมณ์ ปัจจุบันท่านคือ พระพุทธพจนวราภรณ์ เจ้าอาวาสวัดเจติยंहलग จังหวัดเชียงใหม่เพื่อนร่วมงานใกล้ชิดของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ความว่า “จากปี ๒๔๙๒ – ๒๕๐๒ เป็นยุคทองแห่งการแสวงหาธรรมของเด็กหนุ่มสาวและพุทธศาสนิกชนชาวเชียงใหม่เป็นส่วนมาก”

๓.๕.๓ อັถถจริยา (การบำเพ็ญประโยชน์)

การพัฒนาเด็กด้วยการบำเพ็ญประโยชน์นั้น ตามหลักพระพุทธศาสนาได้แบ่งประโยชน์ออกเป็น ๓ ประการคือ

๑. อັถตตถะ คือบำเพ็ญประโยชน์ของตนเอง
๒. ปรัตถะ คือบำเพ็ญประโยชน์เพื่อคนอื่น
๓. อุภยัตถะ คือ บำเพ็ญประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

ผลจากการศึกษาพบว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ได้ตั้งปณิธานคือความตั้งใจอันแน่วแน่ในการบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อเด็กและเยาวชน ๓ ข้อดังนี้คือ

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๗.

^{๗๙} ตูรายละเอียดใน หนังสือพิมพ์ชาวพุทธ ฉบับที่ ๕ ปีที่ ๔ ประจำวันเพ็ญเดือน ๑๐, วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๙๘.

๑. เพื่อปลูกฝังศีลธรรมและจริยธรรมแก่เด็กและเยาวชน โดยเน้นเด็กผู้ที่เข้ามาศึกษา อบรมที่วัดชลประทานรังสฤษดิ์ ให้ได้ทั้งความรู้ควบคู่คุณธรรมและจริยธรรม พร้อมทั้งความประพฤติอันดีงาม เป็นสุภาพชน รู้จักระเบียบวินัยในการอยู่ร่วมกัน ตามหลักอริสติกสิกขา คือ การฝึกตนเองให้มีระเบียบวินัยสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

๒. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของเด็กเยาวชน โดยการให้ความรู้ทั้งฝ่ายพระพุทธศาสนาและความรู้สามัญ คือ สอนความรู้ทั้งคติทางโลกและคติทางธรรม เพื่อให้เยาวชนได้มีความสามารถในการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข

๓. เพื่อจรรโลงพุทธศาสนาโดยการเปิดโอกาสให้เด็กได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาธรรม^{๑๐} นอกจากนั้นแล้ว พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้ริเริ่มจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อเป็นประโยชน์แก่กุลแก่เด็กตามโครงการ ดังต่อไปนี้

โครงการค่ายอบรมจริยธรรม บุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย คือ เด็กและเยาวชน ทั้งนี้เพราะเหตุที่ว่าอาศัยครูตามโรงเรียนต่างๆ ไม่เพียงพอต่อการปลูกฝังจริยธรรม พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) จึงได้ดำเนินโครงการนี้ขึ้น ในแต่ละปีจะมีเด็กเข้ามาอบรมเป็นจำนวนมาก โดยจัดให้เด็กนักเรียนจากโรงเรียนต่างๆ ในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษา ตลอดจนปริญญาตรีในสาขาวิชาที่หลากหลาย ได้เข้ารับการปลูกฝังและอบรมศีลธรรมในลักษณะของการเข้าค่าย โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการจัดค่ายจริยธรรม คือ เพื่อให้เด็กได้ศึกษาอบรมและทำความเข้าใจตนเองตามหลักธรรม รวมถึงการปลูกฝังระเบียบวินัย และค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม จนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม วัตถุประสงค์ย่อยในการเข้าค่าย อาจจะปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมของแต่ละค่าย แต่เป้าหมายหลักเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เน้นย้ำอยู่เสมอ นั่นคือ เพื่อต้องการให้ผู้เข้ารับการอบรมได้เห็นคุณค่าของจริยธรรม จนสามารถนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้อย่างแท้จริง

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าการบำเพ็ญประโยชน์ของท่านนั้น สามารถสงเคราะห์ลงในประโยชน์ทั้ง ๓ อย่างดังกล่าวข้างต้น ได้ดังนี้

๑. ประโยชน์ตน พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้ปลูกฝัง และอบรมศีลธรรมแก่เด็กและเยาวชนมาตลอดระยะเวลาหลายสิบปี เพื่อให้เด็กได้มีคุณธรรมและจริยธรรม โดยครั้งแรกได้พยายามบุกเบิกการสอนศีลธรรมในโรงเรียนเริ่มต้นที่สถานศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และเชียงราย วัตถุประสงค์เพื่อรณรงค์ให้เยาวชนในการอบรมฝึกฝน

^{๑๐} สัมภาษณ์ พระมหาหรรต รตัญญาโณ, ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอากิตย วัดชลประทานรังสฤษดิ์, ๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.

เยาวชนโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ทั้งนี้เพื่อความเจริญมั่นคงของเด็กซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาประเทศชาติให้เกิดความมั่นคงในอนาคต

๒. ประโยชน์ผู้อื่น พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้พยายามที่จะจัดตั้งโครงการต่างๆ ขึ้นมามากมาย ทั้งนี้เพื่อให้เด็กได้เข้ามาประพฤติปฏิบัติตนตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้เด็กเป็นผู้ที่มีความสามารถในการดำรงชีวิตที่ดีงาม และเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพของประเทศชาติได้ต่อไป

๓. ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เมื่อพุทธศาสนิกชนเกิดความเลื่อมใสในตัวของท่านแล้วต่างก็ได้ให้การบำรุงพระพุทธรูปศาสนา ทั้งนี้รวมถึงการรวมกันดูแลเด็กในสถานศึกษาต่างๆ ร่วมกันช่วยเหลือและแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กที่เรียนดีแต่ขาดแคลนทุนทรัพย์ การสร้างอาคารเรียน เป็นต้น และท่านเองก็ได้ส่งเสริมการทำความดี ให้ประชาชนตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากการทำงานได้เป็นประธานต่างมูลนิธิ และรวมถึงการเป็นประธานจัดทอดผ้าป่าสามัคคีหาทุนการศึกษาให้กับโรงเรียนต่างๆ อย่างเสมอมาตราบจนปัจจุบัน

๓.๕.๔ สมานัตตตา (การวางตนเป็นแบบอย่างที่ดี)

การตั้งตนให้เหมาะสม มีความเสมอต้นเสมอปลาย จัดได้ว่าเป็นคุณสมบัติของสัตบุรุษตามหลักพระพุทธศาสนา พึงพิจารณาได้จากหลักการ ๗ ประการ ได้แก่

๑. ความรู้จักเหตุ
๒. ความรู้จักผล
๓. ความรู้จักตน
๔. ความรู้จักประมาณ
๕. ความรู้จักกาลอันเหมาะสม
๖. ความรู้จักชุมชนหรือกลุ่มคน
๗. ความรู้จักบุคคลว่าย่อมมีความแตกต่างกันด้วยคุณวุฒิบ้าง และคุณธรรมบ้าง^{๘๑}

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มีรูปแบบการพัฒนาเด็กอีกวิธีการหนึ่ง นั่นคือ การปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็ก จากการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องพบว่า ท่านได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็กและเยาวชน โดยท่านได้สงเคราะห์เด็กและเยาวชนด้วยการประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีเหมาะสมกับสภาพที่ท่านได้ดำรงอยู่ ในขณะที่เดียวกันท่านได้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีก่อนโดยมีแนวความคิดว่า “ตัวอย่างที่ดีดีกว่าคำสั่งสอน”

^{๘๑} ที.ป. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

ซึ่งสามารถเห็นได้จากข้อวัตรปฏิบัติของท่านที่ให้การบำรุงพระเถระที่มีอายุกาลพรรษามากๆ หรือเป็นพระเถระที่อยู่ตามชนบทที่ห่างไกล เมื่อครั้งมีมหันตภัยทางธรรมชาติท่านมักหยิบยื่นให้ความช่วยเหลืออยู่เสมอ โดยการช่วยเหลือและดูแลด้วยปัจจัย ๔ อันควรแก่การบริโภค หากพิจารณาให้ดีแล้วจะพบว่า จากวัตรปฏิบัตินี้เป็นนิสัยของสัตบุรุษ คนดีพึงประพฤติปฏิบัติโดยการยกย่องคนดี ให้การสนับสนุนส่งเสริม ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นการแสดงให้เห็นเด็กและเยาวชนเห็นว่า หากเด็กปฏิบัติตนเป็นคนดีแล้ว ผลที่ได้รับจากการกระทำก็คือการได้รับการสนับสนุนจากบุคคลอื่น การสรรเสริญเพื่อให้ความดีนั้นปรากฏในสังคม ในที่นี้ผู้วิจัยจึงจะขอเสนอแบบอย่างของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ที่เด็กได้รับประโยชน์นำมาเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตดังนี้

๑. แบบอย่างในฐานะผู้บริหารสถานศึกษาของเด็กและเยาวชน

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ โดยมีแนวความคิดว่า วันอาทิตย์ เมื่อผู้ปกครองมาฟังปาฐกถาธรรม มักจะนำลูกหลานของตนมาด้วย บริเวณวัดกว้างขวางเด็กชอบมาวิ่งเล่น เมื่อมีเด็กจำนวนมาก ควรจะได้แยกจากผู้ใหญ่ให้ไปศึกษาธรรมะที่เหมาะสมแก่เด็กอย่างจริงจัง พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) จึงได้ตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น โดยใช้หลักสูตรของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุฯ เป็นแม่แบบในการอบรมสั่งสอน วิชาที่เปิดสอนประกอบด้วยพุทธประวัติ ธรรมะ ภาษาอังกฤษ ศาสนพิธี

โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ได้ก่อตั้งขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ เป็นอาคารเรียน ๒ ชั้น งบประมาณในการก่อสร้าง ๑๓ ล้านบาท ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า ท่านเป็นนักบริหารสถานศึกษาและนักวิชาการ หรือครูสอน นอกจากนี้ท่านยังสามารถถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนโดยผ่านสถานศึกษา เช่น คัดเลือกครูหรืออาจารย์สอน ซึ่งเป็นผู้นำทางศีลธรรมและจริยธรรมที่ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เด็กๆ เช่น มีความเมตตาห่วงใย ดูแลเอาใจใส่ ตลอดจนช่วยเหลือแก้ไขเมื่อลูกศิษย์มีปัญหา ทั้งนี้เพื่อเป็นกำลังใจให้แก่อาจารย์ และผู้ที่ปฏิบัติงานเป็นเจ้าหน้าที่ด้วย

อย่างไรก็ตาม ท่านได้ตระหนักและให้ความสำคัญทั้งในด้านวิชาการและความประพฤติ คือ มีความรู้ที่ถูกต้องและสอนผู้อื่นได้ด้วย ท่านได้ประพฤติตนอย่างเหมาะสมในการที่จะเป็นแบบอย่างแก่เด็กทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ โดยไม่เลือกว่าจะเป็นชายหรือหญิง เห็นได้จากการดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์

ท่านได้เคยกล่าวกับอาจารย์ผู้สอนทุกท่านว่า “...แม้ว่าเด็กที่มาเรียนจะซุกซนบ้างก็เป็นธรรมชาติของเด็ก ขอให้เราตั้งใจว่าธรรมะที่เราปลูกฝังให้เด็ก ๆ ในวันนี้ อาจจะมีผลสำหรับพวกเขาในอีก ๒๐ ปีข้างหน้า...”^{๔๒} ข้อความนี้ ไม่ได้หมายความว่า ธรรมะจะให้ผลช้า แต่หมายความว่าในวัยเด็กไม่ค่อยมีปัญหาซับซ้อนมาก ความจำเป็นที่จะต้องใช้ธรรมะมีน้อย แต่เมื่อเด็กเติบโตใหญ่ขึ้น ปัญหาต้องมากขึ้น การสะสมความรู้ทางด้านธรรมะเอาไว้มากพอ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในสภาพภาคหน้าเด็กจะไม่หันเข้าหาอบายมุขแต่จะระลึกถึงธรรมะที่ตนได้ศึกษามา วิสัยทัศน์ในการบริหารงานของท่าน สามารถเป็นแบบอย่างให้แก่เด็กและเยาวชนได้ สมกับหลักที่ว่า สมานัตตตา การวางตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของตนตามหลักพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

๒. แบบอย่างในฐานะครูของเด็กและเยาวชน

การพัฒนาสถานศึกษานั้นเป็นเรื่องที่ใหญ่ ปัจจัยประการสำคัญอยู่ที่ครูผู้สอน ซึ่งเป็นผู้ที่จะมีประสิทธิภาพวิชาความรู้ให้แก่เด็กและเยาวชน พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันตภิกขุ) ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเป็นครูที่สอนและอบรมศีลธรรมให้แก่เด็กและเยาวชนตามสถานศึกษาต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ซึ่งเป็นปฏิบัติการเผยแพร่ธรรมะเชิงรุกแก่เด็ก ๆ โดยการขออนุญาตเข้าไปบรรยายวิชาศีลธรรมในโรงเรียนสตรีวิวัฒโนทัยพายัพ เมื่อครั้งจำพรรษาอยู่ที่วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่ และเมื่อท่านได้ย้ายมาจำพรรษาอยู่ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ ท่านก็ยังคงทำหน้าที่รับบรรยายธรรมะในโรงเรียนให้แก่เด็ก นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ เป็นต้นมา โรงเรียนต่างๆ ทั้งฝ่ายประถม มัธยม หรือวิทยาลัยครูทั้งในจังหวัดนนทบุรี และกรุงเทพมหานคร รวมทั้งโรงเรียนต่างจังหวัดไกลๆ ไม่เว้นแม้กระทั่งการเป็นครูเพื่ออบรมสั่งสอนเด็กวัด ซึ่งก็เป็นเยาวชนอีกกลุ่มหนึ่ง ที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันตภิกขุ) ให้สวัสดิการทั้งด้านที่พักอาศัยและอาหาร เด็กเหล่านี้กำลังเรียนอยู่ในชั้นต่างๆ จนถึงระดับมหาวิทยาลัย

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันตภิกขุ) ไม่ได้มองข้ามเด็กและเยาวชนกลุ่มนี้ปีหนึ่งๆ จะมีเด็กอาศัยอยู่ที่วัดเพื่อเรียนหนังสือประมาณ ๓๐-๔๐ คน เพื่อความเป็นระเบียบและเปิดโอกาสให้เด็กเหล่านี้ได้ศึกษาธรรมะเป็นพิเศษ ท่านจะทำหน้าที่ในการอบรมเด็กประจำทุกคืนวันอาทิตย์เวลา ๒๐.๐๐ น. เป็นต้นไป ทั้งนี้เพื่อเป็นการอบรมให้เด็กเป็นคนดีมีความรู้ ควบคู่คุณธรรม แม้ว่าเด็กนั้นจะมาจากชนชั้นไหนของสังคมก็ตาม ย่อมมีสิทธิที่จะได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกัน จึงถือได้ว่าท่านเป็นแบบอย่างในฐานะครูผู้เป็นแบบอย่างของเด็กและเยาวชนของสังคม

^{๔๒} พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ, ชีวิตและงานของท่านปัญญานันตภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖๓.

๓.๖ สรุป

ขณะที่ความตกต่ำทางด้านศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งสังคมกำลังประสบอยู่ในปัจจุบัน ได้ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ โดยไม่มีทีท่าว่าจะมีปริมาณที่ลดลง และดูเหมือนปัญหาจะขยายวงกว้างออกไปมากขึ้น ดังนั้นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องข้องในการแก้ไขปัญหาทางด้านศีลธรรม ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระสงฆ์ซึ่งเป็นองค์กรหลักของสังคม จึงมีความจำเป็นที่จะต้องหาวิธีการในการปลูกฝังจริยธรรมให้เกิดขึ้นแก่เด็กในสังคมด้วยความเร่งด่วน

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่ได้ทุ่มเทกำลังกาย และกำลังสติปัญญา เพื่อสั่งสอน พัฒนา และประยุกต์หลักการวิธีการต่างๆ เพื่อให้เด็ก ซึ่งเป็นอนาคตอันสำคัญของชาติสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมอย่างปกติสุข จากการศึกษาพบว่า ท่านได้พัฒนาเด็กโดยใช้หลักพุทธธรรม ในการปลูกฝังและอบรมให้เด็กมีความรับผิดชอบ คือ รู้จักบทบาทและหน้าที่ของตนเอง สามารถประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง ทั้งหน้าที่ในครอบครัว การศึกษา และหน้าที่ต่อชุมชน นอกจากนี้ท่านยังได้มีการปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจอีกด้วย เนื่องจากการอบรมบ่มนิสัยให้เด็กมีคุณธรรม จริยธรรม และมีความคิดเห็นที่ถูกต้องนั้น ย่อมนำเด็กไปสู่การกระทำที่ชอบธรรมและดีงามต่อไป

ดังนั้น การพัฒนาเด็กที่สมบูรณ์แบบ ท่านได้ยึดแนวทางตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ที่เน้นการพัฒนาแห่งจิตของตนเป็นสำคัญ หมายความว่า ยึดที่ตนเอง เริ่มที่ตนเอง เป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนาเหมือนคำกล่าวที่ว่า “พัฒนาอะไรก็ดีด ถ้าจิตไม่พัฒนา” ซึ่งก็คือ การเริ่มต้นพัฒนาที่จิตใจของเด็กก่อนเป็นเบื้องต้น กล่าวคือ ในการอบรมเลี้ยงดูเด็ก ใช้หลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นกระบวนการพัฒนาคุณธรรมดังกล่าวข้างต้น โดยมุ่งเน้นให้เด็กเติบโตขึ้นเป็นเป็นผู้ที่มีคุณธรรมเป็นพื้นฐานของจิตใจ การพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์มีความสอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นหลักการที่จะช่วยส่งเสริม และเสริมสร้างพัฒนา ศักยภาพให้เด็กไทยได้อีกวิธีหนึ่ง

ทั้งนี้การปฏิบัติตามหลักพุทธธรรม เพื่อการพัฒนาเด็กของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) พบว่าท่านได้สงเคราะห์เด็ก ด้วยการปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ ได้แก่ การให้ทาน คือ การสงเคราะห์เด็กด้วยการให้วัตถุสิ่งของ ให้ทุนการศึกษา ตลอดจนการสร้างสถานศึกษา เพื่อเป็นแหล่งการเรียนรู้ของเด็ก ส่วนปิยวาจา นั้นเป็นการให้คำแนะนำสั่งสอนเด็กในทางที่ถูกต้องดีงาม อตถจริยา คือ การบำเพ็ญประโยชน์ต่อเด็ก และประการสุดท้าย สมนัตตตา คือ การทำตามบทบาทที่ตนปฏิบัติอยู่นั้นให้ดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย

การประยุกต์หลักพุทธธรรมของพระพรหมมังคลาจารย์ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น ท่านนำมาใช้โดยคำนึงถึงความเหมาะสมเป็นกรณีๆ ไป เพื่อให้การสอนเด็กนั้นเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนา คือ มุ่งเน้นให้เด็กเป็นคนดี คนฉลาด และสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขได้ในสังคม ซึ่งแนวทางในการนำมาประยุกต์ใช้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

การประยุกต์หลักการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาหันทภิกขุ) มาใช้ในสังคมยุคปัจจุบัน

การศึกษาหลักการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญาหันทภิกขุ) ในบทที่ผ่านมา ทำให้ทราบถึงข้อบ่งชี้ได้ว่า ปัจจุบันเด็กและเยาวชนไทยมีพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนไปจากสังคมในอดีตมาก ส่วนหนึ่งนั้นอาจเป็นผลมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทั้งด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้เกิดการไหลบ่าของกระแสวัฒนธรรมตะวันตก อันเป็นที่มาของการเกิดช่องว่างระหว่างเด็กและสถาบันศาสนา ซึ่งในอดีตเป็นสถาบันหลักที่ฝึกฝนอบรมให้เด็กมีความประพฤติดีปฏิบัติชอบ ภาวะที่กล่าวมาข้างต้นก่อให้เกิดปัญหาเด็กและเยาวชนไทยในสังคมปัจจุบัน ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาแนวทางในการนำหลักการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์มาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาเด็กไทยปัจจุบัน เพื่อให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

๔.๑ ด้านสถาบันครอบครัว (บทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่)

ครอบครัวเป็นสถาบันที่ถือได้ว่าเล็กที่สุดของสังคม อันเป็นมูลฐานที่สำคัญในการสร้างภาพของสังคมส่วนรวมว่าเป็นสังคมที่ดีหรือไม่เพียงใด นอกจากนี้ยังมีบทบาทและอิทธิพลสำคัญในการขัดเกลาบุคลาการในสังคม ครอบครัวจึงมีคุณสมบัติพิเศษที่แตกต่างจากสถาบันอื่นๆ คือ เป็นสถาบันแรกสุดที่บุคคลได้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ครอบครัวจึงมีอิทธิพลต่อบุคคล^๑

หากครอบครัวส่วนใหญ่ของสังคมเป็นครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ปรองดองมีระเบียบวินัย มีคุณธรรม สมาชิกทุกคนรู้จักหน้าที่ มีความรับผิดชอบและตระหนักต่อหน้าที่และบทบาทของตนเอง สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเจริญ และเรียกว่า เป็นสังคมของผู้ที่มีความเจริญแล้ว

---

^๑ รัชนิกร เศรษฐ์, สังคมวิทยาชนบท, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘),
หน้า ๑๒๖.

เพราะทุกคนในครอบครัวเป็นผู้ที่ประกอบไปด้วยจริยธรรม ย่อมจะเกื้อกูลประโยชน์ต่อประเทศชาติได้ดี

แต่ทว่าในปัจจุบันสังคมไทยได้พัฒนามาจากลักษณะที่เรียบง่ายเป็นสังคมที่สลับซับซ้อนยิ่งขึ้นจึงก่อให้เกิดปัญหามากมายแก่เด็กและเยาวชนที่ได้ถือกำเนิดขึ้นมา บทบาทของพ่อแม่และการเลี้ยงดูจากครอบครัวเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการสร้างพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของเด็กและเยาวชน เช่น ปัญหาความแตกแยกของครอบครัว ปัญหาความไม่สม่ำเสมอในการกวดขันพฤติกรรมและการลงโทษ โดยอาจจะเข้มงวดกวดขันกับความประพฤติของเด็กมากจนเกินไป หรือไม่ก็ละเลยไม่ค่อยกวดขัน แม้กระทั่งการขาดความอบอุ่นในครอบครัว เช่น พ่อแม่มีพฤติกรรมที่ทะเลาะเบาะแว้งหรือทุบตีทำร้ายร่างกายกันเป็นประจำ ย่อมส่งผลต่อจิตใจของเด็ก ทำให้กลายเป็นผู้ขาดความมั่นคงทางจิตใจและอารมณ์ เมื่อถูกกดดันมากก็จะหาทางออกด้วยการกระทำผิดต่างๆ^๒

ส่วนในกรณีที่พ่อแม่ไม่มีเวลาเลี้ยงดูลูกนั้น เห็นได้ว่าเด็กบางคนเมื่อเกิดมาตั้งแต่แรกคลอดจนถึงห้าขวบปีแรก ก็ไม่ได้รับการเลี้ยงดูหรือถูกเลี้ยงอย่างใกล้ชิดจากพ่อแม่ เนื่องจากสภาวะทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พ่อแม่ต้องออกไปประกอบอาชีพนอกบ้าน ปล่อยให้ลูกอยู่กับพี่เลี้ยง หากเด็กได้อยู่กับพี่เลี้ยงตลอดเวลาหรือมากกว่าการอยู่กับพ่อแม่ เด็กจะซึมซับรับเอาต้นแบบบางประการมาจากพี่เลี้ยง ที่มีส่วนทำให้เกิดความแปลกแยกทางด้านความรู้สึกผูกพันกับพ่อแม่ ทำให้มีผลกระทบด้านพฤติกรรมต่างๆ เช่น ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ ไม่มีความไว้วางใจต่อพ่อแม่ และอาจนำไปสู่ปัญหาอื่นๆ^๓ ครอบครัวเป็นสถาบันที่เด็กใกล้ชิด หากมีการปลูกฝังและเลี้ยงดูอย่างผิดรูปแบบก็ส่งผลต่ออารมณ์และพฤติกรรมของเด็ก

ปัญหาที่สังคมกำลังประสบอยู่ เป็นเรื่องที่น่าสนใจ คิดค้น เพื่อหาแนวทางแก้ไขที่ถูกต้อง ตามหลักการพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะบิดามารดามีความเกี่ยวข้องกับบุตรตั้งแต่เริ่มปฏิสนธิและเจริญเติบโตในครรภ์ ผู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับบุตรมากที่สุดเมื่ออยู่ในครรภ์คือมารดา เพราะบุตรได้อาศัยครรภ์ของมารดาสำหรับการเจริญเติบโตจนครบกำหนดคลอดออกมา ส่วนผู้เป็นบิดา ในฐานะผู้ให้กำเนิดบุตรร่วมกับมารดา เมื่อตอนที่มารดาตั้งครรภ์ฝ่ายบิดาก็เป็นผู้ที่มีความสำคัญในการดูแลมารดา ตลอดจนรับภาระต่างๆ แทนมารดาด้วย จึงนับได้ว่าบิดามารดาที่มีความสำคัญต่อบุตรตั้งแต่ยังไม่คลอด ต่อเมื่อบุตรคลอดออกมาแล้ว หน้าที่ของบิดาและมารดาที่

^๒ คุรยละเอียดใน โสภ ชาติมันน์, บุคลิกภาพและพัฒนาการ : แนวโน้มสู่พฤติกรรมปกติและการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนของเด็กและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้งแฮส, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๐-๑๓๘.

^๓ พรพิมล เจียมนาครินทร์, พัฒนาการวัยรุ่น, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ตันอ้อแกรมมี, ๒๕๔๐), หน้า ๗๒-๗๓.

พึงปฏิบัติต่อบุตรก็ยังคงมีต่อไป เนื่องด้วยสมาชิกของครอบครัวประกอบด้วยบิดา มารดา และ บุตร พ่อแม่จึงนับว่าเป็นบุคคลสำคัญในครอบครัว

หลังจากที่ได้กล่าวถึงสภาพของปัญหาด้านสถาบันครอบครัวในสังคมไทยปัจจุบัน แล้ว พบว่าพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้ตระหนักและให้ความสำคัญต่อปัญหา ดังกล่าว โดยเฉพาะปัญหาครอบครัวที่เกิดจากบิดามารดามีบทบาทและหน้าที่น้อยลงในการ รับผิดชอบเลี้ยงดูเด็ก ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมาในสังคม ในสถาบันครอบครัวกล่าวได้ว่าพ่อแม่เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่สุดสำหรับเด็ก โดยเฉพาะการที่ พ่อแม่ผู้ปกครองมีทัศนคติที่ดี ก็จะเป็นแบบอย่างทางการปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมที่ดี สำหรับเด็ก ทั้งนี้เพราะมูลฐานพฤติกรรมของเด็กจะได้รับการถ่ายทอดมาจากบิดาและมารดา^๔ จากการศึกษาข้อมูลยืนยันได้ว่าเด็กและวัยรุ่นมักจะมีการเลียนแบบบทบาทผู้อยู่ใกล้ชิด และมี แนวโน้มที่จะปฏิบัติตาม^๕ บิดามารดาจึงเป็นบุคคลที่มีอิทธิพลต่อเด็ก และมักได้รับการยกย่องว่า เป็นปฐุชนียบุคคลของบุตร พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า พ่อแม่เป็นมิตรในเรือนของบุตร^๖ หรือมีบางที่ พระพุทธเจ้าได้ตรัสฐานะของบิดาและมารดาไว้ ๔ ประการ ได้แก่

๑. พ่อแม่เป็นพระพรหมของลูก
๒. พ่อแม่เป็นครูอาจารย์คนแรกของบุตร
๓. พ่อแม่เป็นบุคคลที่ควรแก้วัดตุที่ลูกควรบูชา
๔. พ่อแม่เป็นผู้อนุเคราะห์บุตร เลี้ยงดูบุตรจนเติบโตใหญ่สามารถดูแลตนเองได้^๗

ด้วยความสำคัญของบิดาและมารดาดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า โดยภาพรวม สถาบันครอบครัวมีความสำคัญต่อการอบรมเลี้ยงดูเด็ก แม้ว่าสภาพสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปมาก น้อยเพียงใดก็ตาม การประยุกต์หลักการพัฒนาเด็กในด้านที่เกี่ยวกับสถาบันครอบครัว ที่นี้ หมายความว่าถึงบทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่ในการเลี้ยงดูเด็กนั้น ตามทัศนะของพระพรหมมิ่ง คลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) พบว่ามีความสอดคล้องกับหลักการในพระพุทธศาสนา

^๔ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักรลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๔.

^๕ ดูรายละเอียดใน สายฝน จันทะพรหม, "อิทธิพลของครอบครัวและกลุ่มเพื่อนที่มีต่อความฉลาดทาง อารมณ์ของวัยรุ่นตอนปลายศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี นักศึกษาชาย-หญิง ชั้นปีที่ ๑ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์". วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๖, หน้า ๔๘.

^๖ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^๗ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๗.

ซึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของบิดามารดาพึงปฏิบัติต่อบุตรนั้น คือหลักธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของทศธรรม ๖^๘ อันได้แก่ ทิศเบื้องหน้า (ปรัตถิมทิศ) คือ การประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา การวิเคราะห์หลักการพัฒนาเด็กเพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ในด้านที่เกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่ นั้น พบว่าสอดคล้องกับหลักการในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในที่นี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามหลักทศธรรม ๖ ซึ่งจะกล่าวถึงเฉพาะทิศเบื้องหน้า (ปรัตถิมทิศ) ที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติหน้าที่ของพ่อแม่ที่พึงปฏิบัติต่อบุตรเท่านั้น พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของบิดาและมารดาไว้^๘ ซึ่งจะแยกวิเคราะห์แต่ละประเด็นตามลำดับต่อไปนี้

๑. ห้ามปรามมิให้ประพฤติชั่ว (ปาปา นีวาเรหติ)^๙

ห้ามปรามมิให้ประพฤติชั่ว (ปาปา นีวาเรหติ) คือ การกันบุตรออกจากความชั่วนั้นเองกัน หมายถึง ป้องกัน กีดกัน เพราะการประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ เป็นอกุศลกรรมที่บุคคลพึงงดเว้น^๙ เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนเสียหาย ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น บิดาและมารดาจะต้องแนะนำสั่งสอนบุตรของตนให้รู้จักละจากความชั่วร้ายทั้งหลายที่นำความเสื่อมมาสู่ชีวิตในทุกๆ ด้าน ทั้งทางด้านกาย วาจา และใจ ตลอดจนเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความประพฤติชั่ว เช่น การคบคนไม่ดี การอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นโทษ การดำรงชีวิตด้วยความประมาท ความเกียจคร้าน แนวทางแห่งความประพฤติชั่วที่บิดาและมารดาพึงห้ามปรามไม่ให้บุตรกระทำชั่ว คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ได้แก่

- (๑) การฆ่าและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น
- (๒) การละเมิดช่วงชิงทรัพย์สินของผู้อื่น
- (๓) ประพฤติผิดในกาม
- (๔) การพูดเท็จ
- (๕) การพูดส่อเสียด
- (๖) การพูดคำหยาบ
- (๗) การพูดเพ้อเจ้อ
- (๘) มีความโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น
- (๙) การอาฆาตพยาบาทปองร้ายผู้อื่น

^๘ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^๙ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

^{๑๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๑๑} ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๗/๒๑๒.

(๑๐) และการมีความเห็นผิด^{๑๒}

เนื่องจากบิดามารดามีประสบการณ์มากกว่า และย่อมรู้สิ่งที่ดีและไม่ดี สิ่งที่ดีปฏิบัติและไม่ปฏิบัติ จึงมีหน้าที่แนะนำ บอกรoadให้บุตรของตนละเว้นจากความชั่วต่างๆ ได้ และการห้ามปรามมิให้ประพฤติดุชั่วควรเริ่มตั้งแต่บุตรยังเล็กๆ โดยการบอกและแนะนำในสิ่งที่เป็นกุศลกรรมที่กระทำแล้วก่อให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่ชีวิต

๒. อบรมสั่งสอนให้ประพฤติดี (กल्याณ นิเวเสนติ)^{๑๓}

คือ การปลูกฝังในทางที่ดี ให้บุตรประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม พ่อแม่ต้องเลี้ยงดูกลม่อมเกลตาทางด้านจิตใจ เพราะใจเป็นต้นควบคุมการกระทำของคน การอบรมสั่งสอนให้ประพฤติดี ก็คือ การอบรมใจของบุตรให้ดีนั่นเอง ทั้งนี้เพราะการอบรมสั่งสอนให้บุตรเป็นคนดีด้วยการประพฤติในสิ่งที่ดีงามและเป็นประโยชน์นั้น ผู้ที่เป็นบิดาและมารดาต้องต้องการบุตรที่เป็นคนดีทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า สัปบุรุษ หรือสัตบุรุษ^{๑๔} บุตรที่เป็นสัตบุรุษ ย่อมประพฤติในสิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ ก่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่บุคคลในครอบครัวและสังคมอย่างมาก การอบรมสั่งสอนให้บุตรตั้งอยู่ในความดีได้แก่การให้ดำรงตนอยู่ในกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ อันเป็นความดีที่ต้องปฏิบัติขั้นพื้นฐาน ดังนี้คือ

- (๑) เว้นจากการฆ่าและเบียดเบียนชีวิตผู้อื่น
- (๒) เว้นจากการละเมิดช่วงชิงทรัพย์สินของผู้อื่น
- (๓) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม
- (๔) เว้นจากการพูดเท็จ
- (๕) เว้นจากการพูดส่อเสียด
- (๖) เว้นจากการพูดคำหยาบ
- (๗) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ
- (๘) ไม่มีความโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น
- (๙) เว้นจากการอาฆาตพยาบาทปองร้ายผู้อื่น
- (๑๐) และการมีความเห็นถูกต้องเป็นสัมมาทิฎฐิ^{๑๕}

บิดามารดาจะต้องปลูกฝังให้บุตรมีจิตสำนึกทางด้านคุณธรรม และมีฉันทะในการทำความดี และพัฒนาให้มีความดียิ่งๆ ขึ้น เพราะความดีเป็นสิ่งที่ไม่ควรสันโดษ ไม่สันโดษในกุศลธรรม พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตเหมือนกับต้นไม้

^{๑๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๑๔} อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๘/๒๙๗.

^{๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๖๐/๔๓๑-๔๓๒.

เพราะต้นไม้ที่จะเติบโตสมบูรณ์ได้ดี เจ้าของจะต้องดูแลกำจัดวัชพืชและไม้อื่นๆ ที่เป็นตัวแย่งอาหาร และบำรุงด้วยปุ๋ยและน้ำอย่างถูกวิธีจึงจะเจริญงอกงาม ขึ้นตอนในการพัฒนาตนตามหลักพระพุทธศาสนา จะต้องละทิ้งสิ่งที่เป็นบาปอกุศล และในขณะเดียวกันก็ต้องสร้างกุศลกรรมให้เกิดขึ้นด้วย หน้าที่ของบิดามารดาประการหนึ่งนั้นคือ ต้องให้การอบรมสั่งสอนบุตรให้ตั้งตนอยู่ในความดีงาม ตามหลักการของพระพุทธศาสนา คือ การเว้นจากการกระทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องใส^{๑๖}

๓. ส่งเสริมให้ศึกษาเล่าเรียน (สิปปิ สิกฺขาเปหฺติ)^{๑๗}

บิดามารดาถือว่าเป็นครูคนแรกของบุตร เพราะสอนให้บุตรได้รู้จักเรียนรู้สิ่งต่างๆ มากมายก่อนใครอื่น อีกคำหนึ่งท่านเรียกว่าเป็น ผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร เพราะบุตรได้พบกับบิดาและมารดาก่อนใครอื่น บิดาและมารดาจึงเป็นตัวแทนของชายหญิงทั้งโลกที่บุตรได้เรียนรู้ อีกทั้งพฤติกรรมที่บิดาและมารดาได้แสดงให้บุตรเห็น เป็นการปลูกฝังพฤติกรรมดังกล่าวแก่บุตรทั้งทางตรงและทางอ้อม^{๑๘} นอกจากบิดามารดาจะสอนให้บุตรของตนได้เรียนรู้ในสิ่งต่างๆ รอบตัวแล้ว หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือส่งเสริมให้เขาได้รับการศึกษา สามารถนำความรู้ที่นั้นมาประกอบอาชีพเพื่อเลี้ยงตัวและครอบครัวต่อไปได้ในอนาคต ด้วยเหตุนี้ บิดามารดาจึงควรที่จะส่งเสริมเรื่องการศึกษาเล่าเรียน เพื่อให้บุตรเติบโตมาพอมีความรู้ความสามารถที่จะเลี้ยงชีพของตนต่อไปได้

๔. เป็นธุระให้บุตรเมื่อจะมีคู่ครอง (ปฏฺิฐุเปน ทาเรน สญฺโญเชหฺติ)^{๑๙}

เมื่อบุตรเติบโตเป็นผู้ใหญ่สมควรที่มีครอบครัวแล้ว บิดามารดาต้องรับภาระหน้าที่ในการเอาใจใส่ดูแลด้านการมีครอบครัวของบุตร เริ่มต้นจากการให้คำปรึกษาแนะนำในการเลือกคู่ครอง โดยให้คำปรึกษาในฐานะที่บิดามารดาเคยมีประสบการณ์ผ่านเรื่องนี้มาก่อน ย่อมให้คำปรึกษาที่ดีและมีประโยชน์ต่อบุตรได้ ในที่นี้รวมทั้งการจัดการตามประเพณีที่มีมา เช่น การสู่ขอ การหมั้นหมาย ตลอดจนการสมรส บิดามารดามีหน้าที่ในการช่วยเหลือทรัพย์สินด้านเงินทองอันเป็นค่าธรรมเนียมในการแต่งงาน ในที่นี้หมายถึง ค่าสินสอดทองหมั้น ค่าใช้จ่ายในการจัดงานแต่งงาน เป็นต้น

^{๑๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^{๑๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม,

พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

ในสังคมปัจจุบันบทบาทในด้านนี้อาจลดน้อยลง แต่บิดาและมารดาก็ยังคงมีหน้าที่ต้องคอยให้คำแนะนำบุตรให้รู้จักเลือกคนที่ดี เพื่อมาเป็นสามีและภรรยา ส่วนในอดีตนั้นผู้ใหญ่เป็นผู้จัดหาคู่สมรสให้บุตรเอง จะเห็นได้ว่า บิดามารดามีบทบาทมากในการเลือกคู่ครองให้กับบุตรของตน เพื่อให้ได้มาซึ่งบุตรเขย และบุตรสะใภ้ที่ดี โดยคำนึงถึงความผาสุกอันจะเกิดขึ้นกับครอบครัวของบุตรเป็นสำคัญ

๕. มอบทรัพย์สินมรดกให้เมื่อถึงกาลอันสมควร (สมเย ทายชุชฺ นียยาเทหติ)^{๒๐}

บิดามารดาเป็นผู้ให้การสงเคราะห์บุตรด้วยทรัพย์สินเงินทองตามที่จำเป็น เพื่อให้เขาได้นำไปใช้จ่ายส่วนตัว และเมื่อบุตรอยู่ในวัยอันสมควรที่จะต้องได้รับมรดกจากตระกูล ผู้เป็นบิดามารดาจะต้องแบ่งปันมรดกของตระกูลให้แก่บุตรของตนเพื่อเป็นฐานในการสร้างตัวต่อไปในอนาคต การให้มรดกนั้น เมื่อถึงกาลเวลาอันควรจึงให้ ถ้ายังไม่ถึงเวลาอันควร เช่น บุตรยังอยู่ในวัยเยาว์และไม่รู้จักค่าของเงินทองทรัพย์สินสมบัติ ควรรอให้บุตรเติบโตก่อน จึงมอบให้ หรือในทางตรงกันข้ามหากว่าบุตรยังประพฤติชั่วอยู่ เช่น หมกมุ่นอยู่ในอบายมุข ควรให้บุตรกลับตัวเสียก่อนแล้วจึงมอบทรัพย์สินให้ ดังที่กล่าวมานี้ การมอบทรัพย์สินสมบัติให้กับบุตรนั้นจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และให้ในเวลาที่เหมาะสม ไม่ควรตามใจบุตร หรือเลี้ยงบุตรด้วยเงินทอง โดยปราศจากความรัก และการดูแลเอาใจใส่ เพราะเป็นการก่อให้เกิดปัญหาแก่เด็ก นั่นคือ จะเป็นการปลูกฝังค่านิยมทางด้านวัตถุให้กับบุตร ทำให้ไม่รู้จักคุณค่าของเงิน เป็นการสร้างนิสัยความฟุ้งเฟ้อ ตามใจตนเองจนเกินขอบเขต ทำให้ขาดความพากเพียรในการแสวงหาและพึ่งพาตนเอง เพราะได้รับการตามใจจากบิดาและมารดาจนเกิดความเคยชิน อันเป็นการทำลายบุตรโดยวิธีการทางอ้อม

ดังนั้น จึงสรุปตรงนี้ได้ว่าการปฏิบัติต่อกันระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา หรือบทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่ที่จะพึงปฏิบัติต่อบุตรนั้น พระพุทธศาสนามีหลักการที่วางไว้อย่างชัดเจนและสามารถนำมาใช้ได้ในปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ทิศเบื้องหน้า ในหลักธรรมที่ว่าด้วยทิศ ๖ นั้น เป็นการกล่าวถึงหน้าที่ของมารดาบิดาที่มีต่อบุตร การที่เด็กเข้าใจความหมายของพ่อแม่เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดนั้น ถือเป็นความหมายในระดับต่ำ แต่ถ้าเป็นความหมายทางสังคมก็สูงขึ้นมา กล่าวคือ พ่อแม่เป็นผู้รับผิดชอบต่อบุตร สูงขึ้นไปถึงขั้นอุดมคติ พ่อแม่คือ พระอรหันต์ประจำเรือน^{๒๑}

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒., ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๒๑} พุทธศาสนิกขุ, ทิศธรรม ธรรมะที่เป็นทางเดินของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๔๒.

เด็กจะมองภาพพจน์หรือมีความเข้าใจในพ่อแม่แบบใดก็ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมที่แสดงออกมาของผู้เป็นพ่อเป็นแม่ที่ประพฤติปฏิบัติต่อลูก วิธีการแก้ไขปัญหาก็ดีทางหนึ่งนั่นคือผู้เป็นพ่อแม่และลูกจะต้องหันมาฟังฟังและพิจารณาวิธีการในทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันระหว่างพ่อแม่และบุตรธิดาว่าปฏิบัติตามหลักการทางพระพุทธศาสนาบ่อยมากแค่ไหน นอกจากนี้ปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้คือ สภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยพุทธกาล มีความจำเป็นที่พ่อแม่จะต้องศึกษาศาสตร์ในปัจจุบันควบคู่ไปด้วย เช่น จิตวิทยาพัฒนาการสำหรับลูก เพื่อจะได้รู้ว่าคุณเจริญเติบโตของลูกในแต่ละช่วงวัยเป็นอย่างไร ลูกต้องการอะไรในวัยนั้นๆ หรือศาสตร์อื่นๆ ที่สามารถนำมาพัฒนาตนเองและครอบครัวให้เจริญขึ้นได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นในสังคมปัจจุบัน เพราะสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากทั้งเทคโนโลยีการสื่อสารต่างๆ มีความสะดวกสบายมากกว่าสมัยแต่ก่อน พ่อแม่คงทำตัวแบบเก่าคงจะยากและอาจไม่ทันกับแนวความคิดของเด็กในยุคปัจจุบัน

แต่ทั้งนี้ผู้ที่ เป็นพ่อแม่และลูกก็จะขาดธรรมชาติ ซึ่งเป็นการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้ โดยเฉพาะการปฏิบัติหน้าที่ต่อกันระหว่างพ่อแม่กับลูก เพราะจะทำให้ลูกมีความสมบูรณ์ทางกายและเป็นผู้ที่มีจิตใจดีงาม พ่อแม่เองก็เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ลูกด้วย จึงจะทำให้ลูกมีความเชื่อฟัง พร้อมทั้งยอมประพฤติปฏิบัติตามโดยไม่มีข้อสงสัย ดังนั้น ถึงแม้ว่าจะมีศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาก็เป็นเพียงองค์ประกอบเสริมที่จะพัฒนาเด็กให้ดีขึ้น แม้กระนั้นการปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งและขาดมิได้เพราะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกให้มีความรักความอบอุ่นในครอบครัว ทำให้ซึ่งปัญหาเด็กและวัยรุ่นในสังคมลดน้อยลง

๔.๒ ด้านสถาบันการศึกษา (บทบาทและหน้าที่ของครู)

องค์ประกอบที่สองที่จะพัฒนาเด็กคือ สถาบันการศึกษา ในที่นี้ก็คือบทบาทและหน้าที่ของครู และอาจารย์ผู้สอน พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงบทบาทของครูที่สำคัญไว้ความตอนหนึ่งว่า

...อันความเจริญก้าวหน้าของโลกทุกด้านเป็นผลงานของครูทั้งนั้น โลกจะขาดครูเสียไม่ได้ ครูต้องมีอยู่และต้องรับช่วงต่อไปให้มากขึ้น บรรดาความรู้ทั้งหมดอยู่ที่ครู ถ้าหากขาดครูเสียแล้ว ความรู้ของโลกจักหายไป โลกจะเต็มไปด้วยความโง่ ความหลง ไม่เข้าใจตามความเป็นจริง^{๒๒}

จากความสำคัญดังกล่าว นำมาซึ่งการศึกษาบทบาทของครูที่ดี เพื่อการพัฒนาเด็ก ทั้งนี้เนื่องจากในปัจจุบันสภาพแวดล้อมทางสถาบันการศึกษามีบทบาทหน้าที่คล้ายกับสถาบันครอบครัว ส่วนหนึ่งเนื่องด้วยเด็กและเยาวชนยังคงต้องใช้ชีวิตในการศึกษาหาความรู้อยู่ในโรงเรียน หากเด็กและเยาวชนไม่ได้รับการเอาใจใส่ในด้านการศึกษา อบรมบ่มนิสัยอย่างดีพอ ย่อมจะมีผลต่อการสร้างปัญหาทางพฤติกรรมของเด็กได้ในอนาคต ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่า พฤติกรรมการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน ส่วนหนึ่งเป็นผลที่ได้มาจากพฤติกรรมด้านลบที่ได้รับมาจากโรงเรียน^{๒๓}

ครูและอาจารย์ นอกจากจะมีบทบาทด้านการอบรมสั่งสอนให้เด็กมีความรู้ทางการศึกษาแล้ว การที่ครูได้ชื่อว่าเป็นแม่พิมพ์ จึงชี้ให้เห็นบทบาทสำคัญอันเป็นต้นแบบที่ดี ซึ่งเด็กผู้เป็นอนาคตอันสำคัญของชาติ จะประพฤติและปฏิบัติตามในเรื่องของคุณธรรมและจริยธรรม เพราะปัจจุบันสังคมการศึกษาเปลี่ยนจากวัดมาเป็นสถาบันการศึกษาแล้ว ทั้งนี้สถาบันการศึกษา คือ ครู และอาจารย์ นอกจากการทำหน้าที่ให้ความรู้ทางด้านวิชาการแล้ว ยังมีความจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ในการอบรมปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้เกิดขึ้นในตัวเด็กอีกด้วย ครูอาจารย์พึงอนุเคราะห์ศิษย์ตามหลักการดังนี้^{๒๔}

๑. แนะนำฝึกรอบมให้เป็นคนดี
๒. สอนให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๓. สอนศิลปวิทยาให้สิ้นเชิง
๔. ส่งเสริมยกย่องความดีงามให้ปรากฏ

^{๒๒} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), *วาทธรรมปัญญาอันต*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๐.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน โสภา ชปิลมันน์, *บุคลิกภาพและพัฒนาการ : แนวโน้มสู่พฤติกรรมปกติและการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนของเด็กและเยาวชน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๙.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *ธรรมนุญชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

๕. สร้างเครื่องคุ้มภัยให้สารทิศ คือ สอนฝึกศิษย์ให้วิชาเลี้ยงชีพได้จริง และรู้จักดำรงตนได้ด้วยดี^{๒๕} ที่กล่าวมาข้างต้น คือ ทักษะนิเทศ (ทิศเบื้องขวา) กล่าวถึง ครูอาจารย์ย่อมจะอนุเคราะห์ศิษย์ทั้งหลายด้วยประการต่างๆ ดังกล่าวมานี้

อย่างไรก็ตามการปฏิบัติต่อกันระหว่างครูอาจารย์กับลูกศิษย์ เป็นอีกองค์ประการหนึ่งของการพัฒนาเด็กที่มีอาจจะหลีกเลี่ยงได้ บุคคลที่จะเป็นครูได้นั้นไม่ใช่เป็นผู้ที่รับจ้างสอนหนังสือเป็นอาชีพ หรือใช้สติปัญญาเป็นสินค้าขายความรู้เพื่อเอาเงินมาเลี้ยงชีวิต ครูอาจารย์ต้องเป็นผู้นำทางฝ่ายวิญญาณ^{๒๖}

แต่ในปัจจุบันมักจะมองครูอาจารย์ในฐานะเป็นลูกจ้างสอนหนังสือให้แก่เด็ก ทำให้ไม่เกิดความเคารพบูชาครูอาจารย์อย่างเป็นปราชญ์บุคคล ซึ่งต่างจากโบราณกาลที่ให้มองครูบาอาจารย์เป็นปราชญ์บุคคลผู้ที่ศิษย์ต้องให้ความเคารพนับถือ^{๒๗} คำกล่าวที่ยกมาเป็นการชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่จะมาเป็นครูอาจารย์นั้นต้องมีความเข้าใจในอาชีพครูให้ถูกต้อง เป็นครูด้วยจิตวิญญาณ พร้อมทั้งจะเสียสละประโยชน์และความสุขส่วนตัว เพื่อมอบความรู้ ความรัก และคอยให้คำปรึกษาแนะนำแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ลูกศิษย์ด้วยใจจริง

ปัจจุบันมักมีข่าวคราวความเสียหายที่เกิดขึ้นกับครูอยู่บ่อยครั้ง แม้ว่าจะเป็นส่วนน้อยที่เกิดขึ้น แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าการตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ของครูอาจารย์เปลี่ยนไปกว่าเดิมมาก ในสมัยอดีตมาก เช่น ข่าวกรณีที่ครูทำอนาจารนักเรียน^{๒๘} ครูข่มขืนนักเรียน^{๒๙} ครูทำร้ายร่างกายนักเรียน^{๓๐} เป็นต้น เรื่องที่เกิดขึ้นนี้เป็นพฤติกรรมที่ผิดจรรยาบรรณของครูเป็นอย่างมาก และไม่ควรที่จะเกิดขึ้นกับครูที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้อบรมสั่งสอนศิษย์ ในปัจจุบันไม่ควรมองข้ามปัญหานี้จะต้องหาทางแก้ไข เพราะทำให้ให้นักเรียนเกิดความกลัว ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างครูอาจารย์และลูกศิษย์ได้ ทั้งนี้ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นครูต้องเป็นผู้ที่นำเคารพยกย่อง เป็นคนที่ศิษย์ให้ความไว้วางใจเหมือนกับพ่อแม่คนที่สอง

สาเหตุที่เกิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นอาจเป็นเพราะหลายสาเหตุที่เป็นปัจจัยต่อกัน หนทางที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวเหล่านี้คือ ต้องปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งความเป็นครู ต้องรักในวิชาชีพครู สั่งสอนศิษย์ด้วยความเสียสละ ด้วยความจริงใจ และที่สำคัญจะต้องปฏิบัติต่อกันระหว่างครู

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๓.

^{๒๖} พุทธศาสนิกชน, ทิศธรรม ธรรมะที่เป็นทางเดินของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ม.ป.ป.), หน้า ๔๒.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

^{๒๘} เดลินิวส์, ฉบับที่ ๑๙, ๗/๑๙, (๙ ตุลาคม ๒๕๕๖) : หน้า ๒.

^{๒๙} สยามรัฐ, ปีที่ ๕๔, ฉบับที่ ๑๙, ๔๒๙, (๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๖) : หน้า ๑๔.

^{๓๐} เดลินิวส์, ฉบับที่ ๑๙, ๗/๒๓, (๙ ตุลาคม ๒๕๕๖) : หน้า ๒.

อาจารย์กับศิษย์ตามหลักทศ ๖ โดยเคร่งครัด^{๓๑} การปฏิบัติหน้าที่ต่อกันของศิษย์และอาจารย์ ในทางพระพุทธศาสนา สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ ในสังคมปัจจุบันทุกข้อ เพราะเป็นเรื่องทั่วไปที่ครูอาจารย์กับศิษย์ต้องปฏิบัติต่อกันในชีวิตประจำวัน ดังนั้น การที่จะนำหลักการ ประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่างศิษย์กับอาจารย์ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึงพาหลักการทาง พระพุทธศาสนา ครูอาจารย์และลูกศิษย์ต้องมีความเคารพ เอื้อเฟื้อต่อกัน ครูเองต้องเป็น แบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์ และที่สำคัญต้องมีความเข้าใจพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาวงของเด็กๆ เพราะ นอกจากเด็กจะมีที่ปรึกษาเป็นพ่อแม่แล้ว ผู้ที่จะเป็นที่ปรึกษาได้อีกทางหนึ่งก็คือครู อาจารย์ เพื่อที่จะชี้แนะแนวทางที่ถูกต้องให้เด็กนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างปกติสุข

นอกจากหลักของทศ ๖ ที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) นำมาใช้เป็น หลักปฏิบัติในการพัฒนาเด็กที่เกี่ยวกับบทบาทของครูอาจารย์แล้ว ท่านยังได้นำหลักพุทธธรรม อื่นๆ ที่พืงนำมาประพฤติปฏิบัติเพื่อเป็นหลักส่งเสริม สนับสนุน และเกื้อกูลต่อการปฏิบัติ ระหว่างครู อาจารย์ และศิษย์อีกด้วย

ในที่นี้หลักธรรมที่เหมาะสมแก่การนำมาประยุกต์ใช้กับครูอาจารย์และศิษย์ใน สังคมปัจจุบัน เช่น ปฏิสัณถาร ๒ คือ อามิสปฏิสัณถาร และธัมมปฏิสัณถาร^{๓๒}

อามิสปฏิสัณถาร การต้อนรับด้วยสิ่งของ ในข้อธรรมนี้ ครูกับนักเรียนก็สามารถ แสดงความรักต่อกันด้วยการมอบสิ่งของให้แก่กันและกันได้ เช่น ในวันเด็ก ครูกับนักเรียนที่ โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ มีการร่วมกันจัดกิจกรรม การแสดง ต่างๆ เป็นต้น เมื่อถึงวันครู นักเรียนก็ร่วมกันจัดงานให้ครู ร่วมกันแสดงความเคารพ พระ พรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้นำมาใช้คือ ในกรณีการช่วยเหลือในฐานะครูแก่นักเรียนที่ด้อยโอกาส ท่านจะช่วยเหลือในด้านอุปกรณ์การเรียนการสอนกับเด็กในโรงเรียน ต่างๆ ที่ทางบ้านมีฐานะยากจน ครูอาจอุปการะช่วยเหลือนักเรียนได้ตามความสามารถของตน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีอันดีระหว่างครูอาจารย์และเด็กนักเรียน

ส่วนธัมมปฏิสัณถาร คือ การต้อนรับด้วยธรรม ครูต้องให้การอบรมสั่งสอนศิษย์แต่ ในเรื่องที่ดีๆ เพราะการแนะนำอบรมสั่งสอนในเรื่องที่ดีๆ ก็เหมือนกับการให้ธรรมนั่นเอง สอน ศิษย์ให้รู้จักใช้ชีวิตในทางที่ถูกต้อง สามารถพึ่งพาตนเองได้ในสังคม ไม่มีความเห็นแก่ตัว ช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากในสังคม เป็นต้น

^{๓๑} คู่มือการประพฤติปฏิบัติต่อกันระหว่างครูอาจารย์กับศิษย์ในบทที่ ๒ หน้า ๑๒-๑๔

^{๓๒} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๑๕๒/๑๒๓.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านมักอบรมเด็ก ๆ อยู่เสมอ เห็นได้จากกิจวัตรของท่านที่ทุก ๆ วันอาทิตย์ ท่านจะเดินไปประชุมนักเรียนหลังจากเข้าแถวแล้ว เพื่ออบรมธรรมะที่เข้าใจง่าย ๆ ให้แก่เด็ก ๆ^{๓๓} ทั้งนี้เพื่อให้เด็กดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีในพระพุทธศาสนา รวมทั้งการสั่งสอนให้เด็กนักเรียนพูดคุยสนทนากับครูอาจารย์ด้วยความเคารพ พูดแต่คำที่ไพเราะอ่อนหวาน ไม่พูดดูหมิ่นหรือินทาครูอาจารย์ลับหลัง มีวินัย ตั้งใจศึกษาในคำสั่งสอนของครูอาจารย์ด้วยความตั้งใจ นอกจากนี้หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ได้ในยุคปัจจุบัน คือ หลักธรรมที่ว่าด้วยอิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ คือ ธรรมที่ทำให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ทั้งครูอาจารย์และศิษย์ เพราะถ้าใครประพฤติปฏิบัติตามนี้ ความสำเร็จในหน้าที่การงานของตนก็จะบรรลุตามเป้าหมาย ครูอาจารย์ก็เช่นกัน ถ้าประพฤติปฏิบัติตาม การสอนก็จะสำเร็จลุล่วงลงไปได้ด้วยดี ส่วนนักเรียนก็ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า มีผลการเรียนที่ดี เป็นต้น ประกอบด้วยหลักการดังต่อไปนี้

๑. **ฉันทะ** ความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่ตนทำ ไม่ว่าจะครูอาจารย์หรือว่านักเรียน ในที่นี้คือครูผู้สอนจะต้องมีความรักในการสอน ต้องเป็นครูด้วยใจรัก พร้อมเสียสละประโยชน์เพื่อศิษย์ ยึดมั่นในจรรยาบรรณวิชาชีพครู ส่วนศิษย์ต้องมีความรักในการศึกษาหาความรู้ ไม่เบื่อหน่ายที่จะพัฒนาตนพยายามขวนขวายหาความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ จะเห็นได้ว่าปัจจุบันเกิดปัญหาระหว่างครูอาจารย์และศิษย์ปรากฏให้เห็นในสังคม เช่น ครูทำเรื่องไม่ดีต่อศิษย์ หรือศิษย์ตั้งกลุ่มชกต่อยกับโรงเรียนหรือสถาบันต่างๆ เทียมั่วสุมกับเพื่อน เป็นต้น ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ก็เพราะครูอาจารย์ และศิษย์ขาดฉันทะ คือ ไม่รักที่จะเรียนหรือเป็นครูอาจารย์โดยอาชีพ ไม่ประพฤติปฏิบัติตนตามจรรยาบรรณของความเป็นครู ส่วนนักเรียนรักที่จะเป็นนักเลงมากกว่าความเป็นนักเรียน ปัญหาจึงเกิดขึ้นบ่อยครั้งไม่มีวันจบสิ้น ฉะนั้น ครูและอาจารย์ต้องที่จะสอนด้วยใจรักในวิชาชีพครู และนักเรียนต้องตั้งใจเรียนด้วยความมุ่งมั่น

๒. **วิริยะ** มีความพากเพียร ครูอาจารย์ต้องมีความพากเพียรที่จะพัฒนาตนเอง พยายามศึกษาหาข้อบกพร่องของตน เพื่อที่จะปรับปรุงการสอนของตนให้มีการพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ให้ทันยุคทันสมัย ที่สำคัญครูอาจารย์ในปัจจุบัน จำเป็นจะต้องหาจุดบกพร่องของตน เพื่อให้กระบวนการเรียนการสอนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ เช่น เพิ่มพูนทักษะความชำนาญ เทคนิค องค์ความรู้ใหม่ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการจัดหาสื่อทุกอย่างที่จะนำมาประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีแก่ศิษย์ ส่วนศิษย์เองจะต้องมีความขยันหมั่นเพียรในการเรียน ขยันแสวงหาความรู้ รับผิดชอบงานที่ครูอาจารย์สั่ง มีความตั้งใจเรียน เพราะในปัจจุบันการแสวงหาความรู้มีได้หลายทาง ไม่เฉพาะ

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระมหานัฐภัทร จิตวชิรเมธี (กัญจิวงศ์), ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

แต่ในหนังสือเท่านั้น การใช้สื่อเทคโนโลยีต่างๆ ก็สามารถนำมาใช้ศึกษาหาความรู้ได้ ดังนั้น การที่ครู และนักเรียน มีความผูกพัน ต่างฝ่ายต่างหาความรู้เพื่อที่จะมาสอนมาเรียน เชื่อแน่ว่าครูไทยและเด็กไทย ย่อมก้าวไปไกลและสามารถสู้กับสังคมโลกได้อย่างไม่อายใคร

๓. จิตตะ คือ มีใจฝักใฝ่ จิต คือ รับรู้ในสิ่งที่ตนทำ ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย อุทิศตัวอุทิศใจทำเรื่องนั้นบ่อยๆ จนเข้าใจอย่างดี เพราะไม่ว่าจะเป็นการสอนของครูอาจารย์หรือ การเรียนของนักเรียน ถ้าจิตใจเลื่อนลอยเวลาเรียนหนังสือแล้ว จะทำให้เสียสมาธิไม่เข้าใจในเรื่องที่ตนเรียนได้ดีเท่าที่ควร

๔. วิมังสา เผ่าคอยพิจารณาให้เห็นจริง ครูและนักเรียนจะต้องรู้จักทดลองวางแผน และวัดผลคิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นต้น เพื่อให้การเรียนการสอนสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี มีการพัฒนาตนให้มีความรู้ความสามารถขึ้นเรื่อยๆ จนเกิดปัญญาเห็นแจ้งและเข้าใจในวิชาที่เรียนที่สอน ดังนั้น ไม่ว่าครูอาจารย์และนักเรียน ถ้าประพฤติตามหลักธรรมทั้ง ๔ ย่อมทำให้การเรียนการสอนสามารถดำเนินไปได้ด้วยดี สรุป คือ ครูอาจารย์และนักเรียนจะต้องรักในการเรียนการสอน สู้ไม่ถอยทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด มีความเอาใจใส่อย่างจริงจัง พร้อมทั้งเรียนและสอนด้วยการพิจารณาปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริง

หลักธรรมที่ได้กล่าวมาในขั้นต้นนั้น เป็นหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาประยุกต์ใช้ได้ในยุคปัจจุบันเพื่อให้ครูตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตน จะเห็นได้ว่า อิทธิพลของครูบาอาจารย์ที่มีต่อเด็กนั้นล้นลึกและยาวนาน ดังที่พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงการที่ครูอาจารย์เป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการสร้างชาติและทำลายเด็กของชาติ ไว้ความตอนหนึ่งว่า “...ครูเป็นผู้นำของเด็กๆ เป็นผู้ที่เด็กมองด้วยความพอใจ เลื่อมใสขอให้วางตนให้เหมาะแก่ความเป็นครูอย่างแท้จริง ต้องเป็นคนที่มีบริสุทธิ์ด้วยกาย วาจาใจ เป็นครูอยู่ทุกขณะ ทุกหนทุกแห่ง จงช่วยกันกระทำความดีให้เด็กเห็นเป็นเยี่ยงอย่าง”^{๓๔} ดังนั้น หากครูดีย่อมจะมีคุณอนันต์แก่นักเรียน แต่หากว่าครูชั่วก็ย่อมมีโทษมหันต์ ต่อเด็กดุดกัน โดยเฉพาะในเรื่องการฝึกรบด้านคุณธรรมและจริยธรรมนั้น หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของครูบาอาจารย์ นอกเหนือจากการให้ความรู้ทางวิชาการในทุกวิชา ครูที่ดีนั้น นอกจากจะต้องรักเห็นใจ และอุทิศตัวให้แก่การสอนแล้ว ต้องรู้จักเสริมจุดเด่นและแก้จุดด้อยให้กับศิษย์ได้ตระหนักในความสำคัญของคุณธรรมและจริยธรรม ความสำนึกในหน้าที่ต้องให้ศิษย์มีแนวทางการปฏิบัติตนและหลักการดำเนินชีวิตในทางที่ถูกต้องชอบธรรม ทั้งนี้ครูเองก็ต้องปรับปรุงตนเองอยู่ตลอดเวลาจนบรรลุถึงความเป็นเลิศทั้งวิชาการและทางการสอน โดยเฉพาะในด้านการฝึกรบด้านคุณธรรมและจริยธรรม ครูนั้นต้องดำรงตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ศิษย์อย่างเคร่งครัดเพื่อศิษย์จะได้มีความเชื่อถือศรัทธาและถือปฏิบัติตามด้วยความรัก

^{๓๔} พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), วาทธรรมปัญญานันทะ, หน้า ๑๑๙.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๔.๓ ด้านสถาบันพุทธศาสนา (บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์)

พระสงฆ์เป็นบุคลากรที่สำคัญของสังคม และทำหน้าที่ในการสืบอายุพระพุทธศาสนา ให้ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันแล้ว ยังทำหน้าที่ของมนุษย์ในฐานะที่อยู่อาศัยในสังคมและได้ทำหน้าที่ในการสงเคราะห์ช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ ซึ่งปัจจุบันพระสงฆ์ต้องปรับและเพิ่มบทบาทให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย เพราะพระสงฆ์เป็นบุคลากรของสังคม พระสงฆ์ย่อมได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงต้องปรับบทบาทและหน้าที่ของตนเองเพื่อให้สอดคล้องและยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อการดำรงอยู่ของศาสนาให้อยู่คู่กับสังคมไทยตลอดไปและเพื่อช่วยเหลือสังคมด้วย อันมิใช่เฉพาะการสงเคราะห์ด้านจิตใจเท่านั้น จำเป็นต้องทำหน้าที่อื่นๆ เพิ่มเติมจากที่มีอยู่ ซึ่งไม่ขัดกับพระธรรมวินัยเพราะว่ารูปใดไม่ได้พัฒนาทำการช่วยเหลือประชาชน หมู่บ้าน และสังคมแล้ว พระสงฆ์นั้นก็ถือว่าบกพร่องไม่ได้ทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ ซึ่งถือว่าพระสงฆ์ทุกรูปต่างมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อสังคมที่อาศัย^{๓๕}

แม้แต่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ ต้องการให้พระสงฆ์มีบทบาทมากขึ้นในฐานะเป็นผู้นำทางศาสนาในการช่วยพัฒนาสังคม โดยพัฒนาคนให้มีคุณธรรม และจริยธรรมมากขึ้น อันเป็นหน้าที่หลักของพระสงฆ์ และถือว่าพระสงฆ์เป็นบุคคลที่ประชาชนให้การยอมรับในการสอนโดยเฉพาะการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา เพื่อสั่งสอนให้แก่เด็กและประชาชน เพราะถือว่าพระสงฆ์เป็นบุคลากรที่สำคัญของสังคม^{๓๖}

ดังนั้น ในแง่ของการพัฒนาเด็ก ในส่วนที่เป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้มีบทบาทและโครงการที่ชัดเจน ในการจัดตั้งโครงการต่างๆ ขึ้นมาภายในวัดชลประทานรังสฤษฎ์ เช่น โครงการอบรมพระธรรมทายาท ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อให้พระภิกษุที่ได้ผ่านการอบรมจากโครงการนี้แล้ว สามารถสามารถนำหลักธรรมนั้นไปอบรมสั่งสอนประชาชน ทั้งนี้รวมถึงเด็กและเยาวชนในสังคมด้วย

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้จัดอบรมพระธรรมทายาท ณ วัดชลประทานรังสฤษฎ์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี ซึ่งเป็นโครงการฝึกฝนอบรมพระสงฆ์ให้มีความพร้อมในการปฏิบัติหน้าที่ต่างๆ ในสังคม ทั้งหน้าที่ตามพระธรรมวินัยและหน้าที่ทางสังคมควบคู่

^{๓๕} รายงานสัมมนา ปี ๒๕๒๒ ณ สำนักธรรมวิจัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๓- ๕ กรกฎาคม ๒๕๒๒, “พระสงฆ์กับการพัฒนาหมู่บ้าน”, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๑๑.

^{๓๖} สมบูรณ์ สุขสำราญ, “การพัฒนาตามแนวพุทธ : กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทพิมพ์สวย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๙.

กันไป ในฐานะบุคคลของสังคมเช่นเดียวกับพระสงฆ์ที่พึงปฏิบัติต่อสังคม ซึ่งโครงการนี้ได้จัดขึ้นปีละ ๑ ครั้ง ตั้งแต่เดือนธันวาคม ถึงเดือนกุมภาพันธ์ โดยเปิดรับสมัครพระสงฆ์ทั่วไปทุกจังหวัดทั่วทุกภาคของประเทศไทย ซึ่งพระสงฆ์ที่เข้ามาอบรมมาจากเกือบทุกจังหวัด อบรมเป็นเวลา ๒ เดือน โครงการนี้จัดขึ้น เพื่อผลิตพระสงฆ์รุ่นใหม่ที่ต้องการทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาและช่วยเหลือสังคมและช่วยเป็นกำลังให้พระพุทธศาสนาด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ ๕ ประการคือ

๑. เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๒. เพื่อนำหลักธรรมคำสอนนั้นมาปฏิบัติจนเกิดผล
๓. เพื่อเผยแพร่หลักธรรมที่ศึกษาและปฏิบัติอย่างถูกต้องแก่ชาวโลก
๔. เพื่อสงเคราะห์และอนุเคราะห์ชาวโลกให้พ้นจากทุกข์
๕. เพื่ออบรมพระภิกษุให้เป็นธรรมทายาทที่สมบูรณ์

โครงการนี้ได้เริ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๔ จนถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลา ๑๙ ปี ได้ผลิตพระสงฆ์ออกไปทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาและสังคมเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันมีจำนวน ๑๙ รุ่นด้วยกัน ในการอบรมในแต่ละรุ่นใช้เวลา ๒ เดือน ซึ่งการอบรมนั้นได้แบ่งการอบรมออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคปฏิบัติและภาคทฤษฎี ควบคู่กันไป โดยมีหลักสูตรดังนี้

๑. ฝึกอบรมภาคกรรมฐาน
๒. ฝึกอบรมภาควิชาการ ซึ่งแบ่งออกเป็นอีก ๔ ภาค คือ
  - ๒.๑ ภาคความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา
  - ๒.๒ ภาคคุณธรรมของพระธรรมทายาท
  - ๒.๓ ภาคเสริมทักษะ
  - ๒.๔ ภาคการเป็นผู้นำชุมชน
๓. ฝึกอบรมภาคสนาม เมื่อผ่านการอบรมครบหลักสูตรก็ได้ชื่อว่า “พระธรรมทายาท”

พระสงฆ์ที่เข้ามาอบรมเป็นพระธรรมทายาท จึงมีคุณสมบัติและความรู้ในทางพระพุทธศาสนาพอสมควรและเคยผ่านการทำงานมาบ้างแล้ว เพื่อเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้ได้อย่างเข้าใจและสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานได้และเป็นการเพิ่มทักษะในด้านต่างๆ ในการทำงานให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ตลอดจนได้เรียนรู้ถึงกลวิธีการทำงานในรูปแบบต่างๆ จากวิทยากรที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาสที่มีประสบการณ์การทำงาน จึงเพิ่มความมั่นใจและมีความพร้อมในการทำงานเพื่อสังคมอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นบทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์โดยตรงที่จะต้องปฏิบัติต่อสังคม

พระธรรมทายาทได้ปฏิบัติหน้าที่ต่อสังคมในด้านการอบรมสั่งสอนคนให้มีความรู้ในหลักธรรม โดยใช้วิธีการสอนเด็กเพื่อการพัฒนาผู้ใหญ่ ด้วยวิธีการเปิดสอนหรือให้การ

ฝึกอบรมแก่เด็กเล็กทั้งเด็กก่อนวัยเรียนและเด็กในวัยเรียน เพื่อให้เด็กรู้จักประพุดดี และเป็นแบบอย่างความประพฤติสำหรับพ่อแม่พี่น้อง

การอบรมพระธรรมทายาทเป็นโครงการที่พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) คิดขึ้น และดำเนินการอบรมโดยไม่หวังความช่วยเหลืองบประมาณจากภาครัฐและหน่วยงานเอกชนใดๆ เพื่อต้องการสร้างบุคลากรที่จะให้ไปปลูกฝังจริยธรรมแก่คนในสังคม จากการอบรมพระธรรมทายาทมาตั้งแต่ต้นจนปัจจุบัน ได้ผลิตพระธรรมทายาทออกไปเผยแพร่พุทธศาสนาทั่วประเทศกว่า ๑,๔๐๐ รูป มีพระภิกษุที่ผ่านการอบรมทำงานด้านการพัฒนาเด็ก โดยการอบรมค่ายคุณธรรมแก่เด็กและเยาวชน อยู่ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์ และทำงานอยู่ภาคต่างๆ ของประเทศไทยกว่า ๘๐๐ รูป^{๓๗} บางรูปมีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน ในการสร้างจิตสำนึกให้คนรักชาติ สิ่งแวดล้อม จนได้รับการเชิดชูเกียรติให้เป็นพระดีศรีสังคม และรูปอื่นๆ ได้มีโอกาสเข้าไปสอนศีลธรรมให้แก่เด็กนักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ เช่น

๑. โรงเรียนประภัสสรวิทยา
๒. โรงเรียนวัดไผ่ตัน
๓. โรงเรียนเบญจมราชาอนุสรณ์
๔. โรงเรียนนนทบุรียพิทยาคม
๕. โรงเรียนชลประทานสงเคราะห์ เป็นต้น

ดังนั้น ในแง่บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่เด็กนั้น จะเห็นได้ว่า พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้พยายามที่จะพัฒนาบุคลากรภายในให้มีประสิทธิภาพก่อนเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดความพร้อมที่จะออกไปทำงานได้จริง การที่ท่านได้ดำริให้จัดตั้งโครงการอบรมพระธรรมทายาทนี้เป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าท่านได้เล็งเห็นถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาเยาวชนของชาติให้ดำรงตนอยู่ในหนทางที่เที่ยงม จากประเด็นดังกล่าวนี้สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง “ความคาดหวังของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน” ของพระมหาพนม เนี้ยวกุล พบว่า

---

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระมหาณัฐภัทร จิตวชิรเมธี (กัญจิวังศ์), ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

ความคาดหวังหลักของพุทธศาสนิกชนต่อพระสงฆ์ในสังคมไทยปัจจุบันคือ ในด้าน การศึกษานั้น มีความคาดหวังให้พระสงฆ์ชี้แนะให้เยาวชนเข้าใจชีวิตมากยิ่งขึ้น^{๓๔} ประเด็นดังกล่าวข้างต้นสอดคล้องกับ การศึกษาวิจัยเรื่อง “การใช้หลักพุทธธรรมเรื่องทมะ เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยในปัจจุบัน” ของอุดม จันทิมา พบว่า ในแง่ของการปลูกฝังเพื่อ พัฒนาจริยธรรมให้แก่เด็ก พระสงฆ์สามารถนำหลักธรรม โดยเฉพาะหลักทมะ ไปปรับใช้ ร่วมกับกิจกรรมการอบรมเด็ก หรือโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนได้ โดยการ ปลูกฝังอบรมส่งเสริมให้เยาวชนได้รับการฝึกหัดพัฒนาพฤติกรรมทั้งทางด้านกาย วาจา และใจ^{๓๕}

เพราะฉะนั้นในสถานการณ์ปัจจุบันซึ่งมีสภาวะแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการยั่วยุอารมณ์ ของเด็กให้ถล่นไปสู่การกระทำชั่วได้งานขึ้น สถาบันสงฆ์จัดได้ว่าเป็นอีกองค์กรหนึ่งที่ต้องเข้ามา มีบทบาทในการอบรมพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมให้กับเด็ก แต่ทั้งนี้การอบรมที่ก่อให้เกิด ประสิทธิภาพที่ดีได้นั้น องค์ประกอบสำคัญประการแรกคือ ผู้ทำการอบรม ในที่นี้คือ พระสงฆ์ จำต้องมีความรู้ ความเข้าใจอย่างท่องแท้ในหลักของพุทธศาสนา พร้อมทั้งยังต้องประพฤติ ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็กและเยาวชนด้วย การประยุกต์หลักการพัฒนาเด็กตาม ทศนะของ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ในด้านที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและ หน้าที่ของพระสงฆ์นั้น ผู้วิจัยเห็นว่า ท่านได้พัฒนาเด็ก โดยการผลิตบุคคลากร นั่นคือ พระธรรมทายาท ที่มีคุณภาพออกไปพัฒนาและให้การอบรมเด็กตามสถาบันการศึกษา ทั้งนี้ สอดคล้องและสามารถนำมาปรับใช้ได้คือ ปัจจุบันควรมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อพัฒนา ศักยภาพของพระภิกษุทั้งในด้านของภาคปฏิบัติ คือ การอบรมเทคนิคการสอน และภาคทฤษฎี ทางหลัก พุทธธรรม เมื่อจบโครงการมีความรู้ความสามารถความเชี่ยวชาญ พระภิกษุสามารถ ปฏิบัติงานได้จริง ย่อมยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่เด็กและเยาวชนไทย เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ เชื่อมั่นว่า คุณภาพของเด็กและเยาวชนในด้านคุณธรรมและจริยธรรมย่อมดีขึ้น อย่างเช่นที่ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้ก่อตั้งโครงการนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นแม่แบบในการ พัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์เพื่อพัฒนาและอบรมเด็กต่อไป

^{๓๔} พระมหาพนม เนี้ยวกุล, “ความคาดหวังของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ ในสังคมปัจจุบัน” มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสังคมสงเคราะห์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖, หน้า ๗๐.

^{๓๕} อุดม จันทิมา, “การใช้หลักพุทธธรรมเรื่องทมะเพื่อพัฒนาเยาวชนไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ๒๕๔๖, หน้า ๑๒๗.

๔.๔ ด้านสถาบันสังคม (บทบาทหน้าที่ของหน่วยงานต่าง ๆ และการคบมิตร)

สถาบันสังคมเป็นสถาบันที่ประกอบด้วยหน่วยย่อยต่างๆ มากมาย เช่น องค์กรภาคเอกชน สื่อสารมวลชน หน่วยงานภาครัฐบาล เป็นต้น หน่วยงานเหล่านี้นับได้ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับที่สำคัญกับการพัฒนาเด็ก เป็นการชี้ให้เห็นว่าสังคมแต่ละแห่งมีวัฒนธรรมไม่เหมือนกัน มนุษย์ซึ่งในที่นี้หมายรวมถึงเด็กด้วยในแต่ละสังคมจึงมีบุคลิกภาพแตกต่างกัน เช่น คนไทยมีนิสัยอ่อนโยน ยิ้มง่าย ส่วนชาวตะวันตกมีบุคลิกภาพที่นิยมการแสดงออกตามอารมณ์ของตน ไม่ว่าจะอยู่ต่อหน้าผู้สูงอายุ หรือวัยเดียวกันก็ตาม^{๕๐}

สภาพแวดล้อมทางสังคมจึงมีบทบาทเป็นอย่างยิ่งในการหล่อหลอมให้เด็กมีพฤติกรรมไปในทิศทางที่ดีขึ้นหรือแย่ลง เนื่องจากสถาบันสังคมเป็นสถาบันที่มนุษย์ต้องเกี่ยวข้องด้วยตลอดเวลา พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้ตระหนักถึงความสำคัญของสังคมและสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเด็ก ท่านได้เน้นตระหนักเสมอ โดยเฉพาะในด้านที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย ถือว่าเป็นคุณธรรม หรือข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความเจริญแก่ชีวิตและสังคม ฉะนั้นการอบรมเด็ก ควรดำเนินไปในทางส่งเสริมให้เด็กมีความคิด และรู้จักตระหนักในการรักษาขนบธรรมเนียมอันดีงามของสังคมไทยไว้ เช่น การไหว้ การอ่อนน้อม ถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ การรักษานวลสงวนตัว เป็นต้น^{๕๑} การอบรมเด็กจึงควรเป็นการปลูกฝังให้เด็กมีเสรีภาพทางความคิดภายในขอบเขตที่เหมาะสม ไม่ควรปล่อยให้เด็กทำอะไรตามใจชอบโดยไม่มีหลัก มิฉะนั้นจะทำให้เด็กเสียคนได้

สถาบันทางสังคมเป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเด็ก การสร้างปัจจัยทางสังคมที่ดีถือได้ว่าเป็นส่วนที่มีความสำคัญในการส่งเสริมการพัฒนาเด็ก ปัจจัยทางสังคมดังกล่าวนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โปรโตโซส” ซึ่งเป็นส่วนที่หนึ่งของสัมมาทิฎฐิ (ความเห็นที่ถูกต้อง) ฉะนั้นการสร้างสังคมที่ดี ย่อมเป็นที่สปีปายะสำหรับเด็ก และย่อมสามารถเป็นที่พึ่งของเด็กได้^{๕๒}

^{๕๐} สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด), ๒๕๒๗, หน้า ๕๙.

^{๕๑} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), ธรรมะในชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมสภา), ๒๕๒๗.

^{๕๒} พระมหาบันเท็ง ปณฺทิตโต (เครือจินดา), “การประยุกต์พุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการเด็กประถมวัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า ๑๓๓.

โดยเฉพาะสังคมยุคปัจจุบันเป็นสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ทั่วโลกสามารถสื่อสารได้ถึงกันหมด การไหลบ่าของวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นได้ง่ายจากการติดต่อสัมพันธ์กันในรูปแบบของการคบมิตรหรือเพื่อนของคนในยุคปัจจุบันจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ พระพุทธศาสนามองว่า การคบมิตรมีส่วนชี้้นำให้บุคคลดีขึ้นหรือแย่ลง โดยเฉพาะเด็กที่ยังอยู่ในวัยเยาว์

เด็กจึงเป็นบุคคลที่ยังต้องได้รับการดูแลและเอาใจใส่จากผู้ปกครอง เรื่องการคบเพื่อนเป็นอีกองค์ประกอบหนึ่ง ที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมและการกระทำของเด็ก การคบเพื่อนที่ดีในที่นี้คือ ความมีกัลยาณมิตร คือ มีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษา มีเพื่อนที่คบหา และบุคคลแวดล้อมที่ดี การที่รู้จักเลือกคบบุคคลเป็นสิ่งที่สำคัญที่จะช่วยสนับสนุน ชักจูง ชี้ช่องทางเป็นแบบอย่าง ตลอดจนเป็นเครื่องหนุนเกื้อกูลให้เด็กและเยาวชนสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในหนทางที่ถูกต้องและดีงาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงความสำคัญของมิตร โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นกัลยาณมิตร คือ มิตรที่ดี หมายถึง บุคคลผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะสั่งสอน แนะนำ ช่วยบอกทาง ความเป็นกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตากรุณาต่อกัน พึงพาอาศัยกัน จึงเป็นอันว่ามนุษย์ต้องมีกัลยาณมิตร ความสำคัญของกัลยาณมิตรนั้น พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่างที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งพระสัทธรรม เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”^{๔๓}

และตรัสอีกว่า “โดยกำหนดว่าเป็นองค์ประกอบภายนอก เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบอื่น แม้สักข้อหนึ่งที่เป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างยิ่ง เหมือนความมีกัลยาณมิตรเลย”^{๔๔}

ดังนั้น การอบรมเลี้ยงดูเด็กอย่างถูกต้องนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าบทบาทของผู้เลี้ยงดูมีความสำคัญมาก ไม่ว่าจะเป็นบิดามารดา ครู อาจารย์ หรือกัลยาณมิตร (เพื่อน) ก็ตาม องค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ^{๔๕} ได้แก่

๑. น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม (ปิโย) น่ารัก ในที่นี้คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้ที่เข้ามาหา หรือผู้ที่เราคบให้เขาคบเราต่อไปอีก จะทำอะไรไม่ว่ากิริยามารยาท การแต่งกาย การพูดจาก็ดูเรียบร้อยดีงามทุกอย่าง ใครเห็นก็อยากที่จะคบค้าสมาคมด้วย

๒. นำเคารพ ในฐานะ ให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้ ปลอดภัย (ครุ) ในที่นี้คือ มีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจเป็นที่พึ่งของมิตรได้

^{๔๓} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๑๖.

^{๔๔} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑๑/๑๗.

^{๔๕} อจ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

และมีความปลอดภัย การทำตัวน่าเคารพนี้เมื่อมิตรมองดูแล้วก็จะรู้สึกที่สามารถพึ่งพาอาศัยได้ มีความเป็นผู้ใหญ่พอที่จะฟังฟังได้

๓. น่าเจริญใจ หรือนายกย่อง ในฐานะทรงคุณคือความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ควรเอาอย่าง ทำให้ระลึกและเอ่ยอ้างด้วยซาบซึ้ง ภูมิใจ (ภาวนาโย) ในที่นี้คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่น่ายกย่องควรเอาอย่าง สิ่งใดที่มิตรไม่ชอบ เราควรละการทำการพูดนั้นเพื่อหลีกเลี่ยงการบาดหมางใจกัน

๔. รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี (วตฺตา จ) ในที่นี้คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนมิตร เป็นที่ปรึกษาที่ดีเมื่อมิตรทำไม่ถูก หรือไม่รู้จักจริง เพราะคนเราย่อมมีข้อผิดพลาดด้วยกันทั้งนั้น จะมากหรือน้อยก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ดังนั้นมิตรเมื่อมีการกระทำผิดพลาด เราต้องพร้อมให้ภัยกันด้วยการพูดตามเหตุและผล

๕. อดทนต่อถ้อยคำ คือ ความพร้อมที่จะรับฟังที่ปรึกษา ชักถาม คำเสนอ และวิพากษ์วิจารณ์ อดทนฟังได้ไม่เบื่องุ่นเจียว (วจนฺกฺขโม) ในที่นี้คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาจากมิตร มิตรมีความทุกข์อะไรก็พร้อมที่จะรับฟังและให้การช่วยเหลือตามความสามารถ แม้จะจุกจิก ตลอดจนจะกล่าวคำล่วงเกิน หรือวิพากษ์วิจารณ์อะไรต่างๆ ก็สามารถอดทนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ พร้อมที่จะให้คำปรึกษาและช่วยเหลือซึ่งกันและกันตลอดเวลา

๖. แลกเปลี่ยนเรื่องลึกลับได้ สามารถอธิบายเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจและเรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปได้ (คฺมภีรณฺจ กถํ กตฺตา) ในที่นี้คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่เรารู้แต่มิตรไม่รู้ พร้อมจะแลกเปลี่ยนประสบการณ์แนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อกัน พร้อมทั้งให้การช่วยเหลือมิตรที่ประพฤติปฏิบัติไม่ถูกต้องให้ดำเนินไปในหนทางที่ถูกต้องเหมาะสมต่อไป

๗. ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย (โน จฺภูฏาเน นโยชเย) ในที่นี้คือ ไม่ชักชวนเพื่อนไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องที่ขัดต่อกฎระเบียบของบ้านเมือง สิ่งใดที่สังคมรังเกียจหรือติเตียนก็ไม่ควรทำ เพราะจะนำมาซึ่งความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและสังคมส่วนรวมได้ มิตรที่ดีจำต้องแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการทำ การพูด หรือการคิด ทุกสิ่งต้องนำมาซึ่งความสร้างสรรค์และเป็นประโยชน์ต่อมิตรและส่วนร่วม^{๔๖}

^{๔๖} อัง.สตุตฺก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗., พระมนัส ตปสีโล (ดลราชี), “ศึกษาแนวการสอนเด็กในพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

ในสังคมมีคนอยู่ ๒ ประเภท คือ คนดีและคนไม่ดี หรือคนที่จริงใจและไม่จริงใจ ในสังคมบางคนก็คบทั้งคนดีและคนไม่ดี หรือคบแต่คนดีก็มี ซึ่งบางทีแล้วแต่เวลาและโอกาส ในทางพระพุทธศาสนาการคบกันเป็นมิตรก็เช่นกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าบุคคลจะมีโอกาสพบเจอคน ประเภทใดมากกว่ากัน และมีความรู้ความสามารถในการเลือกคนแบบใดมาเป็นมิตร ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวเรื่องมิตรไว้ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ มิตรแท้ และมิตรเทียม

มิตรตามหลักในพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสไว้แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ดังต่อไปนี้คือ

๑. มิตรแท้ บาลีใช้คำว่า สหมิตร คือ มิตรที่บุคคลผู้คบหาสมาคมด้วยทำให้เกิดความเจริญแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท^{๔๗} ด้วยกันคือ

- (๑) มิตรมีอุปการะ (อุปการมิตร)
- (๒) มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข (สมานสุขทุกข์มิตร)
- (๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (อรรถักขายีมิตร)
- (๔) มิตรมีความรักใคร่ (อนุกัมปกมิตร)^{๔๘}

๒. มิตรเทียม หรือ คนเทียมมิตร คือ มิตรที่ไม่มีความจริงใจ ภาษาบาลีใช้คำว่า มิตรปฏิรูป สามารถจำแนกแยกย่อยออกได้เป็น ๔ ประเภท^{๔๙} คือ

- (๑) คนที่ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว (อัญญุทัตตุหระ)
- (๒) คนดีแต่พุด(วจีปรมะ)
- (๓) คนที่ชอบพุดประจบ (อนุปิยภาณี)
- (๔) คนที่ชักนำเพื่อนในทางที่เสื่อม (อปายสหยา)^{๕๐}

มิตรแท้คือมิตรที่มีความจริงใจน่าคบหาสมาคม ใครคบก็มีโอกาสพัฒนาตนและผู้อื่น รวมทั้งสังคมให้มีความเจริญ ส่วนมิตรเทียมเป็นมิตรที่ไม่น่าคบหาสมาคม ไม่มีความจริงใจ ใครคบเข้าก็มีแต่จะนำความเสื่อมเสียมาสู่ทั้งตนเองและผู้อื่น หรือสังคมก็พลอยที่จะเสื่อมและเกิดปัญหาตามมาด้วย

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๑-๒๖๔/๒๑๐-๒๑๑.

^{๔๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๑๐.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕-๒๕๘/๒๐๗-๒๐๙.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึง บทบาทของการคบเพื่อนที่ส่งผลต่อพฤติกรรมของเด็ก ๆ ความว่า “...เป็นธรรมชาติของเด็กจะต้องคบค้าสมาคมกับเพื่อนบ้าง อันการคบค้าสมาคมนี้แหละเป็นเรื่องที่สำคัญมาก พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า การพูดถึงเหตุภายนอกที่จะทำให้คนดีหรือเสียไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าการคบค้าสมาคม”^{๕๑}

ในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ส่วนหนึ่งนั้น จะเห็นได้ว่าการที่เด็กเติบโตมาจะเป็นคนดีหรือคนชั่วนั้น สิ่งแวดล้อม ในที่นี้หมายถึง เพื่อน ย่อมเป็นปัจจัยองค์ประกอบที่มีความสำคัญยิ่ง คำว่า กัลยาณมิตรตตาที่ดีสำหรับเด็ก ๆ คือ การคบมิตรที่ดีงาม มิตรที่ดีสำหรับเด็ก ๆ ตามแนวทางของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) สอดคล้องกับหลักพุทธศาสนา นั่นก็คือมิตรแท้ หรือที่เรียกว่า กัลยาณมิตรนั่นเอง ฉะนั้น การศึกษาในประเด็นนี้จะศึกษาวิเคราะห์ หลักการคบมิตร(เพื่อน) ที่ดีที่เหมาะสมกับเด็ก ๆ ซึ่งท่านจะใช้รูปแบบของการเทศนา บรรยายสั่งสอนเด็ก โดยใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาอธิบายให้เหมาะสมกับวัยวุฒิของเด็ก สามารถเข้าใจได้ง่าย ปฏิบัติตามได้จริง ซึ่งหลักพุทธธรรมที่ท่านนำมาใช้ในการเทศนา ปาฐกถา หรือบรรยาย ในเรื่องของการคบเพื่อน จะได้กล่าวถึงในรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ หลักมงคลสูตร

ในการเทศนา สั่งสอน หรืออบรมบรรยายธรรมให้แก่เด็ก หลักพุทธธรรมข้อหนึ่งที่ท่านมักหยิบยกมาพูดเสมอ นั่นคือเรื่องของหลักมงคลสูตร ข้อที่ว่าด้วย การไม่คบคนพาล คบบัณฑิต

ก. การไม่คบคนพาล คำว่าคนพาลโดยทั่วไป หมายถึง บุคคลที่เกเร ชอบหาเรื่อง ก่อความเดือดร้อนให้กับตนเองและผู้อื่น^{๕๒} ลักษณะของคนพาล ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปหลายลักษณะด้วยกัน ในอังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของคนพาลว่ามี ๓ ประการ คือ

- ๑) คนพาลย่อมเป็นผู้คิดอารมณ์ชั่วโดยปกติ
- ๒) คนพาลย่อมเป็นผู้พูดอารมณ์ชั่วโดยปกติ

^{๕๑} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักรุกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔๓.

^{๕๒} คณะกรรมการแผนตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถที่ปณี เล่ม ๑ , พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐.

๓) คนพาลยอมเป็นผู้ทำอารมณ์ชั่วโดยปกติ^{๕๓}

ตามพุทธโอวาทนี้ เมื่อท่านพระพรหมมังคลาจารย์ นำมาใช้อบรมเด็ก ท่านได้อธิบายถึงความหมายของคนพาลเพื่อให้เด็ก ๆ ได้เข้าใจง่ายขึ้นว่า คนพาลนั้น หมายถึง เพื่อนที่ไม่ควรคบ เป็นเพื่อนที่คิด พูด ทำในสิ่งที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน เสียหาย ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เมื่อทราบอาการของคนพาลหรือลักษณะของพาลแล้ว ท่านจะอธิบายต่อไปว่า การคบเพื่อนไม่ดี ย่อมทำให้บุคคลนั้นตกต่ำกว่าเดิม มีใจเลวร้ายและกิริยาวาจางขัดต่อความดีงามและความสงบสุขของสังคม ชีวิตเดือดร้อน วุ่นวาย

ข. การคบบัณฑิต คำว่าบัณฑิตโดยทั่วไป หมายถึง บุคคลที่มีวิพฤษฐานะหรือจบปริญญาเป็นเครื่องวัดภูมิบัณฑิต เช่น เนติบัณฑิต รัฐศาสตรบัณฑิต ดุษฎีบัณฑิต เป็นต้น แต่ถ้าในความหมายทางพระพุทธศาสนามีความหมายที่กว้างขวางและลึกซึ้งกว่านี้มาก ผู้ที่เป็นบัณฑิตจะต้องยึดถือคุณสมบัติเป็นเครื่องวัดภูมิบัณฑิต กล่าวคือ ทุกคนสามารถเป็นบัณฑิตได้ หากว่าบุคคลนั้นมีศีลธรรมและจริยธรรมที่เป็นจรรยาบรรณของบัณฑิต

ในการเทศนา สั่งสอน หรืออบรมบรรยายธรรมให้แก่เด็ก ๆ พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านได้ให้นิยามความหมายของคำว่า บัณฑิต เป็นความหมายใหม่ แต่เนื้อหายังคงเดิม ทั้งนี้ก็เพื่อสอนให้เด็กเข้าใจง่ายขึ้น คำว่าบัณฑิตที่ท่านนำมาใช้ คือ คนที่คิดดี ทำดี พูดดี ซึ่งตรงกับลักษณะของบัณฑิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงลักษณะของบัณฑิตไว้ว่ามี ๓ ลักษณะ^{๕๔} คือ

๑) บัณฑิตยอมเป็นผู้คิดอารมณ์ดีโดยปกติ

๒) บัณฑิตยอมเป็นผู้พูดอารมณ์ดีโดยปกติ

๓) บัณฑิตยอมเป็นผู้ทำอารมณ์ดีโดยปกติ

ตามพุทธโอวาทนี้แสดงให้เห็นว่า ลักษณะของผู้ที่เป็นบัณฑิตสามารถสังเกตได้ ๓ ลักษณะ ใหญ่ ๆ คือ การคิด การพูด การทำ หมายความว่า ความคิดดีเป็นบัณฑิตลักษณะ^{๕๕} การพูดถ้อยคำที่ดีไพเราะเป็นบัณฑิตนิमित^{๕๖} การทำดีเป็นบัณฑิตापทาน^{๕๗}

การคบบัณฑิต คือ การที่เด็กและเยาวชนได้คบกับคนดี เพื่อนที่ดี ด้วยการไปมาหาสู่ เป็นเพื่อนร่วมคิดร่วมเห็น นี้ได้ชื่อว่า เด็กได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ได้คบกับคนดี ดังนั้น หลักการเลือกคบมิตรหรือเพื่อนของเด็กและเยาวชน ตามแนวมงคลสูตรที่พระพรหมมังคลาจารย์นำมาใช้

^{๕๓} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑.

^{๕๔} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๒.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมโร), มงคลยอดชีวิต เล่มที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๘-๓๙

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙-๔๒.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๔.

พัฒนาเด็ก โดยการเทศนา ปาฐกถา บรรยาย สามารถสรุปได้ว่า เป็นหลักการที่สอนให้เด็กไม่คบคนที่ไม่ดี ทั้งไม่ดีแก่ตนเองและผู้อื่น ให้หลีกเลี่ยงการคบค้าสมาคมในทุกโอกาส เพราะการคบคนพาลเป็นอุปมงคลของชีวิต เมื่อคบมีแต่ความเสื่อม ไม่มีความเจริญ เมื่อเด็กรู้จักหลักการคบคนไม่ดีคือ คนพาลแล้ว พระพรหมมังคลาจารย์ ได้แนะนำให้เด็กเลือกคบคนที่ดี เพื่อนที่ดี ซึ่งเป็นมงคลข้อที่ ๒ การคบบัณฑิตนั้นก็เพื่อที่จะพัฒนาตนเองให้มีความเจริญก้าวหน้า เพราะถ้าเว้นการคบเพื่อนชั่วแต่ไม่ได้คบเพื่อนที่ดีก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังนั้น การคบเพื่อนที่ดีของเด็กและเยาวชนจึงเป็นมงคลและนำความสุขความเจริญมาสู่เด็ก ๆ

๔.๔.๒ หลักทศ ๖^{๕๘}

สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เวพวัน (ป่าไผ่) ใกล้กรุงราชคฤห์ เช้าวันหนึ่งพระองค์ได้เสด็จเข้าไปในกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมาณพ ซึ่งมีผ้าเปียก มีผมเปียกกำลังไหว้ทิศทั้ง ๖ อยู่ พระองค์จึงตรัสถามว่า ที่สิงคาลกมาณพทำอย่างนั้นเพราะทำตามคำสั่งของบิดา ซึ่งคนสมัยก่อนมีความเชื่อว่าการไหว้ทิศต่างๆ จะทำให้มีความสุข เทวดาคุ้มครองรักษาให้ปลอดภัย ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้เปลี่ยนแนวความคิดของสิงคาลกมาณพใหม่ โดยได้ตรัสกับสิงคาลกมาณพว่าสาวกในศาสนาของพระองค์ไม่ได้ไหว้ทิศหกกัน อย่างนี้ การไหว้แบบนี้ไม่ถูกต้อง และไม่ได้ประโยชน์อะไร เมื่อสิงคาลกมาณพทูลถามว่าควรจะไหว้อย่างไรจึงจะถูกต้อง และมีประโยชน์ พระองค์จึงได้ตรัสให้สิงคาลกมาณพไหว้ทิศทั้ง ๖ คือ การปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่ต้องประสานสัมพันธ์ในสังคมตลอดเวลา^{๕๙} ทิศ ๖ จึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับบุคคลประเภทต่างๆ ที่บุคคลต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว^{๖๐} ที่ยกเรื่องของทิศ ๖ ขึ้นมากล่าว เพื่อต้องการเสนอแนะว่า หลักการพัฒนาเด็ก ในด้านที่เกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของเพื่อนตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ นอกจากประยุกต์ใช้ตามหลักของมงคลสูตรแล้ว เรื่องของทิศ ๖ สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ได้เช่นเดียวกัน แต่การศึกษาในประเด็นนี้จะกล่าวถึงแค่จุดตรรกะ คือ ทิศเบื้องซ้าย คือ ทิศเหนือ หมายถึง มิตรสหาย อันเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวเนื่องสอดคล้องกับบทบาทในด้านการคบเพื่อนกับหลักการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดต่อไป

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.
^{๕๙} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๖๒-๓๖๓.
^{๖๐} พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๒๔.

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ก. **อุตตรทิศ** คือ ทิศเบื้องซ้าย หมายถึง มิตรสหาย บุคคลจำเป็นต้องมีมิตร เพราะเป็นผู้ช่วยให้ข้ามพ้นอุปสรรคอันตรายทั้งหลาย และเป็นกำลังสนับสนุนให้ประสบความสำเร็จ ดังนั้น บุคคลก็ควรที่จะบำรุงมิตรสหาย ดังนี้

- ๑) เผื่อแผ่แบ่งปัน
- ๒) พุดจามีน้ำใจ
- ๓) ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- ๔) มีตนเสมอ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน
- ๕) ซื่อสัตย์จริงใจต่อกัน

เมื่อเราเองได้บำรุงมิตรสหายดังกล่าวแล้ว ผู้เป็นมิตรเองก็ย่อมที่จะอนุเคราะห์เราตอบด้วยประการต่างๆ ดังนี้ คือ

- ๑) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาป้องกัน
- ๒) เมื่อเพื่อนประมาท ช่วยรักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อน
- ๓) ในคราวมีภัยเป็นที่พึ่งได้
- ๔) ไม่ละทิ้งในยามที่ทุกข์ยาก
- ๕) นับถือตลอดวงศ์ญาติของมิตร^{๖๑}

ที่กล่าวมา เป็นการคบมิตรตามหลักทิศ ๖ ซึ่งเป็นการคบต่อกันโดยปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ เหมาะสม และถูกต้องตามสถานะที่เป็นอยู่ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาเด็ก โดยมองที่บทบาทของการคบเพื่อนนั้น หากวิเคราะห์ตามหลักทิศ ๖ ข้อที่ว่าด้วยอุตตรทิศ คือ ทิศเบื้องซ้าย หมายถึง มิตรสหาย พบว่า พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านได้นำมาประยุกต์สอนเด็กใหม่ โดยให้เด็กเห็นถึงหลักปฏิบัติที่เพื่อนควรปฏิบัติต่อเพื่อน เช่น ท่านสอนให้เด็กรู้จักการให้อภัยแก่เพื่อน ความว่า

...ถ้าเด็กชอบรังแกเด็กที่อ่อนแอกว่า ก็บอกว่าการกระทำนั้นไม่ดี ไม่ใช่วิสัยของสุภาพชน เพื่อนของหนูอ่อนกว่าหนู หนูต้องช่วยเขา ต้องแบ่งของกินของเล่นให้แก่เขาบ้าง การที่แบ่งของกินของเล่นให้แก่เพื่อนที่อ่อนแอกว่าหนูนั้นเป็นความดี หนูจะเป็นเด็กที่น่ารัก น่าสงสาร ถ้าเราช่วยเขาในวันนี้แล้ว วันหน้าเขาจะช่วยเราต่อไป...^{๖๒}

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๖๒} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔๑.

จากคำกล่าวของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ท่านได้ใช้หลักของการคบมิตรในทศ ๖ นำมาใช้สอนเด็กให้รู้จักการปฏิบัติต่อกันในฐานะเพื่อน ฟังปฏิบัติต่อเพื่อน โดยสอนให้เด็ก รู้จักการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แบ่งปัน พุดจามีน้ำใจ รวมถึงการช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วย ซึ่งให้เห็นว่าสอดคล้องกับหลักของพุทธศาสนา

เนื่องจากโดยธรรมชาติแล้วจะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ จำเป็นที่จะต้องมีส่วนสัมพันธ์กับผู้อื่น นั่นคือการคบหาสมาคมกับบุคคลอื่นทั้งในครอบครัวและนอกครอบครัว ซึ่งในที่นี้บทบาทของเพื่อนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับเด็กที่กำลังเรียนรู้ เจริญเติบโตขึ้นเป็นผู้ใหญ่ต่อไปในวันข้างหน้า การคบเพื่อนเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีส่วนชักนำเด็กและเยาวชนไปในทางที่เจริญหรือว่าเสื่อมลงเป็นเหตุผลที่เห็นได้ง่ายอยู่แล้ว เพราะคบคนเช่นไร ย่อมเป็นคนเช่นนั้น ดีก็ดีด้วยกัน ชั่วก็ชั่วด้วยกัน จะรุ่งเรืองหรือล้มก็ล้มด้วยกัน^{๖๓} ดังนั้น มิตรหรือเพื่อนจึงสำคัญสำหรับมนุษย์ทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวัยเด็ก เพราะเด็กเป็นวัยที่ไร้เดียงสา ไม่สามารถจะแยกแยะในสิ่งที่ดีหรือชั่วได้ จำเป็นต้องอาศัยผู้ใหญ่คอยช่วยเหลือ ซึ่งแนะนำให้คำปรึกษา

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ) ตระหนักถึงธรรมชาติข้อนี้ของเด็กเป็นอย่างดี จึงได้กล่าวไว้ว่า

...เป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่ต้องคอยเป็นพี่เลี้ยง ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าลูกของเพื่อนเป็นอย่างไร ในกรณีเช่นนี้ มารดาบิดาของตนต้องเปิดโอกาสให้เพื่อนของเด็กเข้ามาเที่ยวที่บ้านได้ เช่น มากินอาหารกลางวันด้วยกันบ้าง มาพักผ่อนหย่อนใจบ้าง ปล่อยให้เขาได้รับเสรีภาพตามสบาย พร้อมกันนั้นมารดาบิดาก็ต้องลดตัวลงมาเป็นเพื่อนกับลูกบ้าง และเป็นเพื่อนของเพื่อนลูกด้วย^{๖๔}

เพื่อนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญสำหรับเด็กทุกคน เพราะไม่ว่าใครก็ต้องการเพื่อนด้วยกันทั้งนั้น แม้กระทั่งพ่อแม่ของเด็กหลายต่อหลายคนยังชอบปวารณาตัวเองเป็นเพื่อนของลูก เนื่องจากอยากให้ลูกๆ สนุกสนมมากกว่าให้ความเคารพ เพราะถ้าเคารพอย่างเดียว ลูกจะบอกรหรืออยากเล่าแต่เฉพาะสิ่งที่เขาอยากบอก ขณะที่จะหันไปปรึกษาทุกเรื่องกับเพื่อนสนิทแทน^{๖๕}

^{๖๓} ปิ่น มุกกันต์, เรือนชั้นใน ชั้นนอก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.
^{๖๔} พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญาันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, หน้า ๒๔๓.
^{๖๕} คนสมณะ, ประทีปส่องใจ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิ้ลนายน์, ๒๕๔๔), หน้า ๘๐.

ดังนั้น การเป็นมิตรหรือเพื่อนจึงสำคัญมากสำหรับการเลี้ยงดูเด็กในยุคปัจจุบัน ที่สังคมโลกมีความก้าวหน้าทั้งทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพราะฉะนั้นชีวิตของเด็กและเยาวชนจะรุ่งเรืองได้ เมื่อเริ่มต้นให้ถูกทาง โดยไม่พบคนพาล ใฝ่หาและผูกมิตรกับเพื่อนที่ดี^{๖๖}

เห็นได้ว่าในเรื่องการคบเพื่อนหรือมิตรนี้ พระพรหมมัจฉลาจารย์ได้ให้ความสำคัญไว้มากอันเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับหลักของพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏภุมมชาดกเกี่ยวกับเรื่องมิตรหรือเพื่อนไว้มากมาย ซึ่งภุมมชาดกต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับทางเลือกคบคน รวมทั้งเป็นการบ่งบอกถึงการคบว่า เมื่อคบคนเช่นนี้แล้วจะได้รับโทษหรือประโยชน์อย่างไรบ้าง ซึ่งพ่อแม่ในยุคปัจจุบันสามารถยึดถือมาเป็นคติสอนใจในชี้นั้นให้เด็ก ๆ เลือกคบเพื่อนได้เป็นอย่างดี

๔.๕ สรุป

โดยภาพรวมเนื้อหาสาระในบทนี้ เป็นการกล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ ของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม อันได้แก่ บทบาทของสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันพระพุทธศาสนา ตลอดจนการเลือกคบมิตร(เพื่อน)ของเด็ก ย่อมส่งผลโดยตรงในการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของเด็กและเยาวชนไทย ฉะนั้นการศึกษาเพื่อประยุกต์หลักการพัฒนาเด็กมาใช้ในสังคมปัจจุบัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องกล่าวถึงบทบาทและความสำคัญของสถาบันดังกล่าวข้างต้น เนื่องจากเป็นสภาวะแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเด็ก และส่งผลกับเด็กโดยตรง

สำหรับด้านสถาบันครอบครัวนั้น ปัจจุบันปัญหาของเด็กและเยาวชนไทยส่วนใหญ่ มีสาเหตุมาจากความล่มสลายของครอบครัวเป็นหลัก เช่น มีปัญหาการหย่าร้าง มีลูกมากและติด ๆ กัน พ่อแม่ไม่สนใจและละเลยเด็ก พ่อแม่ติดอบายมุขทั้งยาเสพติด สุรา ตลอดจนครอบครัวที่มีความขัดแย้งแตกแยก เป็นต้น เด็กในครอบครัวเหล่านี้มีความเสี่ยงที่จะเติบโตขึ้นอย่างไม่สมบูรณ์ จากปัญหาดังกล่าว ทั้งเด็กและครอบครัวควรมีกลวิธีในการเพิ่มพลังให้ครอบครัวเพื่อพัฒนาเด็ก ในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักธรรมที่เอื้อประโยชน์ และสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาให้สถาบันครอบครัวมีความสุข ทั้งนี้หลักธรรมนั้นคือหลักทศ ๖ ที่ว่าด้วยบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่ที่พึงกระทำและปฏิบัติต่อบุตร ซึ่งพระพุทธองค์ได้วางไว้อย่างชัดเจน นอกจากพ่อแม่สามารถนำหลักธรรมมาใช้เป็นแนวทางในการเลี้ยงดูบุตร

การประยุกต์เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวข้างต้นสามารถกระทำได้โดยใช้ การประชาสัมพันธ์เข้ามาช่วย เช่น การทำคู่มือการเลี้ยงดูบุตร และบทบาทหน้าที่ของพ่อแม่ตามหลักพระพุทธศาสนา

^{๖๖} ระเบียบวาระที่ ๑๖๖, เฟิ่งพินจื่อเรื่องชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๗),

เพื่อให้ครอบครัวอยู่ดีมีสุข รวมทั้งการแจกแผ่นพับให้ความรู้เกี่ยวกับการนำหลักพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ในครอบครัว โดยขอความอนุเคราะห์ร่วมมือ จากโรงพยาบาล และสถานีนานาชาติต่างๆ ในการแจกคู่มือเพื่อประชาสัมพันธ์ในขณะที่มารดามาฝากครรภ์หรือหลังจากที่คลอดบุตรแล้ว

นอกจากนี้การส่งเสริมกิจกรรมครอบครัวสัมพันธ์ ก็เป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการอาศัย อยู่และปรับตัวเข้าหากันของสมาชิกในครอบครัว การจัดกิจกรรมมีวัตถุประสงค์เพื่อสอดแทรก ความรู้ทางด้านพุทธศาสตร์ เช่น เรื่องทศกถาที่กล่าวถึงหน้าที่ของพ่อแม่ และความบันเทิงไว้ด้วยกัน เพื่อให้ผู้เข้าอบรมได้นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ แนวทางดังกล่าวข้างต้น ล้วนแล้วแต่เป็น การปูทางให้กับการเพิ่มพลังครอบครัว เพื่อการพัฒนาเด็กทั้งสิ้น และสะท้อนถึงความตระหนัก ความร่วมมือของพ่อแม่ ที่จะกอบกู้สถานการณ์ครอบครัวให้เข้มแข็งขึ้น

ส่วนทางด้านสถาบันการศึกษานั้น นอกจากครู อาจารย์ จะนำหลักธรรมที่ได้กล่าวไว้ ข้างต้นมาประพฤติปฏิบัติแล้ว ยังสามารถนำหลักธรรมนั้นมาบูรณาการโดยผ่านโครงการต่างๆ ได้อีก เช่น ให้เพิ่มหลักสูตรการเรียนการสอนในรายวิชาหลักคุณธรรมสำหรับครู ให้กับนิสิตที่ ศึกษาในคณะครุศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ตามสถาบันการศึกษาต่างๆ เพื่อให้นักศึกษาที่จะ สำเร็จการศึกษาออกมาได้ตระหนักถึงความสำคัญของวิชาชีพครู นอกจากนี้สำหรับครูที่ดำรง ตำแหน่งสอนตามโรงเรียนต่างๆ อยู่แล้ว อาจมีการจัดหลักสูตร หรือกำหนดเป็นนโยบายด้าน การศึกษา นำครูมาอบรมเชิงปฏิบัติการ (workshop) ให้ตระหนักถึงความสำคัญของการใช้หลัก ธรรมะเพื่ออบรมสั่งสอนเด็ก เป็นครูด้วยใจมิใช่เป็นครูด้วยเงินจ้าง

เห็นได้ว่าการพัฒนาเด็กและเยาวชนเป็นการรับผิดชอบร่วมกันของ ๓ สถาบัน คือ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา และสถาบันศาสนา ถ้าทั้ง ๓ สถาบันไม่ทำหน้าที่ก็จะเกิด ปัญหา พระสงฆ์จะบอกว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์คงไม่ได้ บทบาทของพระสงฆ์กับเด็กนั้นนับว่ามี ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง พระภิกษุสงฆ์สามารถที่จะพัฒนาเด็กได้ ในหลายวิธีการด้วยกันทั้งการ ประยุกต์การสอนในรูปแบบของการจัดค่ายและโครงการต่างๆ เช่น ค่ายคุณธรรม ค่ายธรรม สัจจกร ค่ายพุทธบุตร เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ด้วยรูปแบบกลวิธีที่ เรียกว่าธรรมะहरรษา เป็นการสอนธรรมะให้กับเด็กโดยผ่านกิจกรรม เกมสัทธิธรรมในรูปแบบ ต่างๆ ซึ่งโครงการนี้สามารถนำเสนอไปยังฝ่ายสงฆ์ ให้มีการจัดกิจกรรมดังกล่าว รวมทั้งการจัด โครงการอบรมพระภิกษุเรียกว่า พระธรรมวิทยากร เพื่อให้มีความรู้ความสามารถเข้าไปเป็นครู พระสอนวิชาพระพุทธศาสนา และวิชาศีลธรรมในโรงเรียนต่างๆ

ประการสุดท้ายที่จะขาดเสียมิได้นั้นคือ สถาบันสังคม เป็นบทบาทและหน้าที่ของ หน่วยงานต่างๆ ตลอดจนเรื่องของการคบมิตรในช่วงวัยเด็ก เพราะการคบมิตร(เพื่อน)ของเด็ก ในสังคมยุคปัจจุบัน ย่อมมีผลต่อนิสัยและพฤติกรรมของเด็กเป็นอย่างมาก การคบเพื่อนเป็น ประเด็นหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาในสังคมปัจจุบัน เช่นปัญหายาเสพติด ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาการทะเลาะวิวาทกัน เป็นต้น ซึ่งการคบหากัน จะต้องคำนึงถึงโทษภัยที่เกิดขึ้นแก่ตนเอง และสังคมโดยรวมเพราะถ้าคบคนดีมาเป็นมิตร ความประพฤติหรือการปฏิบัติของเด็กย่อมดีไป

ด้วย เพราะคบคนเช่นใด ย่อมเป็นคนเช่นนั้น มิตรที่เด็กควรจะคบหาสมาคมด้วยควรเป็นเป็นมิตรแท้ ซึ่งมีกล่าวไว้ในทางพระพุทธศาสนา ตลอดจนหลักธรรมอื่น ๆ สามารถนำมาประยุกต์ใช้ ได้กับการคบมิตรเพื่อให้การคบมิตรของเด็กและเยาวชนดำเนินไปในทิศทางที่ถูกต้อง หลักธรรมที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรง และจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องให้เด็กตระหนัก และความสำคัญของการคบเพื่อนนั้นก็คือหลักของทศ ๖ หลักของมงคลสูตรในข้อที่ว่าด้วย การไม่คบคนพาล คบบัณฑิต มงคลคถานี้เป็นก้าวแรกที่สำคัญของเด็กที่ควรรู้ควรตระหนักให้มากที่สุด เพราะเป็นก้าวแรกที่พวกเด็ก ๆ จะออกไปสู่สังคมภายนอกครอบครัว ความสำเร็จในคถาแรกย่อมนำไปสู่ มงคลสูตรคถาอันดับต่อไป

ดังนั้น หลักธรรมเหล่านี้เป็นหลักธรรมที่จะสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการพัฒนาเด็กให้ไปในทางที่ดีขึ้นได้ แต่เด็กนั้นยอมได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังอ่อนเยาว์ไม่สามารถที่จะรู้เท่าทันในสิ่งต่าง ๆ ได้จำเป็นต้องได้รับการแนะนำจากผู้ใหญ่หรือผู้ปกครองในด้านของการคบมิตรนั้นก็เช่นเดียวกัน หลักการคบมิตรที่ดีที่มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจนในพระพุทธศาสนาจะมีเกิดประโยชน์อันใดเลย หากหลักธรรมนั้นๆ ผู้ใหญ่ไม่ได้สนใจที่จะถ่ายทอดอบรมสั่งสอน ชี้นำให้เด็กมีความเห็นในเรื่องของการคบเพื่อนไปในทางที่ถูกต้องเป็นสัมมาทิฏฐิในทางพระพุทธศาสนา การประยุกต์ใช้หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการคบมิตร จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดทั้งนี้ก็เนื่องด้วยการอาศัยพ่อแม่ ครูอาจารย์เป็นผู้ที่คอยชี้แนะแนวทางให้

เมื่อกล่าวโดยรวมแล้วการพัฒนาเด็กต้องอาศัยความร่วมมือจากสถาบันต่างๆ ที่ได้กล่าวไปแล้วข้างต้น โดยการประยุกต์ผ่านรูปแบบกระบวนการ กิจกรรมต่างๆ ให้เหมาะสมกับสภาวะสังคมในปัจจุบัน และควรตระหนักไว้ว่าจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเด็กมีใช้อยู่ที่เด็กเพียงอย่างเดียว แต่ทั้งนี้สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวเด็กก็มีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ไม่ควรที่จะละเลยและมองข้ามหากต้องการพัฒนาเด็กให้เป็นผู้ใหญ่ที่สมบูรณ์ในวันข้างหน้า

บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์” (ปัญญานันทภิกขุ) สรุปผลวิจัยได้ดังนี้

การพัฒนาเด็กในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีแนวคิดและกระบวนการที่วางไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพราะพระพุทธรคศาสนายอมรับในเรื่องศักยภาพของความเป็นมนุษย์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ โดยธรรมชาติแล้วในพระพุทธศาสนาถือว่าเด็กนั้นก็คือนุญษยคนหนึ่ง ที่ประกอบไปด้วยร่างกาย (รูป) และจิตใจ (นาม) การอบรมเลี้ยงดูเด็กตามหลักพระพุทธศาสนา จึงต้องพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ ให้เกิดการสมดุลกัน อธิบายได้ว่า ในส่วนที่เป็นรูปนั้น หมายถึงร่างกาย พฤติกรรม และการทำงานของอวัยวะต่างๆ ในร่างกายด้วย ส่วนที่เป็นนามอธิบายได้ว่า หมายถึงอารมณ์สุข ทุกข์ หรือวางเฉยหมายถึงการกำหนดได้ จำได้ว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้คืออะไร หมายถึงคุณภาพของจิตที่คิดปรุงแต่งในทางดีชั่วหรือเป็นกลางๆ และหมายถึงสภาวะที่รับรู้ทางสัมผัส คือตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รับรส กายได้สัมผัส และการรับรู้ทางใจ

เมื่อเด็กในทรรศนะของพระพุทธศาสนาประกอบด้วยรูปและนาม การพัฒนาจึงต้องเริ่มที่กายและจิต ไปพร้อมๆ กัน จึงจะสามารถสร้างพื้นฐานที่ดีให้แก่เด็กได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะมองว่าคนมีความแตกต่างกันมาแต่กำเนิดด้วยผลแห่งกรรม แต่ทั้งนี้ทุกคนย่อมมีศักยภาพที่สามารถเสริมสร้างให้พัฒนาได้ โดยอาศัยเหตุปัจจัย ที่มีผลต่อกันและกัน เช่น หน้าที่ของพ่อแม่ต่อการเลี้ยงดูบุตร การจัดสิ่งแวดล้อมที่ดี ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ ตลอดจนวิธีการฝึกหัดอบรมล้วนแต่เป็นปัจจัยที่สามารถช่วยให้เด็กมีโอกาสได้พัฒนาศักยภาพของตนได้

คุณธรรมที่นำสู่จุดหมายของความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือการที่บุคคลได้รับการฝึกหัดอบรม ให้ละเว้นความชั่ว ทำความดีให้ถึงพร้อม และฝึกหัดจิตใจให้บริสุทธิ์ ดังนั้นการอบรมเลี้ยงดูเด็กที่ยึดหลักการพื้นฐานทางพระพุทธศาสนา จึงมิใช่การเลี้ยงดูให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์เท่านั้น หากยังต้องมีการสั่งสอน อบรมนิสัยของเด็กให้มีความเห็นที่ถูกต้อง และปฏิบัติตนอย่างชอบธรรม หลักการพัฒนาเด็กในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงยึดคุณธรรมเป็นพื้นฐานของจิตใจ จิตที่มีคุณธรรมเป็นจิตที่มีคุณภาพ การปลูกฝังคุณธรรมตั้งแต่เด็กอยู่ในวัยเยาว์ย่อมได้ผลดีกว่าการรอเมื่อเด็กโตขึ้น หลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการศึกษา การพัฒนาคุณธรรมใน

เด็ก กล่าวคือ ใช้หลักของศีลฝึกหัดอบรมกาย และวาจา ให้เด็กพูดดี ทำดี ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมด้วยดี สมภาสิ เป็นการฝึกอบรมให้มีความคิดแน่วแน่งตั้งใจจริง นั่นคือมีความเพียรมีสมาธิในการเรียน และปัญญา จะฝึกหัดอบรมให้เด็กมีความเห็นที่ตรงเป็นสัมมาทิฐิ

หลักการดังกล่าวข้างต้น มุ่งเน้นให้เด็กเติบโตขึ้นเป็นบุตรที่ดี เป็นศิษย์ที่ดี เป็นเพื่อนที่ดี และเป็นมนุษยที่สมบูรณ์ การพัฒนาเด็กด้วยหลักไตรสิกขาสอดคล้องกับองค์คุณ ๓ ประการ อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อันได้แก่ การรักษาศีล เพื่อละเว้นความชั่วประพฤติธรรมเพื่อสร้างควมดี และการฝึกสติ เพื่อทำให้จิตบริสุทธิ์ใสสะอาด การอบรมเลี้ยงดูเด็กให้พัฒนาอย่างถูกต้องนั้น พระพุทธศาสนาถือว่าคุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจ นำไปสู่การกระทำที่ถูกต้องและชอบธรรมต่อไป

ส่วนการศึกษาการพัฒนาเด็กในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์(ปัญญานันทภิกขุ) พบว่า ความหมายของคำว่าเด็กในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ ว่าโดยสถานภาพแล้วเด็กมีคุณลักษณะเช่นเดียวกับความหมายที่ใช้เรียกแทนคำว่ามนุษย์หรือคน เพราะเด็กนั้นก็คือสิ่งมีชีวิตหนึ่งทีประกอบไปด้วยเลือดเนื้อ (ร่างกาย) และจิตใจ ต่างกันเพียงแค่ว่า เด็กนั้นคือมนุษย์ที่ยังอ่อนเยาว์อยู่ทั้งทางร่างกายและจิตใจ มีขอบเขตความสามารถบางอย่างถูกจำกัดไว้ตามธรรมชาติที่ไม่อาจทำในบางสิ่งบางอย่างได้ เช่นเดียวกับผู้ใหญ่ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องได้รับการพิทักษ์รักษา ตลอดจนการอบรมเลี้ยงดูจากบิดามารดาหรือผู้ปกครอง โดยพระพรหมมังคลาจารย์ มีฐานความเชื่อว่าเด็กดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นมนุษย์คนหนึ่งย่อมมีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้ ท่านจึงให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเด็ก

การพัฒนาเด็กในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) สอดคล้องกับหลักการและกระบวนการพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธศาสนา นั่นคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายถึงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นเมื่อปฏิสนธิในครรภ์ของมารดาจนคลอดออกมาแล้วคือ การรวมตัวกันของสภาวะขันธ์ ๕ ได้แก่

๑. รูป (กาย)
๒. เวทนา (ความรู้สึก)
๓. สัญญา (ความจำได้)
๔. สังขาร (ความคิด)
๕. วิญญาณ (ความรู้)

และขันธ์ทีประกอบขึ้นเป็นมนุษย์นั้น เมื่อยอลงแล้วเหลือเพียง ๒ ประการ ประการแรก คือ รูป ประการที่สอง คือ นาม เท่านั้น เมื่อปัจจัยทั้งสองดังกล่าว ประกอบกันเข้าเป็นมนุษย์ในที่นี้หมายถึงรวมถึงเด็กด้วย

เมื่อพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านเข้าใจถึงองค์ประกอบดังกล่าว การพัฒนาเด็ก ในทัศนะของท่านนั้นพบว่า ท่านมีหลักการในการเด็กทั้งในส่วนทีเป็นการพัฒนาทางด้านร่างกาย และการพัฒนาด้านจิตใจให้ควบคู่กันไปด้วย ดังนี้

๑. การพัฒนาด้านร่างกาย

จากการศึกษาจะพบว่าพระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านจะให้ความสำคัญ โดยได้กล่าวถึงการเลี้ยงดูเด็ก ตั้งแต่คลอดออกมาเป็นทารกใหม่ๆ เป็นหน้าที่ของพ่อแม่ที่สำคัญมาก ที่จะต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องการเลี้ยงดูทางด้านร่างกาย เริ่มตั้งแต่การให้อาหาร คือน้ำนม การรักษาสุขอนามัยของเด็ก เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อการมุ่งหวังให้เด็กมีสุขภาพที่แข็งแรง ปราศจากโรคร้ายต่างๆ ส่วนประการสุดท้ายคือ

๒. การพัฒนาด้านจิตใจ

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ มีทัศนะว่าคุณธรรมเป็นพื้นฐานทางจิตใจอันนำไปสู่การกระทำ การปลูกฝังอบรมบ่มนิสัยให้เด็กมีความคิดเห็นที่ถูกต้องจะนำเด็กไปสู่การกระทำที่ชอบธรรมและถูกต้อง หลักคุณธรรมที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) นำมาใช้ในการอบรมเด็ก เป็นหลักที่คัดสรรมาจากหลักพระพุทธศาสนา เช่น เรื่องของการมีสติ ความกตัญญู อดทน ซื่อสัตย์ ประหยัด ขยัน และไม่เห็นแก่ตัว เป็นต้น โดยนำมาประยุกต์สอนเพื่อให้เหมาะสมกับธรรมชาติของเด็ก

อย่างไรก็ตามแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) คือ จะต้องพัฒนากายและจิตไปพร้อมๆ กัน อย่างได้สัดส่วนสมดุล จึงจะสามารถวางพื้นฐานที่ดีให้แก่เด็ก การพัฒนาให้เด็กมีความสมบูรณ์แข็งแรงทางด้านร่างกาย เป็นหน้าที่ของบิดามารดาที่จะต้องเลี้ยงดูเด็กให้ถูกสุขลักษณะ ส่วนทางด้านจิตใจนั้น เด็กควรได้รับการอบรมในสิ่งที่ถูกต้อง รวมทั้งการสั่งสอนชี้แนะทางด้านคุณธรรมและศีลธรรม เพื่อให้เติบโตใหญ่ไปสู่ความเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ และทำคุณประโยชน์ต่อสังคม

ทั้งนี้กระบวนการที่ท่านได้นำมาปรับประยุกต์ใช้ จึงมีลักษณะที่บูรณาการมาจากหลักการของพระพุทธศาสนา อันได้แก่หลักของไตรสิกขา ที่ประกอบด้วย หลักของศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อให้การพัฒนาเด็กนั้น เป็นไปได้อย่างมีสัดส่วน กล่าวคือ ทางด้านร่างกายนั้น ใช้หลักของศีล ในการเลี้ยงดูเด็ก โดยการเริ่มตั้งแต่ให้ยึดหลักของความพอเหมาะพอดีในการเลี้ยงดูเด็ก การให้อาหาร การให้พักผ่อน เป็นต้น ส่วนทางด้านจิตใจ จะยึดหลักของสมาธิ การบริหารจิตให้บริสุทธิ์ คือ การสอนให้เด็กหัดนั่งสมาธิแบบง่ายๆ ลดละอกุศล การฝึกสมาธิเพื่อช่วยให้จิตมีความบริสุทธิ์ จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับเด็ก ส่วนทางด้านปัญญานั้น พระพรหมมิ่งคลาจารย์ ท่านจะยึดหลัก โดยการสอนให้เด็กรู้จักคิดอย่างมีเหตุผล ใช้เหตุผลในการดำรงชีวิต

ด้วยหลักการไตรสิกษาดังกล่าวที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ นำมาใช้เป็นหลักในการพัฒนาเด็ก ประเด็นที่สำคัญของการวิจัยในครั้งนี้พบว่า ท่านได้ใช้หลักการในการอบรมเลี้ยงดูเด็กโดยเน้นถึงองค์รวมทางด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเด็กและบุคคลที่แวดล้อมด้วย ทั้งนี้โดยมีคุณธรรมเป็นแกนกลางของการพัฒนาทุกด้าน

นอกจากการพัฒนาเด็กจะเริ่มตั้งแต่ตัวเด็กก่อนเป็นอันแรก โดยใช้หลักของไตรสิกขา บุรณการ พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ท่านยังได้ตระหนักในด้านความสัมพันธ์ของเด็กกับสภาวะแวดล้อมของสิ่งแวดล้อมรอบด้านของเด็ก นั่นคือ บทบาทของสถาบันต่างๆ ในสังคมที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาเด็ก เช่น สถาบันครอบครัว (บทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่) สถาบันการศึกษา (บทบาทและหน้าที่ของครูอาจารย์) สถาบันศาสนา (บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์) และสถาบันสังคม (บทบาทหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ตลอดจนเรื่องของการคบมิตร) ย่อมมีส่วนสำคัญในการช่วยกันพัฒนาเด็กและเยาวชนของชาติ โดยการนำหลักพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสถานะและบทบาทนั้นๆ แม้จะเป็นอุดมคติที่เป็นไปได้ยากในสังคมยุคปัจจุบัน แต่ก็มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในสังคมจะต้องร่วมกันสรรค์สร้างสิ่งเหล่านี้ให้เกิดขึ้น มิฉะนั้น ปัญหาสังคมอันเกิดขึ้นจากเด็กและเยาวชนย่อมจะทวีความรุนแรง และเชื่อมโยงซับซ้อนก่อให้เกิดเป็นปัญหาลูกโซ่ ยากที่จะแก้ไขได้ในสังคม

ดังนั้น จากการศึกษาการในการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) นั้น เป็นอีกหนึ่งหนทางและวิธีการที่สามารถนำมาปรับใช้ได้ อีกทั้งยังเป็นหลักที่ไม่ได้หนีไปจากหลักการของพุทธศาสนาเลย ในทางตรงกันข้าม ท่านได้คัดสรรเลือกเฟ้นหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมกับธรรมชาติของเด็กนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนา

ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ในการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ที่สำคัญคือ การมุ่งหวังให้เด็กและเยาวชนไทยเติบโตขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพ ตามคำกล่าวที่ว่า เก่ง ดี และมีความสุข แต่ทั้งนี้หลักการพัฒนานั้น ไม่ได้มุ่งเน้นอยู่ที่เด็กเพียงประการเดียว หลักการพัฒนาเด็กของท่านได้สะท้อนให้เห็นว่า โดยธรรมชาติของเด็กย่อมไม่สามารถที่จะสร้างคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้นขึ้นมาได้ด้วยตนเอง ตามคำกล่าวที่ว่า เด็กนั้นคือผ้าขาว สะท้อนให้เห็นว่า เด็กจะเติบโตขึ้นมาเป็นคนอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับพ่อแม่ผู้ใหญ่ที่แวดล้อมรอบตัวเด็กด้วย ดังนั้น การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ จึงอาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาเด็กโดยใช้หลักพุทธธรรมเป็นแกนกลางในการอบรมเลี้ยงดูเด็กทุกๆ ด้าน เป็นสิ่งสำคัญ พ่อแม่สมควรที่จะละเลย เพื่อยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่เด็กและเยาวชนของชาติต่อไป

๕.๒ ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

๑. จากการศึกษา การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) พบว่า ท่านได้เสนอแนวทางสำหรับอบรมเด็กออกเป็น ๒ วิธี คือ ทางตรง เป็นการอบรมเด็กด้วยการบอกกล่าวว่าจะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ อะไรผิด อะไรถูก เป็นต้น ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาเด็ก เนื่องจากมีการชี้แนะแนวทางให้แก่เด็ก นั่นคือเป็นการอบรมสั่งสอน

ด้วยคำพูด ส่วนวิธีการทางอ้อม คือ การพัฒนาโดยไม่รู้ตัว ในที่นี้หมายถึง ผู้ใหญ่ควรเป็นต้นแบบที่ดีให้กับเด็ก เพราะการกระทำของผู้ใหญ่ที่เด็กได้รู้ได้เห็นและซึมซับเข้าไปในจิตใจนั้น มีผลต่อการปฏิบัติตัวของเด็กในอนาคต เช่น พ่อแม่ไม่ควรพูดคำหยาบให้เด็กได้ยิน เป็นต้น

๒. พระสงฆ์ควรมีบทบาทในการสอนให้เด็กรู้จักเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา และสอนให้เด็กมีคุณธรรม เช่น ความมีเมตตา ความอ่อนน้อมถ่อมตน นอกจากนี้ควรมีการจัดกิจกรรมต่างๆ เช่น จัดนิทรรศการเกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาหรือนิทรรศการอื่นๆ เพื่อเป็นสื่อจูงใจสอนคุณธรรมต่างๆ ให้แก่เด็ก ภายในบริเวณวัด เป็นการเปิดโอกาสให้เด็กคุ้นเคยกับกิจกรรมทางพระพุทธศาสนามากขึ้น

๓. จากการวิจัยที่เป็นผลงานของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ได้พบข้อเท็จจริงว่า พระพรหมมังคลาจารย์มีความสามารถในด้านกวีนิพนธ์ ได้นิพนธ์หนังสือต่างๆ เอาไว้มาก รวมทั้งงานด้านการเทศนา ปาฐกถา ซึ่งมีการนำออกเผยแพร่เป็นแทบธรรมะ ผลงานเหล่านี้ควรมีการอนุรักษ์ และจัดรวบรวมรักษาไว้ให้เป็นหมวดหมู่ เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาต่อไป

๕.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาการพัฒนาเด็กในทัศนะของพระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เพื่อการนำมาปรับประยุกต์ใช้ในยุคปัจจุบัน ยังคงมีประเด็นอื่นๆ ที่น่าสนใจศึกษาอีก เช่น

๑. ควรศึกษาเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ในการสร้างกุศโลบายปลูกเร้าคุณธรรม เพื่อส่งเสริมให้เด็กหันมาศึกษาธรรมะเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน

๒. ควรที่จะมีการศึกษาบทบาทของพระสงฆ์หลายรูป ที่ได้ทำงานในด้านการพัฒนาปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้แก่เด็ก จนเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป ดังนี้เช่น

๒.๑ พระครูขันตยาภิวัฒน์ วัดสระแก้ว อำเภอป่าโมก จังหวัดอ่างทอง ได้จัดตั้งสถานสงเคราะห์เด็กที่ใหญ่ มีเด็กอยู่ในอุปการะเป็นจำนวนมาก

๒.๒ พระอาจารย์คำเขียน สุวณฺโณ วัดป่าสุคะโต ตำบลหนองขาม อำเภอแก่งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ เน้นการพัฒนาจิตใจและได้จัดทำโครงการเด็กเล็ก

๒.๓ พระครูมงคลคีลวงศ์ เจ้าคณะอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ จัดตั้งสำนักเรียนพระปริยัติธรรม โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สถานที่อบรมเด็กก่อนวัยเรียน

๒.๔ พระพุทธพจนวราภรณ์ (จันทร์ กุสโล) เจ้าอาวาสวัดเจติยหลวงวรวิหาร ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ก่อตั้งโรงเรียนเมตตาศึกษา ศูนย์อบรมเด็กเล็ก เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการกระบวนการพัฒนาเด็กด้วยวิธีการที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

๓. ควรศึกษาบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กโดยผ่านการจัดกิจกรรมโครงการอบรมต่างๆ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร :

มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถาแปล**. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระเทพวิสุทธิเมธี. **ธรรมะสำหรับเด็ก เด็กดีควรทำหน้าที่อย่างไร**. กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, มปท.

_____ . **ปัญญาธรรมเพื่อความก้าวหน้า**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปท.

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **หลวงพ่อบัญญากับอบายมุข**. กรุงเทพมหานคร :

กองทุนศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์, ๒๕๔๗.

_____ . **เข้าวัดเพื่อขจัดความเศร้าหมอง**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

_____ . **วาทธรรมปัญญาหน้ทะ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๗.

พระปัญญานันทมุนี, แม่. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, ๒๕๑๗.

_____ . **หลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บูรพาศิลป์, ๒๕๑๗.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). **คำนำนมแม่**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,

๒๕๕๐.

_____ . **ธรรมะสำหรับเด็ก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

_____ . **พระพรหมมังคลาจารย์ ปัญญาหน้ทเถระ ประวัติ ชีวิต ผลงาน หลักธรรม**

ของแม่ทัพธรรม. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐.

_____ . **รักลูกต้องปลูกนิสัยที่ดี : วิธีสร้างลูกหลานให้เป็นพลเมืองดี**.

กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____ . **รักลูกให้ถูกทาง**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

_____ . **หลวงพ่อสอนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๗.

ข. ข้อมูลวิทยานิพนธ์

(๑) หนังสือ :

- คนสมณะ. **ประทีปส่องใจ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดับเบิ้ลนายน์, ๒๕๔๔.
- ทศนา แชมมณี และคณะ. **หลักการและรูปแบบการพัฒนาเด็กปฐมวัยตามวิถีไทย**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- นภเนตร ธรรมบวร. **หลักสูตรการศึกษาเด็กปฐมวัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- บุญมี แท่นแก้ว. **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.
- บรรจบ บรรณรุจิ. **อสีติมหาสาวก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖.
- ป. มหาจันทร์. **สอนเด็กให้มีความรับผิดชอบ**. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส.
พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖.
- ปิ่น มุกข์นิตย์. **แนวสอนธรรมตามหลักสูตรนักธรรมตรี**. พระนคร : สำนักงานสุกัณฑ์,
๒๕๑๔.
- ปิ่น มุกข์นิตย์. **เรือนชั้นใน ชั้นนอก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๗.
- พระมหาจรรยา สุทธิญาโณ. **ชีวิตและงานของท่านปัญญานันทะ**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทอมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.
- _____ . **วาทธรรมปัญญานันทะ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๗.
- พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**.
พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.
- _____ . **ความคิดแหล่งสำคัญของการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- _____ . **ความสุขของครอบครัว คือสันติสุขของสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.
- _____ . **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,
๒๕๓๙.
- _____ . **จะพัฒนาคนกันได้อย่างไร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก,
๒๕๓๙.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พัฒนาการแบบองค์รวมของเด็กไทยฯ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร :
มูลนิธิพุทธรธรรม, ๒๕๔๕.

_____ . พุทธธรรม ฉบับขยายความ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธรธรรม, ๒๕๔๑.

_____ . ศาสนาและเยาวชน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธรธรรม, ๒๕๓๙.

_____ . ไอ ที ภายใต้วินัยธรรมแห่งปัญญา (ศาสนากับยุคโลกาภิวัตน์). พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธรธรรม, ๒๕๓๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). ธรรมนุญชีวิต. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิบรรจงสนธิ,
๒๕๔๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). พระพุทธศาสนาในยุคโลกาภิวัตน์. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธรธรรม, ๒๕๓๙.

พรพิมล เจียมนาครินทร์. พัฒนาการวัยรุ่น. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ต้นอ่อนแถมมี.
๒๕๔๐.

พระราชวรมุณี (ประยูร ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.
พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____ . พจนานุกรม ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๔,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และศาสตราจารย์พิเศษ ดร. จำลอง สารพัดนึก.
พจนานุกรม บาลี – ไทย สำหรับนักศึกษาฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทธรรมสาร จำกัด , ๒๕๔๘.

พุทธทาสภิกขุ. กัตถุญญกตเวทีเป็นนรมโพธิ์รรมไทรของโลก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา,
๒๕๓๖.

_____ . ทิศธรรม ธรรมะที่เป็นทางเดินของมนุษย์, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . พ่อแม่สมบูรณ์แบบ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สมชายการพิมพ์,
๒๕๒๗.

_____ . หลักปฏิบัติเกี่ยวกับทาน ศีล สมาธิ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ม.ป.ป.

_____ . เอกสารกิจกรรมการเรียนการสอนจริยศึกษา. สำนักงานคณะกรรมการการ
ประถมศึกษาแห่งชาติ การประชุมปฏิบัติการ ณ สวนโมกขพลาราม, ๒๕๒๗.

- จันทร์เพ็ญ ชูประภาวรรณ และคณะ. รายงานทบทวนองค์ความรู้เรื่อง
เด็ก เยาวชน และครอบครัวในประเทศไทย และข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย
และการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๔๑.
- โสภา ชปิลมันน์. บุคลิกภาพและพัฒนาการ : แนวโน้มสู่พฤติกรรม
ปกติและการมีพฤติกรรมเบี่ยงเบนของเด็กและเยาวชน. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินต์ติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๖.
- ระวี ภาวิไล. เฟื่องพินิจเรื่องชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๗.
- รัชนีกร เศรษฐโชติ. สังคมวิทยาชนบท. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- สมบุรณ์ สุขสำราญ. การพัฒนาตามแนวพุทธ : กรณีศึกษา
พระสงฆ์นักพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทพิมพ์สวย, ๒๕๓๐.
สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธโร). มงคลยอดชีวิต เล่มที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๗.
- สมพร เทพสิทธิ์า. ศาสนากับการพัฒนาคนและสังคม. กรุงเทพมหานคร :
สมชายการพิมพ์, ๒๕๔๒.
- สำลี รักสุทธี. มงคลชีวิต ฉบับร้อยแก้วและร้อยกรอง. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
การศึกษา, ๒๕๔๑.
- สุชา จันทร์เอม. จิตวิทยาเด็ก. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร : สำนักเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, ๒๕๒๘.
- สุภัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๒๗.
- สุนน อมรวิวัฒน์. การศึกษาเพื่อความเป็นมนุษย์. ปาฐกถาในการประชุมอาจารย์
คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล เมื่อวันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๙.
- สุวัฒน์ จันทร์จำนง. ปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๐.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : บริษัท
เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐.
- โสสะมูลนิธิแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์. อันเนื่องด้วยเด็ก. กรุงเทพมหานคร :
กรุงเทพการพิมพ์, ๒๕๒๒.

(๒) บทความ

- ดิเรก ศรีณพงษ์. "ไตรสิกขาหลักนำพัฒนาหลักสูตรพัฒนามหาวิทยาลัย
และเศรษฐกิจพอเพียง". ดวงแก้ว. ปีที่ ๑๒ (พฤศจิกายน-มีนาคม ๒๕๔๔) : ๑๐๘.

บุญเพียร แก้ววงศ์น้อย. “พฤติกรรมของเด็กและครอบครัวไทยบนเส้นทางแห่ง
สังคมทุนนิยม”. **พุทธศาสตร์ศึกษา**. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒. (กันยายน ๒๕๔๙) : ๘๙.
เพ็ญรุ่ง ปานใหม่. “ไตรสิกขารากแก้วแห่งคุณค่าในยุคปฏิรูปการศึกษา”. **สีมาจารย์**.
(พฤศจิกายน-มีนาคม ๒๕๔๔) : ๒๒.

(๓) วิทยานิพนธ์

ดวงใจ วัฒนปัญญา. “บทบาทของครูสังกัดกรุงเทพมหานครที่มีต่อการลดความเสี่ยง
การขายบริการทางเพศของนักเรียน”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์
มหาบัณฑิต**. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
ธวัชชัย เกื้อเกตุ. “ศึกษาความคิดเห็นของนักเรียนต่อการเข้าร่วมโครงการอบรมคุณธรรม
ค่ายพุทธบุตรของวัดปัญญาบันฑิตาราม อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์สังคม
สงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาสังคมสงเคราะห์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒.
พระครูสุขุมสังฆการ (ศรีโพธิ์วัง). “การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อพัฒนาเยาวชน : ศึกษากรณี
พระเทพวงศาจารย์ (คุณ ขนุดิโก)”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**.
(บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘.
พระมหาทวีป กตปุญโญ (หนูด้วง). “ศึกษาวิเคราะห์งานปลูกฝังจริยธรรมของปัญญาบันฑิติกษุที่
เกี่ยวกับเยาวชนและผู้อยู่ในมัชฌิมวัย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**.
บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๘.
พระมหาบันเทิง ปณฺธิโต (เครือจินดา). “การประยุกต์พุทธธรรมเพื่อการส่งเสริมพัฒนาการเด็ก
ประถมวัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
พระมหาไพรัช ปัญญาโณ (ขุนพรหม). “วิธีการของวัดที่มีต่อการปลูกฝังจริยธรรมในเยาวชน
ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีวัดชลประทานรังสฤษฎ์ อำเภอบางกรวย จังหวัด
นนทบุรี และวัดอัมพวัน อำเภอบางบาล จังหวัดสิงห์บุรี”. **วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๖.
พระมหาพนม เนี่ยวกุล. “ความคาดหวังของพุทธศาสนิกชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ใน
สังคมปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต**.
คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๖.
พระมนัส ตปสีโล (ดลราชิ). “ศึกษาแนวการสอนเด็กในพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์
ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.
๒๕๔๙.

พระมหาสมควร ฐมฺมธีโร (สายงาม). “บทบาทผู้ปกครองในการอบรมศีลธรรมและจริยธรรม
แก่เด็กเล็กก่อนเกณฑ์ของศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ วัดพรหมสุวรรณสามัคคี
เขตบางแค กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.**

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สายฝน จันทะพรม. “อิทธิพลของครอบครัวและกลุ่มเพื่อนที่มีต่อความฉลาดทางอารมณ์ของ
วัยรุ่นตอนปลายศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณี นักศึกษาชาย-หญิง ชั้นปีที่ ๑
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต.**

คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๖.

อุดม จันทิมา. “การใช้หลักพุทธธรรมเรื่อง “ทมะ” เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยในปัจจุบัน”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. คณะศิลปศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๘.

(๔) หนังสือพิมพ์

ชาวพุทธ. ฉบับที่ ๕ (๒ กันยายน ๒๕๕๘)

เดลินิวส์. ปีที่ ๑๙ ฉบับที่ ๗๑๘. (๘ ตุลาคม ๒๕๕๖) : ๒.

เดลินิวส์. ปีที่ ๑๙. ฉบับที่ ๗๒๓. (๘ ตุลาคม ๒๕๕๖) : ๒.

สยามรัฐ. ปีที่ ๕๔. ฉบับที่ ๔๒๘. (๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๖) : ๑๔.

(๕) สัมภาษณ์

เจ้าเพ็ญฉาย สิโรรส. ศิษย์เก่าโรงเรียนวัดโนนทัยพายัพ และบุตรตรีเจ้าชื่น สิโรรส,
สัมภาษณ์. ๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.

พระครูพิจิตรสรคุณ. พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมังคลาจารย์ และผู้ช่วยเจ้าอาวาส
วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่. สัมภาษณ์. ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.

พระครูสังฆกิจพิมล. พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมังคลาจารย์ วัดชลทานรังษฤษฎ์.
สัมภาษณ์. ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๐.

พระมหาณัฐภัทร ฐิตวชิรเมธี (กัญจิวงศ์). ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์
วัดชลประทานรังษฤษฎ์. สัมภาษณ์. ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.

พระมหาสมโชค ธีรธมฺโม. เลขานุการโรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์, สัมภาษณ์.
๔ ตุลาคม ๒๕๕๐.

พระมหาหอด รตุนญาโณ. ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์. สัมภาษณ์.
๑๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ประวัติพระพรหมมังคลาจารย์

พระพรหมมังคลาจารย์	ฉายา ปญฺญานนฺโท อายุ ๙๖ ปี พรรษา ๗๖ ป.ศ. ๔ เจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฏ์ จ.นนทบุรี และที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๘
สถานะเดิม	ชื่อ ปั่น นามสกุล เสน่ห์เจริญ
เกิด	วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีกุน ตรงกับวันที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ ต.คูหาสวรรค์ อ.เมือง จ.พัทลุง
บิดา-มารดา	นายวัน - นางคล้าย เสน่ห์เจริญ บรรพชา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุ ๑๘ ปี ณ วัดอุปนนทาราม ต.เขานิเสศน์ อ.เมือง จ.ระนอง โดยมี พระรณังควิจัยมุนีวงศ์ เป็นพระอุปัชฌาย์
อุปสมบท	เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ อายุ ๒๐ ปี ณ วัดนางลาด ต.เขาเจ็ยก อ.เมือง จ.พัทลุง โดยมี พระครูจตุฎฐกรณีย์ เป็นพระอุปัชฌาย์
การศึกษา	- จบชั้นประถมศึกษา ที่โรงเรียนประจำอำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง - จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ ที่โรงเรียนประจำจังหวัดพัทลุง - สอบได้นักธรรมชั้นตรีปีที่ ๓ ที่สำนักเรียนจังหวัดระนอง - สอบได้นักธรรมชั้นโท และชั้นเอก ในสำนักเรียนจังหวัดนครศรีธรรมราช - สอบได้ประโยค ป.ศ. ๓ และ ป.ศ. ๔ ในสำนักเรียนวัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร
งานด้านปกครอง	- พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฏ์ - พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้รับพระบัญชาแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ เป็นหัวหน้าพระธรรมทูต สายที่ ๙ เป็นรองเจ้าคณะภาค ๑๘

- พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นเจ้าอาวาสวัดพุทธธรรม รัฐอิลลินอยส์ สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๘

งานการศึกษา

- พ.ศ. ๒๕๐๓ - เป็นเจ้าสำนักศาสนศึกษา แผนกธรรมและบาลี วัดชลประทานรังสฤษฎ์
- พ.ศ. ๒๕๑๒ - เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ วัดชลประทานรังสฤษฎ์
- พ.ศ. ๒๕๒๔ - เป็นผู้อำนวยการจัดการอบรมพระนวกะที่บวชในวัดชลประทานรังสฤษฎ์

งานเผยแผ่

- พ.ศ. ๒๔๙๒-๒๕๐๒ - เป็นองค์แสดงปาฐกถาธรรมประจำวันพระและวันอาทิตย์ ณ พุทธนิคม สวนพุทธธรรม วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่
- พ.ศ. ๒๕๐๓ - เป็นองค์แสดงธรรมทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์
  - เป็นผู้ริเริ่มการทำบุญ ฟังธรรม ในวันอาทิตย์ที่วัดชลประทานรังสฤษฎ์
  - เป็นผู้ก่อตั้งทุนพิมพ์หนังสือเผยแผ่ธรรมะแก่ประชาชน
- พ.ศ. ๒๕๒๐ - เป็นผู้อบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา
- พ.ศ. ๒๕๒๕ - เป็นผู้ริเริ่มโครงการส่งหนังสือธรรมะเป็น ส.ค.ส. ปีใหม่
- พ.ศ. ๒๕๒๕ - เป็นองค์แสดงธรรมแก่สมาชิกวุฒิสภา และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
- พ.ศ. ๒๕๓๔ - เป็นผู้ริเริ่มค่ายคุณธรรมเยาวชนตามโรงเรียนในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และ เชียงราย
  - เป็นประธานอำนวยการศูนย์หนังสืออายุพระศาสนา วัดชลประทานรังสฤษฎ์

การปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ

- พ.ศ. ๒๔๙๗ - ได้เดินทางไปเผยแผ่ธรรมะยังทวีปยุโรป และเข้าร่วมประชุมขบวนการศีลธรรมโลกที่เมืองโคซ ประเทศสวิสเซอร์แลนด์
- พ.ศ. ๒๕๒๙ - ร่วมประชุมและบรรยายในการประชุมสภาศาสนาโลก ณ นครชิคาโก สหรัฐอเมริกา
- พ.ศ. ๒๕๓๐ - ได้ช่วยเหลือกิจการพระศาสนา เผยแผ่ธรรมะในต่างประเทศ คือ ประเทศอังกฤษ, ออสเตรเลีย, นิวซีแลนด์, เยอรมัน และสหรัฐอเมริกา

งานสาธารณูปการ

- พ.ศ. ๒๕๑๖ - เป็นประธานก่อสร้างกุฏิสี่เหลี่ยม (ปัญญาเนันทกุฏิ) เพื่อเป็นที่พักอาศัยของภิกษุผู้บวชใหม่ เป็นเงิน ๔,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๑๘ - เป็นประธานก่อสร้างโรงเรียนพุทธธรรม เป็นเงินจำนวน ๑,๓๖๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๒๕ - เป็นประธานก่อสร้างโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นเงิน ๘,๘๔๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๓๗ - เป็นกรรมการก่อสร้างกุฏิทรงไทยประยุกต์ เป็นเงิน ๕,๕๐๐,๐๐๐ บาท

งานสาธารณประโยชน์

- พ.ศ. ๒๕๓๓ - เป็นประธานจัดหาทุนสร้างตึกอุบัติเหตุและผู้ป่วยนอก (ตึก “๘๐ ปี ปัญญาเนันทะ”) ให้โรงพยาบาลชลประทาน อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี เป็นเงิน ๒๒๐,๐๐๐,๐๐๐, บาท
- พ.ศ. ๒๕๓๓ - เป็นประธานสร้างศูนย์ฝึกอบรมแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง อ.เสนา จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นเงิน ๓๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๓๔ - เป็นประธานสร้างอุโบสถ วัดอุโมงค์ จ. เชียงใหม่ เป็นเงิน ๓,๕๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๓๗ - เป็นประธานสร้าง วัดปัญญาเนันทาราม ต. ครองหก อ.คลองหลวง จ.ปทุมธานี เป็นเงิน ๗๗,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๔๒ - เป็นประธานทอดผ้าป่าหาทุนซื้ออุปกรณ์การแพทย์ให้โรงพยาบาลวชิระ จ.ภูเก็ต เป็นเงิน ๓,๓๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๔๔ - เป็นประธานสร้างอาคารเรียน “๘๐ ปี พระธรรมโกศาจารย์” ให้โรงเรียนชลประทานสงเคราะห์ อ.ปากเกร็ด จ.นนทบุรี เป็นเงิน ๑๒,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๔๕ - เป็นประธานสร้างอาคารที่พักอาศัยคนตู่กะสงฆ์ “๘๒ ปี ปัญญาเนันทะ” ให้ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นเงิน ๖๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๔๗ - เป็นประธานซื้อที่ดิน ๑๒๕ ไร่ ให้มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ. พระนครศรีอยุธยา เป็นเงิน ๑๒๕,๐๐๐,๐๐๐ บาท
- พ.ศ. ๒๕๔๘ - เป็นประธานสร้างอุโบสถกลางน้ำให้ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นเงิน ๑๕๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท

งานพิเศษ

- พ.ศ. ๒๕๐๓ - เป็นองค์แสดงธรรมถวาย สมเด็จพระราชชนนีศรีสังวาลย์ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน
- พ.ศ. ๒๕๑๘ - เป็นองค์แสดงธรรมถวาย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องในพระราชพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์รามาชิปติ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

สมณศักดิ์

๑. ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระปัญญาภันทมนูณี เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๙๙
๒. ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระราชันนทมนูณี เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๕
๓. ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระเทพวิสุทธิเมธี เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐
๔. ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นที่ พระธรรมโกศาจารย์ เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗
๕. ได้รับพระราชทานสถาปนาสมณศักดิ์เป็น พระราชาคณะเจ้าคณะรอง ชั้นหิรัญบัฏ ในพระราชทินนามที่ พระพรหมมังคลาจารย์ ไพศาลธรรมโกศล วิมลศีลาจารนิวัฐ พิพิธธรรมนิเทศ พิเศษวรกิจจานุกิจ มหาคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี ในวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๔๗

ปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์

๑. พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาครุศาสตร์
จาก มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๒๔
๒. ปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาศึกษาศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อ ๙ มกราคม ๒๕๓๒
๓. การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพัฒนาศึกษาศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๓๔
๔. อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ เมื่อ
จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๖
๕. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เมื่อ ๓ กรกฎาคม ๒๕๓๖
๖. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์
จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ ๑๓ มิถุนายน ๒๕๓๗

๗. การศึกษาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาสังคมศึกษา
จากมหาวิทยาลัยทักษิณ เมื่อ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๔
๘. ศาสตราจารย์ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิชาพุทธศาสตร์
จากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๔๗
๙. ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา
จากมหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช เมื่อ ๒๘ มิถุนายน ๒๕๔๗

งานนิพนธ์

ได้รับงานหนังสือธรรมะทางพระพุทธศาสนา และพิมพ์เผยแพร่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ทางสายกลาง, รักลูกให้ถูกทาง, กรรมสนองกรรม, อยู่กันด้วยความรัก, คำสอนในพระพุทธศาสนา, ชาวพุทธควรเชื่ออย่างไร, พระพุทธศาสนาที่แท้, ความอยู่รอดของพระพุทธศาสนา, ท่านได้อะไรเมื่อไปงานศพ, คิดอย่างไร ใจสงบ, ยิ่งให้ ยิ่งได้, ไหว้พระให้ถูกพระ, อยู่อย่างผู้ชนะ, วางแผนชีวิตพิชิตความทุกข์ ฯลฯ

รางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับ

๑. รางวัล “สังข์เงิน” ในฐานะพระภิกษุผู้เผยแพร่ธรรมะยอดเยี่ยม ประจำปี ๒๕๒๐ จากสมาคมนักประชาสัมพันธ์แห่งประเทศไทย
๒. รางวัล “นักพูดดีเด่น” ประจำปี ๒๕๒๐ จากสมาคมฝึกการพูดแห่งประเทศไทย
๓. ได้รับการยกย่องและคัดเลือกให้เป็น “บุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา” ในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี โดยได้รับ ๒ รางวัล ๒ ประเภท คือ ประเภท ก. บุคคล และประเภท ง. สื่อสารมวลชน (รายการส่งเสริมธรรมะทางสถานีวิทยุโทรทัศน์) เมื่อ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๒๕
๔. ได้รับการยกย่องให้เป็น “คนดีศรีปากใต้” จากสมาคมชาวปากน้ำใต้ เมื่อวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๓๘
๕. รางวัลเหรียญทอง “TOBACCO OR HEALTH MEDAL – 1955” จากองค์การอนามัยโลก เนื่องใน “วันงดสูบบุหรี่โลก” ๓๑ พฤษภาคม ๒๕๓๘
๖. รางวัล “มหิตลวราวุธ” ในฐานะผู้บำเพ็ญประโยชน์ต่อประชาชน สังคม และประเทศชาติควรแก่การยกย่องและถือเป็นแบบฉบับ สมาคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ถวายในโอกาส “วันมหิตล” ๒๔ กันยายน ๒๕๔๐
๗. รางวัล “ศาสตรเมธี” สาขาสังคมศาสตร์ ด้านศาสนาและปรัชญา จากมูลนิธิศาสตราจารย์ ม.ล. ปิ่นมาลากุล เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๔๖

๘. รางวัลบุคคลต้นแบบ “คนดีศรีแผ่นดิน” จากกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๙

๙. รางวัล “ผู้มีคุณูปการต่อการศึกษาของชาติ ประจำปี ๒๕๕๐” จากคุรุสภา เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม ๒๕๕๐

๑๐. รางวัล “ผู้สูงอายุแห่งชาติ (ผู้สูงอายุที่เป็นแบบอย่างที่ดีในสังคม) ประจำปี ๒๕๕๐” จากคณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๑๑ เมษายน ๒๕๕๐

วาระสุดท้ายแห่งชีวิต

พระพรหมมังคลาจารย์ เข้ารับการผ่าตัด เนื่องด้วยเส้นโลหิตตีบที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๕๐ ต่อมาเกิดการติดเชื้อที่ปอด ท่านมรณภาพด้วยอาการสงบ ในวันที่ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๕๐ เวลา ๙.๐๐ น. รวมสิริอายุ ๙๖ ปี ๔ เดือน ๒๙ วัน

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรื่อง

“การศึกษาการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์”

คำอธิบาย

การวิจัยนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาเด็กในคัมภีร์พระพุทธศาสนา และการพัฒนาเด็กในทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในสังคมไทยปัจจุบัน ผู้วิจัยขอรับรองว่า ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ครั้งนี้จะไม่ส่งผลเสียหายต่อผู้ให้สัมภาษณ์แต่อย่างใด แต่จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาเด็ก

คำถามในการสัมภาษณ์

๑. ท่านรู้เกี่ยวกับประวัติของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) อย่างไรบ้าง
๒. ท่านมีความเกี่ยวข้องกับพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) อย่างไร
๓. ท่านรู้จักพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ในบทบาทใดบ้าง
๔. ท่านรู้จักโครงการใดบ้างที่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ก่อตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือเด็ก
๕. ท่านคิดว่าพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ใช้หลักธรรมใดบ้างในการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาเด็ก
๖. ท่านคิดว่าพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) มีวิธีการพัฒนาเด็กอย่างไร
๗. หลักพุทธธรรมใดที่สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาเด็กของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)
๘. ท่านคิดว่าสถาบันดังต่อไปนี้ จะมีวิธีการนำหลักพุทธธรรมมาใช้ในการพัฒนาเด็กอย่างไรบ้าง

- ๘.๑ สถาบันครอบครัว (บทบาทและหน้าที่ของพ่อแม่)
- ๘.๒ สถาบันการศึกษา (บทบาทและหน้าที่ของครูอาจารย์)
- ๘.๓ สถาบันพุทธศาสนา (บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์)
- ๘.๔ สถาบันสังคม (บทบาทและหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ และการคบมิตร)
๙. ท่านคิดว่าหลักการพัฒนาเด็กตามทัศนะของพระพรหมมิ่งคลาจารย์นำไปประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้อย่างไร

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์มา ณ โอกาสนี้

นางสาวรุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ
ผู้สัมภาษณ์

ภาคผนวก ค
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

๑. เจ้าเพ็ญฉาย สิโรรส. ศิษย์เก่าโรงเรียนวัดโนนท้ายพายัพ และบุตรตรีเจ้าชื่น สิโรรส.
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๕๐.
๒. พระครูพิจิตรสรคุณ. พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมังคลาจารย์ และผู้ช่วยเจ้าอาวาส
วัดอุโมงค์ จังหวัดเชียงใหม่. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐.
๓. พระครูสังฆกิจพิมล. พระครูฐานานุกรมของพระพรหมมังคลาจารย์ วัดชลทานรังษฤษฎ์.
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๐.
๔. พระมหาณัฐภัทร จิตวชิรเมธี (กัญจิวงศ์). ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอากิตย
วัดชลประทานรังษฤษฎ์. สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๕๐.
๕. พระมหาสมโชค ชีธรรมโม. เลขานุการโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอากิตย.
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม ๒๕๕๐.
๖. พระมหาหloed รตนญาโณ. ครูสอนโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอากิตย.
สัมภาษณ์เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๐.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวรุ่งนิภา พัฒนพฤษชาติ
วัน เดือน ปีเกิด	๑๗ ตุลาคม ๒๕๒๕
ที่อยู่ปัจจุบัน	๙๓/๑๑๑-๑๑๓ หมู่ที่ ๑๖ ซอยหทัยราษฎร์ ๑๑ หมู่บ้านวาสนา แขวงมีนบุรี เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร ๑๐๕๑๐
ประวัติการศึกษา	
ประถมศึกษา	โรงเรียนวีรศิลป์ จังหวัดกาญจนบุรี
มัธยมศึกษาตอนต้น – ตอนปลาย	โรงเรียนสตรีศรีนครปฐมบำเพ็ญ กรุงเทพมหานคร
ปริญญาตรี	คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สาขาวิชาศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยบูรพา